fondată în 1895
bpt
serie nouă

dumitru corbea

patima dreptății

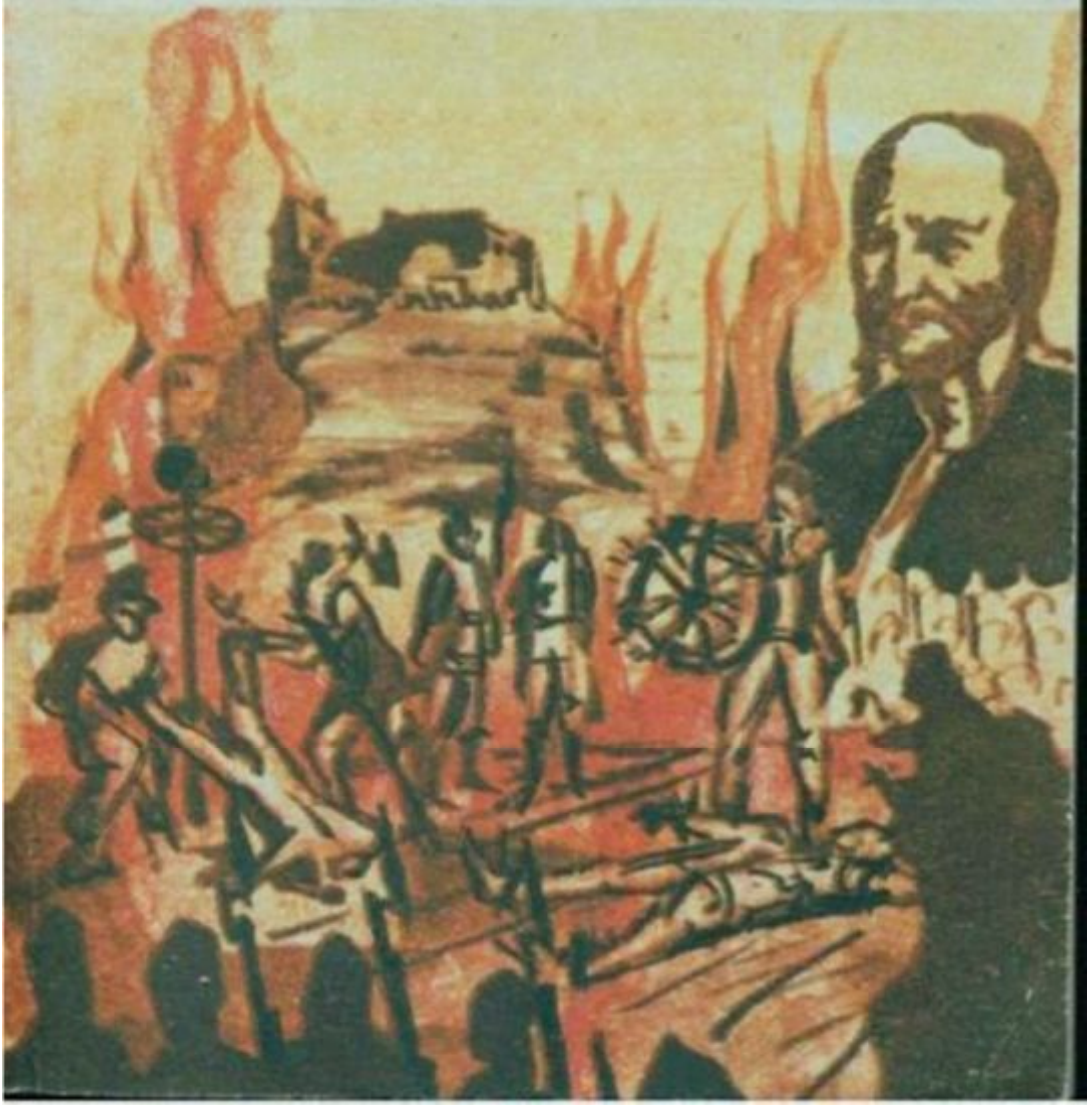

DUMITRU CORBEA

PATIMA DREPTĂŢII

Versiunea digitală 1.0 – februarie 2024

Realizată după volumul apărut la Editura Minerva, Bucureşti, 1983
BIBLIOTECA PENTRU TOŢI [1299]

Ediţie revăzută şi îndreptată de autor
Cuvânt înainte de Ion Brad
Tabel cronologic alcătuit în redacţie de Tudor Păcuraru
Ilustraţia copertei: Victor Creţulescu

CUVÂNT ÎNAINTE

Cred că o prefaţă la antologia de proză a lui Dumitru Corbea, în prestigioasa şi atât de populara colecţie „Biblioteca pentru toţi", s-ar fi cuvenit să fie redactată de un critic sau istoric literar. De un critic, pentru că scrisul lui Dumitru Corbea, cu o ritmicitate, în volume, nu prea deasă, dar nici prea rară, aparţine fenomenului viu, actual, al literaturii noastre, tradiţiilor şi căutărilor sale, eforturilor de a consacra, prin creaţie, prin operă, personalităţi distincte, inconfundabile. Şi Dumitru Corbea este, fără îndoială, o asemenea personalitate. De un istoric literar, pentru că, debutând în presă acum şaizeci de ani, iar în volum acum peste cincizeci (culegerea de versuri *Sânge de ţăran* a apărut în 1936), Dumitru Corbea aparţine şi istoriei literaturii române, marcată, în deceniul trei al secolului nostru, de apariţia câtorva talente robuste, care aduceau energii noi în poezia şi proza de sorginte ţărănească: Pavel Dan, Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, Ion Vlasiu, Eusebiu Camilar, Emil Giurgiuca, Vlaicu Bârna.

Dumitru Corbea face parte din generaţia lor, care s-a impus definitiv conştiinţei publice în timpul şi mai ales după cel de al doilea război mondial.

Moldovean robust, descinzând, ca poet, nu din lirismul filosofic al lui Eminescu, ci din clocotul social şi naţional, din suflul vaticinar al ardelenilor Coşbuc, Goga şi Cotruş, Dumitru Corbea avea să se întoarcă la tradiţia moldovenească, în viziune şi stil, abia prin proza sa. *Aşa am învăţat carte* (1955) îl consacră drept un continuator direct al lui Negruzzi, Creangă şi Sadoveanu.

De fapt, recitindu-i acum poezia şi proza, la lumina marii literaturi clasice, ne putem da încă o dată seama că toate curentele literare care i-au diversificat şi adâncit aria tematică şi stilistică nu s-au împiedicat de vremelnicia graniţelor ce despărţeau provinciile româneşti până la Marea Unire din 1918. Dimpotrivă, au evidenţiat şi mai pregnant adevărurile susţinute de istorici privind originea comună, vechimea, unitatea de neam, de limbă şi obiceiuri. Multe din amănuntele vieţii copiilor şi oamenilor maturi care animă paginile din proza lui Dumitru Corbea, ne amintesc nu numai de Creangă şi Sadoveanu, dar şi de Slavici, Agârbiceanu şi Rebreanu, pictori neîntrecuţi ai mediilor sociale ţărăneşti din Banat şi Ardeal, ale căror culori şi tonuri se întâlnesc, mai apoi, şi la muntenii Zaharia Stancu şi Marin Preda. Numai o asemenea înţelegere a legăturii dintre literatură şi istorie ne poate explica pasiunea cu care Dumitru Corbea a studiat limba, firea şi obiceiurile oamenilor din Munţii Apuseni, pentru a scrie atât de autentic evocarea luptelor şi jertfelor lui Horia, Cloşca şi Crişan în *Patima dreptăţii* (1973).

Poporul român fiind unul şi acelaşi peste tot, ca şi limba sa, scriitorii autentici au exprimat în opera lor, fără eforturi speciale, unitatea lui spirituală din cele mai vechi timpuri, accentuată mai ales în lupta şi eforturile neîncetate pentru unire, pentru eliberarea sa naţională şi socială.

Fiu de ţărani din ţinutul Dorohoiului, Dumitru Corbea, nu numai că nu s-a jenat de rădăcinile sale, dar a ştiut să facă din ele, chiar de la bun început, un titlu de mândrie, o adevărată emblemă literară. Avea dreptate Mihai Ralea când scria în 1937: „Produs autentic al acestei clase, Corbea nu-şi reneagă originea. Din contră, se mândreşte cu ea. Iar noi ne mândrim cu poezia sa, cu acţiunea lui de ridicare dârză a conştiinţei ţărăneşti".

Această conştiinţă a iluminat, cu adâncimile unei întregi istorii, nu numai munca şi crezurile literare ale lui Dumitru Corbea, dar şi orientarea lui filosofică, socială şi politică, în opera sa omul nefiind niciodată despărţit de scriitor. Din tinereţe şi până azi, când se apropie de 80 de ani, nu se poate observa niciun semn de divorţ între fiul de ţărani, democratul activ, militantul revoluţionar şi scriitorul care şi-a hrănit întreaga operă cu crezurile unui neam oropsit de soartă, dar care a luptat eroic veacuri la rând pentru a ieşi la lumina adevărului şi dreptăţii, prin ştiinţa de carte, prin înţelegerea mecanismelor complicate ale istoriei, prin acţiunea eliberatoare a tuturor energiilor sale de constructor paşnic şi cinstit.

Cine îi citeşte cartea de *Memorii,* publicată în 1982, va înţelege mai bine de ce scriitorul Dumitru Corbea şi opera sa aparţin filonului curat şi cinstit al literaturii şi revoluţiei noastre, de ce omul a fost şi a rămas întotdeauna la înălţimea operei. Dacă ne gândim cu atenţie la dramatismul şi marea complexitate a evenimentelor traversate de această conştiinţă lucidă şi onestă, la firea deschisă şi francă, deci adeseori incomodă, a omului, atunci vom înţelege şi mai bine de ce a meritat el preţuirea, stima şi dragostea atâtor scriitori şi militanţi români şi străini, atitudini şi sentimente pe care le atestă numeroasele documente şi scrisori aduse în carte fără ostentaţie, ba chiar cu parcimonie.

Nu sunt eu singurul scriitor din generaţiile care au venit după Dumitru Corbea în literatură, care s-a aplecat, cu respect şi dragoste sinceră, asupra vieţii şi scrisului său. Aproape nu există condei mai important în critica şi literatura actuală care să nu-i fi dedicat, într-un fel sau altul, un cuvânt de laudă, o mulţumire directă sau indirectă, pentru sprijinul acordat întotdeauna, cu înţelegere şi generozitate, oamenilor de talent, cauzelor drepte, acţiunilor menite să apropie literatura de viaţa poporului român, să păstreze şi să ţină la loc de cinste titlul de scriitor şi de om.

Modestia şi discreţia n-au oscilat niciodată în personalitatea şi prezenţa literară şi obştească a lui Dumitru Corbea. Ele explică, alături de munca sa

tenace şi asiduă, tinereţea spiritului său, conservată şi manifestată cu atâta vigoare, în ciuda anilor şi a încercărilor vieţii.

Omul pare mult mai tânăr decât ar vrea să-l denunţe calendarul (s-a născut în 1910), iar rădăcina ţărănească îi dă un neastâmpăr şi o vioiciune, care-l fac pe gospodarul moldovean să-şi îngrijească ogorul literelor, curăţenia spiritului şi a vieţii, cu înţelepciunea şi ritualul moldovenilor de demult.

Îi observ zilnic mişcările, de ani şi ani, pe strada noastră liniştită, ce poartă numele predestinat parcă al scriitorului şi agronomului Sandu Aldea. Totdeauna are zâmbetul pe buze şi o vorbă de duh sau de încurajare, de parcă şi-ar continua, în proză, într-un ritm cotidian, cerut de exigenţele vieţii, frumuseţea versurilor sale din tinereţe: „Nu sunt cântăreţ de stele, / Sunt salahorul literelor mele...”

Al literelor care caligrafiază, cu energie, talent şi demnitate, numele unui scriitor şi al unui om care face onoare cetăţii: Dumitru Corbea.

ION BRAD

TABEL CRONOLOGIC

1910 *6 septembrie* – S-a născut, în comuna Sârbi din fostul judeţ Dorohoi, Dumitru Corbea, într-o familie de ţărani.

1917 Tatăl cade la Mărăşeşti, lăsând şapte copii orfani de război.

1918 Este înscris la şcoala primară din comuna natală, în clasa întâi, atunci când terminarea ostilităţilor permite, în sfârşit, redeschiderea şcolilor.

1923 Fratele mamei îl duce la Iaşi, sub pretextul de a-l înscrie la Liceul militar; Dumitru Corbea este însă „dat la stăpân", ca băiat de prăvălie la magazinul „Universal", de pe fosta stradă Lăpuşneanu. În aceşti ani îi cunoaşte, mai întâi în calitate de clienţi, apoi şi prin scrierile lor, pe Mihail Sadoveanu, Gheorghe Topârceanu, Otilia Cazimir, Ionel Teodoreanu.

1925 Mânat de nevoi, Dumitru Corbea părăseşte Iaşii, lucrând câtva timp ca ucenic tâmplar la Ştefăneşti, unde locuieşte lângă casa marelui pictor Ştefan Luchian. Intră ca argat în casa de la Botoşani a deputatului Petre Irimescu.

1926 Se înscrie la liceul „A. T. Laurian" din Botoşani, ca elev particular. Debutează cu un *Pluguşor,* tipărit la Botoşani şi răspândit în satele din nordul Moldovei.

1927 Promovat în clasa a II-a de liceu, Dumitru Corbea este dat afară de stăpânul care „are nevoie de slugă, nu de elev de liceu". Rămas fără adăpost în prag de iarnă, el reuşeşte, ca orfan de război, să intre copil de trupă la Regimentul 37 infanterie, având astfel posibilitatea de a-şi continua studiile.

1928 *septembrie* – Ajuns la vârsta majoratului, D. Corbea este nevoit să părăsească regimentul. Îşi continuă studiile la Şcoala superioară de comerţ din Botoşani, ale cărei cursuri le va absolvi, ca elev particular, de-abia în 1935, datorită faptului că, între timp (1932–1933) el îşi satisface stagiul militar. Pentru a se întreţine, dă lecţii particulare şi, ceva mai târziu, obţine postul de pedagog la Şcoala de arte şi meserii.

1929 Tipografia „Concurenţa" din Botoşani îi publică o plachetă de poezii patriotice.

1935 Proaspăt absolvent al Şcolii superioare de comerţ, având deja o oarecare faimă literară, D. Corbea părăseşte Botoşanii, venind la Bucureşti, cu gândul de a se înscrie la Academia comercială. Situaţia sa materială precară îl va împiedica, însă, să-şi urmeze studiile; va fi, rând pe rând, salariat la Radio, redactor la ziarul

Dreptatea, bibliotecar la Facultatea de filosofie şi litere, conferenţiar la Ateneele Populare, traducător de filme prin diverse cinematografe bucureştene.

1936 Cu ajutorul lui Demostene Botez, D. Corbea debutează editorial cu volumul de versuri *Sânge de ţăran,* publicat la Cooperativa „Litera". Colaborează la *Viaţa românească, Azi, Vremea, Cuvântul liber*; frecventează asiduu cenaclurile „Sburătorul" condus de Eugen Lovinescu, şi „Viaţa românească", animat de Mihai Ralea.

1937 Începe colaborarea cu ziarul ilegal *Scânteia;* este de două ori arestat de organele de siguranţă.

Publică, la Editura „Bucovina", volumul de versuri *Război,* prefaţat de Constantin Rădulescu-Motru, pe atunci preşedinte al Academiei Române.

1938 Dumitru Corbea intră în rândurile Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate. Va desfăşura o bogată activitate politică, colaborând la ziarul *Scânteia,* participând la acţiuni organizate în Depourile C.F.R., la uzinele „Griviţa Roşie".

1939 Îşi începe activitatea în cadrul Serviciului Social, în echipa folcloristului Mihai Pop, asistent al profesorului Dimitrie Gusti.

1940 Editura „Socec" îi publică volumul de versuri *Nu sunt cântăreţ de stele.*

Se căsătoreşte cu Corina Nichitovici.

Arestat pentru a treia oară de organele de siguranţă, D. Corbea este deferit Curţii marţiale din Bacău. Este pus în libertate pe cauţiune morală, fiind ulterior achitat de Tribunalul din Dorohoi.

1941 Lucrează ca referent la Institutul Central de Statistică, Direcţia de studii, de pe lângă Consiliul de Miniştri, puternic nucleu de activitate comunistă, în anii dictaturii antonesciene.

1943 Este trimis disciplinar pe front, în prima linie, într-un detaşament special de pedeapsă, din ordinul mareşalului Antonescu, ca sancţiune pentru activitatea sa politică.

1944 Intră în ilegalitate şi se înapoiază, sub altă identitate, în ţară.

August – Participă, alături de Miron Constantinescu, la editarea primelor numere legale ale ziarului *Scânteia*.

Noiembrie – Este trimis, în calitate de corespondent de război, pe frontul antihitlerist.

1945 Revenit de pe front, D. Corbea îşi continuă activitatea politică, în redacţia ziarului *Scânteia*.

Apare volumul de versuri *Poezii,* publicat de Editura „Scânteia".

La aceeaşi editură apare volumul *Scrisori de pe front,* scris în

colaborare.

1946 Apare, la Editura de Stat, romanul *Singura cale*.

1947 Vede lumina tiparului, la „Casa Şcoalelor”, volumul de versuri *Hrisovul meu*.

Este numit redactor şef al revistei *Albina,* colaborând în această calitate cu Mihail Sadoveanu, Gala Galaction.

1948 Vede lumina tiparului, la E.S.P.L.A., evocarea istorică *Bălceştii*.

Timp de câteva luni, funcţionează ca redactor şef adjunct al revistei *Flacăra;* este numit, apoi, conducător al Fondului literar. De-a lungul anilor, D. Corbea va fi de mai multe ori ales în conducerea Uniunii Scriitorilor.

Colaborează la publicaţii ca *Munca, Albina, Flacăra, Scânteia Tineretului, Gazeta Literară, Contemporanul*.

1949 Apare, la E.S.P.L.A., balada *Doftana*.

Vede lumina tiparului, în aceeaşi editură*, Balada celor patru mineri.*

1951 Apare, la E.S.P.L.A., volumul de versuri *Anii tineri*.

1954 E.S.P.L.A. îi publică volumul *Versuri alese*. În acelaşi an, vede lumina tiparului volumul *Barbu Lăutaru*.

1955 Editura Tineretului publică volumul *Aşa am învăţat carte*. Apare, la E.S.P.L.A., volumul de versuri *Pentru inima ce arde*.

1956 Vede lumina tiparului, la Editura Tineretului, volumul de proză *Recruţii*. Apare, la E.S.P.L.A., volumul de eseuri *Anotimpuri*.

1959 E.S.P.L.A. publică volumul de note de călătorie *De peste mări şi ţări.*

1960 Apare ediţia a II-a, revăzută, a volumului *De peste mări şi ţări,* la Editura Tineretului. E.S.P.L.A. publică volumul antologic de versuri *Nu sunt cântăreţ de stele*.

1962 Vede lumina tiparului, la Editura Tineretului, volumul antologic *Cele mai frumoase poezii.*

Aceeaşi editură publică volumul *Povestind copiilor*.

1963 Editura Cartea Românească publică romanul *Puntea*. D. Corbea colaborează la publicaţii precum *Luceafărul, România literară, Informaţia Bucureştiului, Contemporanul, Steaua*.

1966 Editura pentru literatură îi publică volumul de versuri *Conştiinţa poetului*.

La Editura Tineretului apare volumul de proză *Bădia*.

1968 La Editura pentru literatură i se publică volumul antologic *Aşa am învăţat carte, Recruţii, Puntea, Bădia*.

1969 Apare, la Editura pentru literatură, un volum antologic de proză

cuprinzând *De peste mări şi ţări, Bălceştii, Barbu Lăutaru, Anotimpuri.*

1973 Vede lumina tiparului, la Cartea Românească, romanul *Patima dreptăţii.*

1976 Romanul *Primejdia* apare la Editura Cartea Românească.

1980 Apare, la Cartea Românească, volumul de eseuri *Ritm şi viteză*.

1982 Editura Cartea Românească publică volumul *Memorii*.

1984 Apare, în Cartea Românească, volumul antologie de versuri *Sufletul cuvintelor*.

1987 Editura Cartea Românească publică volumul *Mărturisiri*.

TUDOR PĂCURARU

PATIMA DREPTĂŢII

1

Era la începutul lunii decembrie 1783, în postul Crăciunului.

Fagii erau desfrunziţi. Numai pe tufanii bătrâni şi noduroşi atârnau frunze ruginite, clătinate de adierea vântului.

Plouase toată noaptea. Pământul, încălzit, aburea. Aburul se lăsa, greu, peste văile adânci ale munţilor. Ici-colo, se vedeau insule verzi ale pădurilor de brad.

Pe o potecă îngustă din Munţii Zarand mergea un bărbat de statură mijlocie, îmbrăcat cu suman negru, scurt, împodobit cu găitane albastre pe margine. Într-o mână ţinea căciula, iar în alta purta un băţ de alun, ars în foc la capete. Părul, castaniu, însurit, legat în chică, îi atârna pe umărul stâng. Mergea drept şi avea înfăţişare de om dârz, hotărât. De sub sumanul desfăşurat în faţă, se vedea un piept puternic, păros, ca de urs. Obrazul, zbârcit, ars de soare şi vânt, cu semne de vărsat, era parcă cioplit în piatra de bazalt a muntelui Detunata. Cutele de pe obraz şi privirea ochilor săi negri ni-l înfăţişau ca pe un om care ascundea în el o suferinţă sufletească grea şi îndelungată.

Vasile Nicola, căci acesta este numele călătorului, se trăgea din familia Niculeştilor din cătunul Arada, aşezat pe valea pârâului cu acelaşi nume.

Împotriva lui Vasile Nicola se dădură, în mai multe rânduri, cărţi de urmărire, ca tulburător care umblă prin sate, scrie şi adună plângerile iobagilor nedreptăţiţi de către domnii feudali, îndemnându-i să-şi caute dreptatea la guvernul din Sibiu, ori la Viena, la împăratul Iosif al II-lea şi la Maria Tereza.

Prin ultima carte de urmărire era pus sub acuzare, de către Forul Dominal din Zlatna, ca participant la tulburările de la Câmpeni, din primăvara anului 1782.

Vasile a mai avut un frate, care a murit când era mic. Părinţii, speriaţi, au schimbat repede numele fiului rămas în viaţă, după un vechi obicei, având credinţa că în felul acesta nu-l vor pierde, nu-l va găsi moartea. L-au numit Ursu. S-au gândit să-i dea o poreclă, o ciufală, un nume care reprezintă puterea, neînfricarea.

Vasile Nicola Ursu avea darul cântatului. Îi plăcea să horească, cum spuneau locuitorii satelor din aceşti munţi, şi de aici i-a rămas numele de Horia.

Glasul melodios şi puternic al copilului îi uimea pe săteni. Băiatul umbla pe potecile pădurilor şi horea de dor şi de jale, cânta de cum începeau a se

topi zăpezile, cânta versurile pe care le-a învăţat de la pădurarul Anton Romei, care venea des pe la Arada.

Părinţii îl trimiteau cu cele trei capre la păscut. El se aşeza pe un trunchi de brad şi începea a hori:

Foicică trei bujori,
Mă suii pe munţi cu flori
Să-mi văz fraţi,
Să-mi văz surori,
Ca grădinile cu flori;
Mă suii pe munţi de piatră,
Plin de dor ca niciodată,
Să-mi văz mumă,
Să-mi văz tată.
Foaie verde de susai,
Ce văzui mă întristai:
Că fraţii s-au prăpădit,
Surorile s-au răsnit,
Florile s-au ofilit,
Părinciorii mi-au murit,
Dorul mi s-a isprăvit.

Horia nu putea uita răscoala lui Sofronie, care a început pe la sfârşitul lunii decembrie din anul 1759, de Crăciun. Focul cel mare s-a întins în zilele Bobotezei, când a fost atacat şi ocupat Abrudul. Răsculaţii au dat foc la casele iezuiţilor papistaşi din oraş, au aprins casele nobililor care susţineau unirea cu Roma. Priveau cum ard palatele şi strigau: „Casele aprinse ale iezuiţilor şi nobililor sunt făcliile iobagilor răsculaţi!"

Toată mânia călugărului Sofronie era îndreptată împotriva „fiicei papii de la Roma", aşa cum era numită în acel timp Maria Tereza. Tuna şi fulgera împotriva iezuiţilor Gavril Hevenesi şi Paul Barani şi nu-i ierta mitropolitului Atanasie convertirea la catolicism. Sofronie avusese un deosebit respect faţă de acest mitropolit ortodox al românilor din Transilvania. Atanasie fusese uns mitropolit în Ţara Românească, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, cu aprobarea şi binecuvântarea patriarhului din Constantinopol.

Armata imperială a trecut prin foc şi sabie satele care nu se supuneau catolicizării. Potrivnicii erau arestaţi, schingiuiţi, arşi pe ruguri, traşi pe roată. Drumurile spre Câmpeni, Abrud şi Zlatna erau presărate de cadavre.

De crengile copacilor de pe marginile drumurilor atârnau trupurile celor spânzuraţi.

Ardeau satele. Inchizitorii martirizau pe creştinii ortodocşi care făceau agitaţie împotriva unirii.

Lui Sgârciu cel bătrân din Abrud-sat, iezuiţii au ordonat călăului să-i taie mâna dreaptă, iar unui văr de-a lui Sofronie, care n-a vrut să-l trădeze pe călugărul fugar prin munţi, i s-a smuls limba cu un cleşte înroşit în foc. De atunci a rămas orb Anton Romei. Călăul i-a scos ochii, dar bătrânul nu s-a plecat în faţa inchizitorilor. Purtat de mână de fata lui, Onaca, umbla din sat în sat, din târg în târg şi povestea cele întâmplate cu ani în urmă.

Horia l-a văzut pe bătrân la Galda. Orbul s-a oprit în faţa cetăţii unde mai credea că sunt închişi Oprea Miclăuş, Bucur Bârsan şi Radu Sabău, vechii săi prieteni, de care nu se ştia nimic de când au fost arestaţi de cătanele imperiale. Orbul a fost biciuit în faţa cetăţii. A răbdat loviturile de bici fără a scoate un cuvânt. A fost biciuită şi Onaca. Auzind cum cad loviturile de bici pe trupul Onacăi, bătrânul n-a mai putut răbda şi a strigat la nobilii şi militarii veniţi să asiste, cu mâinile ridicate, cu părul vâlvoi, ca un Moise înfuriat:

— Blestemaţi să fiţi! S-aveţi răsplata faptelor voastre! Unde-i Oprea Miclăuş? Unde sunt Bucur Bârsan şi Radu Sabău? Unde sunt sutele şi miile de oameni care au dispărut din satele lor?

Lui Horia, figura bătrânului orb i-a rămas întipărită în minte ca o icoană. Ca pe o icoană purta în inima lui şi pe Sofronie, despre care auzise c-ar fi trecut în Ţara Românească şi ar fi fost numit stareţ la mănăstirea Curtea de Argeş, unde scria şi traducea cărţi sfinte. Sofronie era un călugăr luminat. Pentru dreptatea şi libertatea iobagilor era în stare să-şi dea şi viaţa.

Sofronie trecea uneori şi pe la Arada. Urca dealul Ferecetului şi îl întreba pe Horia:

— Acasă-i bătrânul?

— Acasă, răspundea Horia, bucuros că îl poate vedea şi auzi vorbind pe călugărul cel vestit...

Sofronie l-a întrebat într-o zi pe Horia:

— De ce nu înveţi şi tu carte românească cu Moga?

— Tata n-are forinţi să-i plătească lui Moga.

— Moga nu ia decât jumătate de forinţ pe lună şi tain.

— Vorbiţi cu tata.

— Bine. Forinţii îi plătesc eu lui Moga, iar tainul să-l dea părinţii tăi. E bine aşa, Horia?

— Ie.

Sofronie s-a sfătuit cu părinţii lui Vasile. Tatăl l-a chemat pe băiat şi l-a întrebat:

— Ai să poţi învăţa?

— Ie, tată!

În Arada şi Albac se ştia că Moga era venit din Brad, că învăţase carte la Blaj, că părinţii ar fi vrut să-l facă preot, dar băiatul s-a lăsat de învăţătură, zicând că nu are darul de a sluji biserica. Se mai ştia că tatăl tânărului învăţător era dulgher, constructor de case şi biserici din lemn.

Printre feciorii care învăţau carte cu Moga erau şi Ştefan Trif, şi Onu, poreclit Nimănuia.

Pe Onu îl lepădase maică-sa la Forul Dominal din Zlatna într-o vară de foamete. Era atât de mare uscăciunea, încât erau arse şi frunzele paltinilor. Multe izvoare erau secate. Era secată şi matca pârâului Arada. Crişul Alb se transformase într-un pârâiaş la care erau mânate vitele pentru a-şi potoli setea. Mama lui Oneţ, disperată că nu are cu ce să-şi hrănească copilul, rămasă văduvă de tânără, s-a gândit să-şi ducă băiatul la stăpânire, unde l-a lepădat, strigând:

— E-al vostru! Hrăniţi-l! Daţi-i de mâncare! Când îi mare îl luaţi la robotă, la cărăuşie, îl duceţi unde vreţi. Este iobagul statului.

De supărare şi necazuri, femeia şi-a stricat mintea şi a fost dusă la o casă de sănătate. Onu Nimănuia umbla pe drumuri, mânca unde putea şi unde găsea şi dormea pe la ocoalele părăsite din munţi. Trăia ca un copil al nimănuia şi de aici i-a şi venit porecla, ciufala. Preotul din sat l-a strâns de pe drumuri, i-a dat hrană şi adăpost, ducându-l la Moga să-l înveţe carte românească.

Moga avea optsprezece ani când a venit la Arada. Tânărul, însufleţit de profesorii săi din Blaj, s-a hotărât să devină un apostol, pentru propagarea limbii şi culturii strămoşeşti, în satele izolate ale iobagilor din Munţii Apuseni.

Anul şcolar începea la căderea zăpezii şi se sfârşea când se încala pădurea şi înverzeau pajiştile.

Tânărul învăţător povestea cu înflăcărare fiilor iobagilor despre originea românilor, despre cântecele şi legendele populare. Vorbea despre răscoala lui Gheorghe Doja, despre Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin, despre răscoala de la Bobâlna din anul 1437. Nu uita nici răscoala lui Francisc Rákoczi, la care au luat parte şi iobagi români. I se umezeau ochii când pomenea de haiducul Pintea cel viteaz, pe care Francisc Rákoczi l-a trădat până la urmă. Cetele de iobagi, fugiţi în munţi pentru a scăpa de asupririle şi nedreptăţile feudalilor, erau atât de numeroase, încât Pintea a putut forma un întreg regiment, având promisiunea lui Rákoczi că românii nu vor mai fi

trataţi ca o naţiune tolerată, că vor fi scutiţi de sarcinile iobăgeşti şi vor avea aceleaşi drepturi şi îndatoriri ca şi ungurii şi saşii.

Elevii îl rugau pe Moga să le recite versuri din balada lui Pintea cel viteaz. Moga îşi dregea glasul şi începea:

Foaie verde iarbă moale,
În deluţ lângă cărare
Este-o pară de foc mare;
În deluţ, lângă colnic,
Este-o pară de foc mic;
La focuri, la amândouă,
Sunt voinici o sută nouă,
Voinicei de-ai codrului,
Puişori d-ai modrului.

Moga nu ţinea minte toate versurile din lunga baladă populară. Se oprea, se gândea puţin şi iar începea a recita:

Cine oare se-ncerca,
Cine oare îndrăznea
Pe Pintea să-l prăpădească,
De el lumea s-o lipsească,
De-un viteaz aşa fălos
Şi la inimă milos,
De-un viteaz aşa de mare,
La iobagi de-ajutorare?

— Pintea îşi dizolva cetele de haiduci la ziua Crucii, zicea Moca. Aşa spun versurile din baladă. Horia, zi şi tu partea asta din baladă, c-am văzut că o ştii cel mai bine.

Horia, care prinsese versurile de la prima recitare a lui Moga, s-a ridicat în picioare şi a început a zice:

Ziua Crucii nu-i departe,
Frunza de pe ramuri cade.
Codru prinde-a se rări
Şi-aşa voi nu-ţi mai trăi,
Că v-or prinde, v-or robi.
Coborâţi la ţară, jos,
Colo-n câmpul cel mănos

Şi vă faceţi voi drăgele
Din tufe de răchiţele,
Şi din tufele de fag
Făceţi-vă hadarag.
Spate drepte-ncârligaţi,
Îmblătitori vă băgaţi.

Oneţ Nimănuia, când vedea un nemeş, zicea din balada lui Pintea. Striga în urma lui:

Nu te-ncape c-un ţăran
Că şi-aşa el ţi-i duşman,
Nu te-ncape c-un iobag
Care nu te are drag,
Căci iobagul când te-o bate
Zaci un an şi jumătate.

Horia era singurul care avea un carnet de cântece. Pe prima pagină din carnet era scris cu litere desenate, groase: *Moartea lui Mihai Viteazu*. Moga i-a luat carnetul şi a citit cu glas tare:

Sus la Turda, sus,
Mihai cu oaste s-a dus.
Şi s-a dus la vitejit,
La duşmani de biruit.
Toată lumea-ngăduia,
Toată lumea se-nvoia.
Nu-l omoară-n vitejie
Şi cu mare mişelie.

Moga a închis caietul şi a zis:

— Istoria nu-i va ierta pe călăii lui Mihai! Victoriile lui împotriva turcilor, de-o parte şi de alta a Dunării, au dat speranţe popoarelor din Balcani. Vitejia lui n-a fost cântată numai de poporul român. Popoarele din Balcani, asuprite de turci, vedeau în el propriul lor erou şi eliberator.

Moga le spunea versurile populare slavoneşti şi le tălmăcea în limba română:

Razmerilsa i Vlaşcata zamia,
Vlaşcata zamia i Bogdanscata,

Razmerila mi ea i Mihai Voevoda...

S-a răsculat Ţara Vlăşcească,
Ţara Vlăşcească şi Bogdănească,
Mihai Vodă mi le-a răsculat...

*

La mâhnirea lui Horia se adăuga şi Ilina. A greşit când a luat-o de nevastă. Ea nu l-a iubit. Nu suferea nici s-o sărute, nici s-o îmbrăţişeze. Îi zicea când se apropia de ea:

— Nu ţi-i ruşine? Eşti om bătrân... Femeie tânără ţi-a trebuit...

Prin sat se vorbea că Ilina se ţinea cu gornicul Marcu Ursu cel tânăr. Pe Horia începuse să-l supere că Marcu Ursu cel tânăr îşi căuta drum la Arada când el nu era acasă, când era plecat cu treburi la oraş, când avea de lucru prin satele vecine. Venea şi duminica dimineaţa, când el cânta la strana bisericii din Albac. Din această cauză a avut şi un schimb de cuvinte cu Ilina. Supărat, a întrebat-o pe Ilina într-o zi:

— Ce tot cată ăsta în lipsa mea aici?

— La tine vine, nu la mine...

— Şi de fiecare dată când vine, nu mă găseşte acasă...

— Ce vrei să fac?

— Să nu mai vorbeşti cu el, să nu mai râzi cu el...

— N-am să stau mută dacă vine cineva şi te caută pe tine.

— El umblă după alte cele...

— După ce umblă, măi?

— Ştii tu după ce umblă Marcu Ursu cel tânăr... Dacă m-ar căuta Marcu Ursu cel bătrân...

— Dar este însurat Marcu Ursu cel tânăr şi are şi copii.

— Dar are şi fochi, făcuţi pe unde a umblat, cu femei măritate şi nemăritate...

— Nu se uită el la una ca mine...

Ilina, care voia să plece din Arada la mătuşa Elisaveta, singura soră a mamei sale, măritată la Ciucea cu Ion Scobar, un ţăran destul de înstărit, fără copii, i-a spus lui Horia:

— Hai la Ciucea şi sfârşim cu vorbele şi bârfelile oamenilor. N-au să mai vorbească nici de mine şi nici de tine. Astupăm gura tuturor. Nimeni nu trebuie să ştie unde am plecat din Arada. La Ciucea om trăi mai bine. Noi vom rămâne moştenitorii unchiului Ion Scobar şi mătuşii Elisaveta. El este slobod de iobăgie, s-a răscumpărat. Scăpăm de toate necazurile şi grijile. Ne vedem de treaba noastră... Fiecare cu necazurile lui...

Horia s-a lăsat înduplecat de Ilina şi a plecat la Ciucea. A venit Ion Scobar şi i-a luat cu harabaua lui trasă de un cal roib, bătrân şi el ca şi stăpânul. Au dat casa în stăpânirea unei rude apropiate şi au plecat după miezul nopţii. Luca şi Ion, coi doi băieţi, erau în culmea fericirii că pot călători în harabaua unchiului Scobar. Erau fericiţi că merg la Ciucea, la mătuşa Elisaveta, care ştia să-şi alinte strănepoţii când venea în vizită la Arada. Le-aducea faguri de albine, cofeturi, fructe. Le mai cumpăra câte un chimeraş cu nasturi de alamă şi câte un briceag. La un Paşti a venit şi cu două pălărioare cu boruri mici, cum se purta prin Oradea şi Oaş.

După câteva luni a venit la Ciucea primarul din Albac, Dumitru Todea. Horia voia să afle de la primar câte ceva despre călătoria lui Iosif în Transilvania. Dar Dumitru Todea nu venise pentru a-i povesti despre călătoria împăratului în Transilvania, deşi putea vorbi, căci făcuse parte un timp din garda de primari care l-au însoţit prin munţi pe Iosif al II-lea, până când locul lor a fost luat de domnii feudali, care urmau, la distanţă, călări, convoiul împărătesc.

Dumitru Todea voia să-l convingă pe Horia să se întoarcă la Arada, la Albac. Iobagii, în lipsă, îl aleseseră deputatul lor pentru a se duce la Viena, la împărat, cu plângerile împotriva administraţiei nobililor din Transilvania.

— De, ştiu eu, a răspuns Horia. Să mă gândesc.

— Şi domnul nobil Marţi din Abrud mi-a spus că-i mai bine să te întorci... Deşi e nobil...

— Nu-i pricină că-i nobil, este un om.

— Ia apărarea iobagilor împotriva domniilor feudali.

— Cunosc nobleţea sufletului şi inimii lui, frate Dumitre.

— Este în coborâre din cauză că nu s-a amestecat cu cei care au puterea şi gloria. Avere nu prea are, dar are legături mari la Viena, la Budapesta, la Sibiu. Ne poate ajuta mai uşor.

— Adevărat spui, frate Dumitre. El ne poate ajuta. Inima lui nobilă nu poate sta nepăsătoare la nedreptate, la crimă.

— Eu zic să te întorci în comuna noastră, la Albac, în cătunul tău, la Arada. Lucrăm împreună, ne sfătuim împreună. Poţi veni să-ţi faci casă şi la mine în Albac. Lemn îţi dau eu, loc îţi dau eu, de făcut poţi singur s-o faci, că mai mare meşter ca tine nu-i la noi.

— Să văd, frate Dumitre.

— Oamenii mi-au spus să nu mă întorc fără tine.

— Crezi că om găsi dreptatea la împărat, frate Dumitre?

— Noi avem îndatorirea s-o căutăm, Horia. Trebuie s-o căutăm în toate felurile, oriunde se poate căuta.

— Trebuie să vorbesc cu Ilina. Tu ştii cum este Ilina...

Propunerea lui Dumitru Todea a scos-o din sărite pe Ilina. Ea nu voia să se întoarcă, nu voia să stea nici în Albac, nici în Arada. Ea era hotărâtă să rămână la Ciucea, ca moştenitoarea bătrânilor, care nu mai aveau mult de trăit. A început a plânge şi a zis:

— Nu vreau să mai îndur mizerie din cauza minţii tale bolunde. M-am săturat de îndurat. Nu te gândeşti decât la alţii. Uiţi că eşti însurat, că ai nevastă şi doi băieţi. Eu rămân la Ciucea, tu du-te şi prinde goange pe Valea Arăzii, pe Valea Arieşului, pe Valea Crişului Alb. Ţi-am mai spus-o şi ţi-o spun: nu vreau să mai rabd şi nu mă întorc.

— Mă cheamă oamenii, Ilina.

— Gândeşte-te mai bine la tine, la noi, la pătimirea mea şi pe urmă la pătimirea altora. Ţi-i mai aproape de trup cămaşa, nu sumanul.

— Ascultă-mă, Ilina, hai cu mine la Arada, la Albac, unde ne sunt fraţii noştri, verii noştri, neamurile şi prietenii noştri, ortacii mei.

— Neamurile mele sunt la Ciucea, la Arad, nu la Arada şi Albac. Neamurile tale sunt acolo. M-am săturat de neamurile tale.

— N-ai un ciricel de inimă, nevastă.

— Ai tu şi pentru mine. Ai de lucru şi aici. Munceşte şi adă la copii de mâncare.

Cuvintele Ilinei îl dureau pe Horia. De-abia venise de la Cizer, unde lucrase biserica de lemn. Preotul din Cizer îl dusese într-un sat de lângă Carei, i-a arătat biserica din acel sat şi a spus:

— Una ca asta să-mi ridici şi la Cizer, meştere Nicola Ursu. Am bârnele gata, am şiţele gata, numai s-o închei.

În două luni bisericuţa de lemn din Cizer era gata. Horia şi-a luat rămas bun de la preot, de la dulgherii care au lucrat cu el. Unul din dulgheri i-a spus:

— Meştere Ursu, ai uitat un lucru de făcut la biserică.

Horia căuta, se gândea să descopere ce a uitat să mai facă. Meşterul a zâmbit şi a spus:

— Dumneata ai fost meşterul nostru. Trebuie să-ţi sapi numele pe una din grinzile de sub streaşină, că aşa se obişnuieşte la noi...

Horia s-a urcat pe scară şi a săpat în lemn iniţialele numelui său.

Preotul i-a dat restul de bani, i-a dat şi merinde şi o capră bună de lapte, fiind foarte mulţumit de munca meşterului Nicola Ursu. Cu banii primiţi, Horia a mai cumpărat de la Cizer o capră şi un porc. A venit încărcat de la construcţia bisericii.

Ilina uitase de toate astea şi iar a zis:

— Ce ai adus la copii din Cizer? Cu ce te-ai ales?

Horia aproape că nu mai îndrăznea să deschidă gura. Dar nu putea să tacă. I-a spus Ilinei:

— Am adus de toate: farină, clisă, mazăne, un porc, cele două capre. N-am băut banii. Gândeşte-te, am avut şi datorii de dat la armenii din Ciucea. N-ai venit să mă scoţi din crâşme cum fac alte neveste cu bărbaţii lor.

— Cine a văzut ban din mâna ta?

— Toatele câte le-am adus nu le-am luat fără parale, Ilina.

— Du-te la tine, du-te la Arada, la Albac, că iar or trage de tine verii tăi, Cristea şi Pătru, cum au mai tras. Te-au luat de prost şi ar vrea să le dai tot ce agoniseşti tu.

— Mi-au dat şi m-au ajutat şi ei, nevastă. Vorbeşti cu mare păcat, că ştii singură cum ne-au ajutat la nevoie. Şi nu sunt nici ei cuprinşi, să aibă de unde să ne dea. Ne-au dat din ce au avut şi ce au putut.

— Ei să-şi vadă de copchii şi de negustoria lor cu mied şi vinars.

— A vinde, în ozer, o berbinţă cu mied şi vinars nu înseamnă să faci negustorie, nevastă. Vorbeşti cu venin despre verii mei.

Horia s-a oprit locului şi s-a trezit zicând cu glas tare: „Păcat de sufletul Ilinei. Eu trebuie să mă întorc la fraţii mei de suferinţă. Trebuia şi trebuie să caut dreptatea noastră românească". A pornit încet şi iar a zis: „În anul 1779 am fost la Viena, la împărat, prima dată, însoţit de Dumitru Todea, c-un sac plin de nedreptăţi, chârtii cu plângeri scrise de iobagi. Am plecat în ascuns la Viena. Nu trebuia să se afle că merge şi primarul din Albac cu mine. Domnii nu ştiau că Râul Mare este unul şi acelaşi sat cu Albacul. Credeau că primarul din Albac este deosebit de cel din Râul Mare... Până ce au prins de veste, noi eram la Viena, trecurăm graniţa Ungariei".

Mersul prin pădure îi aducea aminte şi de povestea cu puiul de lup. Mersese la o vânătoare cu Ştefan Trif. Au stat la pândă. Toată noaptea au aşteptat. În zori, când se îngâna ziua cu noaptea, au apărut lupii. Unul din lupi ducea, de nări, un juncan. Mai în urmă, mergea lupoaica cu cei doi pui ai ei. El a vrut să tragă, dar Ştefan Trif l-a oprit cu un semn al mânii, şoptind:

— Aşteaptă puţin. Eu trag în lupul care duce juncanul, tu ocheşte lupoaica. Mai întâi trag eu.

După câteva clipe pădurea a răsunat de bubuiturile puştilor celor doi vânători.

Lupoaica, rănită, a urlat şi a fugit în adâncul pădurii.

Trif nimerise în plin. Juncanul, scuturându-şi gâtul, rămăsese pironit locului şi tremura. Îi sângerau nările încolţite. Lupul zăcea mort alături de juncan.

— Eu am scăpat lupoaica, a zis Horia.

— Ai scăpat lupoaica, dar i-ai ucis un pui, a vorbit Trif, arătând locul de la marginea pădurii unde se vedeau cei doi pui de lup.

Puiul cel viu stătea lângă fratele său mort.

— Să-l împuşcăm şi pe ăsta, a hotărât Trif.

Horia l-a oprit zicând:

— Nu. Nu-l împuşcăm.

— Moare de foame, a zis Trif. Dacă lupoaica moare...

— Poate că nu moare... Dacă numai am rănit-o, îşi găseşte ea puiul.

— Vara e greu de vindecat o rană, Horia. Dau goangele la rană.

— Îşi linge rana până ce se vindecă, Trif.

— Ai rănit-o, a curs sânge destul, nu cred că mai scapă cu zile. Proasta îşi merită moartea. A fugit ca o muiere buiacă şi stricată. Şi-a părăsit puişorii.

— Eu cred că nu-i departe de aici, Ştefane.

— S-o căutăm, să-i venim de hac, căci mai poate face stricăciuni şi multe pagube la ocoalele de vite şi de oi.

— Puiul de lup îl iau eu, a hotărât Horia. M-a rugat domnul Marţi, vrea să aibă în casă şi un pui de lup împăiat...

— Nobilii sunt în stare să-şi împăieze şi ibovnicile, nu numai animale şi păsări sălbatice.

Puiul de lup a început a scânci. Îşi mirosea fratele mort, îl trăgea cu dinţii de gât, îl apuca de coadă. Era dezorientat. Alerga spre pădure, se oprea şi iar se întorcea. Se uita la vânători ca şi cum le-ar fi cerut ajutor.

Horia a luat puiul de lup în braţe. A început a-l mângâia şi a-i spune:

— Boţitule, buiacule, de ce ai rămas? De ce n-ai fugit cu maică-ta?

Tot satul vorbea de această vânătoare. Băieţii lui Horia, Ion şi Luca, înfloreau şi mai mult întâmplările. Ion povestea prin sat cum s-a repezit lupoaica la vânători pentru a-şi salva puii, spunea cum cei doi vânători s-au luptat cu fiara, cum au prins-o şi au spânzurat-o de un copac...

Dar Ion nu s-a mulţumit numai cu poveştile vânătoreşti. Aflând că tatăl său vrea să ducă puiul de lup la Abrud domnului nobil Marţi, a întrebat:

— Tată, ce vrea să facă domnul Marţi cu puişorul de lup?

— Are să se joace cu el...

— Nobilii se joacă cu puii de lup?

— Ie.

— Are să fugă în pădure atunci.

Ilina, care tăcuse, i-a spus lui Horia:

— Nobilul nu mai are ce face şi tu te potriveşti lui, bărbate. Îi duci un pui de lup ca să-l omoare.

Ion a ascultat spusele mamei şi n-a spus nimic. A doua zi a luat puiul de lup şi a fugit cu el în pădure. S-a oprit aproape de Gârda. A pus jos puiul de lup şi i-a spus ca unui prieten de joacă:

— Hai, du-te. Fugi în pădure.

Puiul de lup era zăpăcit. Îl privea pe băiat. Ion l-a îndemnat:

— Maică-ta trăieşte, n-a murit.

Ion a mângâiat puiul de lup şi s-a urcat într-un fag bătrân, vrând să vadă ce are să se întâmple mai departe. Mica sălbăticiune a rămas locului. A început a scânci. Plângea ca un copil flămând şi părăsit. N-a trecut mult şi a apărut lupoaica. Îşi târa piciorul rănit. S-a oprit şi a cercetat locul. S-a apropiat de pui şi l-a mirosit. Puiul, hămesit, a început a suge.

Horia n-a fost supărat pentru fapta lui Ion. L-a certat pentru nechibzuinţa de-a se duce în pădure cu puiul de lup în braţe. I-a spus fiului:

— Ai avut mare noroc că lupoaica era rănită. Dacă ar fi fost teafără, te sfâşia şi nu mai erai pe lume.

— Dar cum a ştiut, tată, că i-am adus puiul?

— M-a urmărit pe mine, s-a târât după mine prin desişuri, a stat în preajma puiului până când ai pornit tu cu el. Te-a urmărit şi pe tine, s-a târât şi după tine, tot prin pădure, să nu fie văzută de oameni, simţită de câini.

Cel mai supărat era ţăranul cu juncanul. I-a spus lui Horia când a aflat de fapta lui Ion:

— Dacă ar fi făcut una ca asta băiatul meu, l-aş fi ucis în locul puiului de lup.

Horia i-a răspuns ţăranului:

— Eu nu-l ucid pe Ion. Şi tata mi-a adus un pui de capră sălbatică şi eu i-am dat drumul în pădure. Mama zicea să-l tăiem, s-avem ce mânca, dar eu l-am furat şi i-am dat drumul.

Horia nici nu şi-a dat seama când a trecut timpul. A ajuns la Păltiniş, locul de unde trebuia să pornească mai departe spre Viena, împreună cu vărul său, Pătru Nicola. Aici, în casă la Anton Romei, avea întâlnirea cu Cloşca şi Crişan.

Casa lui Anton Romei era în pădure, în poiana Cerbului. Era o casă veche, ţuguiată, acoperită cu şiţă afumată, cu cerdac îngust, cu stâlpi şi scânduri înflorate.

— Hei! Onaca! a strigat Horia de departe la fata lui Anton Romei.

Câinele lui Romei a lătrat puţin şi a tăcut. L-a liniştit Onaca.

Bătrânul Romei l-a întâmpinat pe Horia cu braţele deschise, zicând:

— Vină la tata în braţe, Horia. Eşti aşteptat de noi toţi. A venit Cloşca, a venit Pătru Nicola, numai Crişan n-a venit încă.

Horia, după ce l-a îmbrăţişat şi sărutat pe bătrân, a sărutat-o şi pe Onaca, zicând:

— Tu îmi eşti ca şi o soră bună, Onaca.

Cloşca s-a ridicat în picioare şi l-a întrebat pe Horia, îngrijorat:

— Nu te-a văzut nimeni că ai venit aici?

— M-o văzut câinele Onacăi şi a lui Anton Romei, a glumit Horia.

Lui Pătru Nicola i-a spus:

— Mă bucur că ai primit să mă însoţeşti la Viena. Nimeni nu s-ar putea gândi că tu mergi cu mine... Îl putea bănui pe Cloşca, pe Crişan, dar pe tine şi pe Onaca nu v-ar putea bănui de aşa ceva...

Anton Romei l-a întrebat pe Horia:

— Crezi că la Viena ai să afli libertate românilor, Horia?

— Libertatea este în inima noastră, baci Anton, a răspuns Horia.

Bătrânul Romei i-a spus Onacăi:

— Hai, fată, pune tanere, pune figii, adă clisă şi vinars. Avem oaspeţi de vază azi şi noi trebuie să fim gazde adevărate. Oamenii vin de pe drum şi se duc iar la drum.

— De pe un drum venim şi pe altul ne ducem, bine ai zis, baci Anton, a vorbit Horia.

Pătru Nicola era neliniştit din cauza lui Crişan. A zis:

— Crişan întârzie. Mă tem...

— Numai ce ne dă de ştire câinele nost, i-a încurajat Onaca pe musafiri.

— Să nu i se întâmple ceva, şi-a arătat îngrijorarea, din nou, Pătru Nicola.

Onaca l-a liniştit pe Pătru:

— Drumul e greu, lunecos, a plouat astă-noapte...

Horia a schimbat vorba, şi a întrebat-o pe Onaca:

— Te-ai pregătit pentru iarnă? Ţi-ai adunat lemne destule? Farină aveţi?

— Am cărat cu spatele toată vara lemne, Horuţ. E tare greu. Nu mai sunt nici eu tânără.

— Nici bătrână nu eşti, Onaca, a complimentat-o Horia.

— Am patruzeci de ani, Horuţ, a răspuns Onaca.

Pătru Nicola a privit-o pe Onaca şi i-a spus:

— Dacă n-ai vrut să te măriţi... Eu...

— M-ai fi luat, Pătru?

— Te-aş fi luat, Onaca. Nu era femeie mai vrednică şi mai frumoasă în munţi la noi.

— Şi mai este, Pătru, a adăugat Horia.

— Horuţ, dumneata râzi de mine, a zis Onaca, roşindu-se toată.

— Nu râd, Onaca. Cât pe ce eram să fim cimotie de neam. Pătru voia să te ia de nevastă.

— Dar n-a vrut ea, a răspuns Pătru.

— Am vrut, dar n-am putut, a răspuns Onaca, arătând cu mâna spre bătrânul orb.

Câinele a început a hămăi. Onaca a luat puşca de vânătoare a bătrânului şi a ieşit afară. A strigat la câine:

— Oacea! Oacea!

Crişan a întrebat de departe:

— Venitără?

— Venitără, a răspuns Onaca.

Crişan şi-a liniştit câinele, care se încăierase cu al Onacăi:

— Faceţi pace proştilor, urâţilor.

Câinii au mârâit unul la altul şi s-au liniştit. Onaca i-a spus lui Crişan:

— Pătru Nicola era tare îngrijorat că nu vii.

Crişan s-a aplecat şi a sărutat mâna lui Anton Romei. Bătrânul l-a întrebat:

— Tu eşti, Crişane? Grăieşte.

— Eu, baci Anton, a răspuns Crişan.

— Te cunosc după glas, a zis bătrânul. Tu eşti.

Cloşca şi-a dezbrăcat cojocul fără mâneci şi a zis:

— E tare cald în casă. Nu trebuia atâta foc în sobă.

Onaca l-a întrebat pe Cloşca:

— Ce face Marina ta, Cloşcuţ?

— Mulţam de întrebare, Onaca. Marina este sănătoasă şi îţi trimite şi ţie sănătate. Se mai duce din când în când la soră-mea, la Abrud-sat, se mai duce la Câmpeni, mai cu treabă prin casă, prin ogradă...

— Nepotul tău, Vasile Sgârciu, s-a însurat? a întrebat Onaca.

— Însurat, însurat, are şi copii, a răspuns Cloşca.

— Vasile Sgârciu, băiatul Achimiei, e băiat de nădejde, Cloşca, a adăugat Horia.

— Surcica nu sare departe de trunchi, a zis Anton Romei. Nepotul seamănă unchiului.

— E băiat bun, a zis Cloşca. Ţine la sora mea, ţine la mine şi îl iubeşte pe Horuţ mai mult decât pe oricine.

— Marina tot tânără şi frumoasă, Cloşca? a întrebat bătrânul.

— Nu mai este ce a fost, baci Anton, a răspuns Cloşca. Au trecut ani şi mai îmbătrânim câte puţin...

Romei a tăcut. A pus mâna pe umărul lui Crişan, care sta lângă el, şi a întrebat:

— Dar tu, Crişane, ce zici? Ce mai faci?

— Mulţam, baci Anton. Trăim. Om vedea noi ce-om face...

Anton Romei se gândea la povestea lui Crişan. George era unicul fiu al iobagului Golda Marcu din satul Vaca. Rămas orfan de tată şi de mamă, l-a crescut popa Giurgiu din satul Zdrapţi. Un nume i-a dat tatăl, un altul i-a dat preotul Giurgiu, iar pe cel de al treilea i l-a dat Rafaela, fata preotului. Rafaela ştia că toţi locuitorii din acele părţi erau crişăni...

Crişan s-a făcut flăcău. L-a văzut contele Gyulay şi l-a luat, ca soldat, în regimentul său de dragoni. Rafaela a rămas uimită când l-a văzut în uniformă de dragon. I-a spus:

— Parcă eşti un altul, Crişane. Nu mai semeni cu acel care ai fost în sat...

Crişan îi povestise Onacăi toată întâmplarea cu ani în urmă. Anton Romei fusese la Zdrapţi şi la Vaca. L-a cunoscut pe preotul Giurgiu, a cunoscut-o pe Rafaela. Rafaela era de aceeaşi vârstă cu Onaca.

Bătrânul i-a poftit pe musafiri să mănânce şi să bea câte o figie de vinars.

Onaca a umplut figiile de lemn cu vinars, a rupt pita, a tăiat clisa şi a zis:

— Luaţi, ospătaţi, beţi.

Bătrânul a ridicat figia şi a zis:

— Să urăm lui Horea şi lui Pătru drum bun la Viena şi să fie drumul cu folos pentru iobagii români.

Pătru Nicola i-a spus lui Horia:

— Am auzit că voia să meargă la Viena şi Ştefan Trif.

— Voia el, dar iobagii nu au încredere în el, a răspuns Horia. Trif e lacom de bani şi n-are cuvânt. Nu te poţi încrede în el.

Anton Romei a început a vorbi de sarcinile iobăgeşti din trecut.

Crişan l-a ascultat cu atenţie pe bătrânul Romei şi a adăugat:

— S-a înăsprit iar iobăgia, baci Anton. Va veni vreme să avem sarcini iobăgeşti tot mai grele.

— Oi spune şi asta împăratului, a zis Horia.

Anton Romei i-a dat de grijă lui Horia:

— Pune totul pe chârtie, Horia. Nimica să nu uiţi. Spune împăratului că suntem străini la noi acasă, că iobagii nu mai pot răbda năpasta feudalilor.

Horia s-a ridicat şi a vorbit către Pătru:

— No, hai, vere.

Cloşca i-a dat lui Horia o pungă şi i-a spus:

— Am strâns s-aveţi pentru drum. Oamenii nu au parale, dar ceva tot s-a strâns... Ia-i. Nu se ştie ce se poate întâmpla...

— Mulţam, Cloşcuţ, a zis Horia.

Crişan i-a dat lui Pătru desaga pe care a adus-o şi a zis:

— Eu v-am adus clisă şi pită. Banii să-i cruţaţi pentru Viena. Are dreptate Cloşca: ştii când pleci, dar nu ştii când te întorci.

Drumeţii şi-au luat rămas bun de la gazde şi au pornit. Au fost conduşi de Cloşca şi Crişan o bucată de drum. S-au oprit cu toţii în creasta muntelui. S-au sărutat şi au jurat să rămână fraţi până la moarte.

2

Luni, prima zi de Florii din primăvara anului 1784, Horia, însoţit de notarul Enyedy, a fost primit în audienţă de către împăratul Iosif al II-lea.

Horia a îngenunchiat. Iosif s-a apropiat de el şi i-a spus:

— Iar ai un necaz, Horia. Ridică-te, nu sta în genunchi înaintea mea. Prietenul meu, notarul Enyedy, mi-a scris în Sardinia că m-ai aşteptat toată iarna. Ce să-i faci, a trebuit să mă duc să-mi îngrijesc sănătatea.

Iosif se întorsese din Italia plin de entuziasm şi gânduri umanitare. A început să-i vorbească lui Enyedy, uitând de Horia, despre toleranţă, despre reforme, despre tot ce a auzit şi a plănuit cât a stat în străinătate. Avea planuri mari. Plănuia să înceapă construcţii de şcoli şi universităţi, teatre, spitale, biblioteci.

Iosif şi Enyedy au vorbit despre naţiuni, despre patrie, despre cultură.

— Hei, ce zici, dragă Enyedy? a întrebat Iosif.

Enyedy vorbea fără teamă faţă de împărat. Fuseseră colegi de Facultate şi erau prieteni, mai ales din anul 1780, după moartea Mariei Tereza, când i se deschisese drumul la palat fără nicio oprelişte. Deşi ştia că Horia vorbea perfect germana, Enyedy i-a spus lui Iosif:

— Tendinţa naţională a fiecărui popor creşte, se dezvoltă, fiecare tinzând să se afirme cu ce are mai bun, mai specific. Tendinţa naţională şi cea universală se îmbină una cu alta. Statul şi cultura lui naţională nu se pot desăvârşi decât dacă se încadrează în dezvoltarea unitară a omenirii. Naţiunile apar ca factori de dezvoltare a omenirii, iar forma lor culturală apare ca purtătoare a evoluţiei universale.

Iosif a adăugat, întrerupându-şi prietenul:

— Nu trebuie să uităm nici experienţele trecutului, tradiţiile, dragă prietene Enyedy.

Juristul şi-a continuat firul gândirii:

— Trecutul nu se articulează şi nu capătă înţeles decât după ce prezentul şi viitorul s-au încorporat în procesul de dezvoltare al societăţii, majestate. Fiecare om trebuie să aibă un ideal. Omul care nu are ideal, o pasiune, un avânt, nu poate fi nici liber, nici fericit.

Enyedy s-a oprit, l-a privit pe Horia, a schiţat un zâmbet de înţelegere şi prietenie şi a continuat:

— Eu cred că şi iobagii din Transilvania, care vin la Viena să-şi caute dreptatea, sunt mânaţi de un ideal, de o pasiune, de un avânt al inimii şi

conştiinţei lor. Au idealul şi pasiunea dreptăţii şi libertăţii, au conştiinţa că sunt o naţiune şi vor să trăiască la fel ca toate naţiunile.

— Dar când vor ajunge la conştiinţa puterii şi valorii lor, dragă Enyedy?

— Când vor fi eliberaţi de iobăgie, când vor primi pământ, când vor avea mai multe şcoli publice, şi în limba lor, când copiii lor vor putea învăţa meserii, când vor putea deveni profesori, medici, jurişti, ingineri, judecători, scriitori şi artişti, când vor căpăta drepturi politice egale cu celelalte naţiuni. Atunci vor dobândi şi o conştiinţă nouă.

Faţa lui Horia s-a luminat. Nu înţelegea chiar totul ce spunea Enyedy, dar cuvintele lui i-au mers la inimă.

În vreme ce Enyedy pleda, de fapt, cauza românilor din Transilvania, Horia îl privea pe împărat şi îşi spunea în gând: „S-a schimbat împăratul, nu mai are parcă vlagă în trup. E bolnav, bietul de el. O trecut un an şi mai bine de când nu l-am văzut. Arăta mai zdravăn atunci. Numai inima i-a rămas neîmbătrânită."

Iosif l-a privit cu îngăduinţă pe Horia şi i-a spus:

— Vorbeşte, te ascult.

Horia i-a înmânat un sul de hârtie, aşa cum l-a îndemnat juristul Enyedy, prietenul domnului Marţi din Abrud. Horia adusese şi scrisori din Transilvania. Una i-a dat-o domnul Marţi, iar a doua i-a dat-o domnul nobil român Alexandru Chendi din Câmpeni. Amândoi erau prieteni buni cu Enyedy şi cunoscuţi apropiaţi ai împăratului, de pe când aceştia învăţau la Viena, la universitate.

Iosif a luat sulul şi a întrebat:

— Ce este, Horia?

— Un memoriu în care este scris tot năduful iobagilor români. E pus pe chârtie tot ce aveam pe sufletul nostru, împărate.

Iosif a desfăcut sulul, l-a privit şi a zis, punându-l pe masa sa de lucru:

— Oi vedea eu, oi cerceta...

Horia a oftat uşurat. Iosif i-a spus:

— Ţi-i sufletul greu, Horia.

— Greu, împărate, tare greu, a răspuns Horia.

— Vorbeşte, nu te feri de mine, l-a încurajat Iosif. Eu te cunosc pe tine şi tu mă cunoşti pe mine. Ai încredere în împăratul tău, Horia...

Enyedy i-a făcut semn de îmbărbătare.

Horia a prins curaj şi a început a povesti cum o duc iobagii şi ce fac domnii feudali, cum respectă poruncile sosite din Viena. A încheiat zicând:

— Apoi, judecă, preadrepte împărate, cu ce să ne mai plătim şi noi de bir şi de toate cele dări! Toată săptămâna nu-i a iobagului: patru zile de robotă, a cincea la pescuit, a şasea la vânătoare, a şaptea e ziua Domnului şi de

multe ori nici pe aceea n-o avem, căci domnii ne-o iau şi pe aiasta... Dacă ne ducem şi ne jelim la Sibiu, suntem bătuţi; dacă venim şi ne jelim dreptăţii voastre, suntem iar bătuţi, când ne întoarcem acasă. Domnii ne cer bani pentru a ne răscumpăra zilele de robotă şi bani nu avem de unde face. Nu avem voie să luăm din pădure niciun lemn de lipuit o casă, nici pentru făcut butini de berbinţe de pus apa. Nici răşină nu avem voie să culegem din pădure. Taxele de răscumpărare au crescut din an în an, după lăcomia domnilor nobili. Domnii zic că noi am pornit tumultul, tulburarea din Câmpeni din primăvara anului trecut. Dumitru Todea zace închis, dar el i-a oprit pe ţărani să meargă la depozitele de băuturi ale negustorilor armeni.

— S-a oprit execuţia celor condamnaţi la moarte, a adăugat Iosif.

— Dar închisorile sunt pline de oameni condamnaţi la moarte, a îndrăznit Horia.

— Voi cerceta şi voi vedea cu ce este de făcut mai departe, Horia. Sunt informat că li s-a făcut stricăciune negustorilor armeni...

— Nu atât cât au plătit iobagii, împărate. Iobagii au făcut stricăciune de vreo trei sute de forinţi şi au plătit mai mult de opt mii în ziua de azi. Li s-a confiscat iobagilor tot avutul. Tot li s-a luat şi li s-a vândut la licitaţie publică pentru a plăti armenilor despăgubirile cerute.

Horia căuta să-i spună împăratului, cât mai scurt, toate păsurile pentru care venise la Viena. A continuat:

— Mai este şi chestiunea păşunatului. Ni s-a luat dreptul de păşunat. Avem greutăţi din partea domnilor nobili în privinţa aprovizionărilor cu bucate. Pe vremuri aveam şi noi dreptul de a aduce bucate din Ungaria, fără a plăti vama. Azi ni s-a luat acest drept, care a rămas un privilegiu al domnilor nobili, al ţăranilor unguri şi saşi. Suntem siliţi să cumpărăm bucatele de la stăpânii domeniului, la preţurile fixate de ei, după bunul lor plac.

— Puţină răbdare încă, Horia, a zis Iosif.

— Noi nu mai putem răbda, împărate, a vorbit Horia. A ajuns cuţitul la os, cum zice românul.

Iosif a zâmbit amar şi s-a adresat, din nou, lui Horea:

— Pârâul de munte e gata să se bulzească... Ce se întâmplă când se bulzeşte?

— Apoi, atunci nu mai ai ce-i face, împărate. Ia tot ce întâlneşte în calea lui...

— Se vede rădăcina neamului vostru, Horia... De unde îşi trage seva aceste rădăcini?

— De la Sarmizegetusa şi Roma pornesc rădăcinile noastre, împărate.

— Ce nu-ţi iartă domnii feudali, Horia? a întrebat Iosif.

— Nu-mi iartă călătoriile pe care le-am făcut la dreptatea voastră în cele trei rânduri. Din 1779, când am venit prima dată, de-atunci mă tot urmăresc şi mă asupresc în toate felurile.

— Prima dată ai vorbit şi cu mine şi cu împărăteasa... Asta nu-ţi iartă, vasăzică...

— Ie. Nu mi-o iartă mie şi nu l-au iertat nici pe Dumitru Todea.

— Ce vor domnii? a întrebat Iosif, din nou.

Horia a răspuns:

— Vor ca ţăranii să rămână robi toată viaţa. Să rămână robi ei şi copiii lor, şi copiii copiilor lor.

Ochii lui Horea s-au umplut de lacrimi. L-a privit pe împărat şi a zis:

— Pentru prinderea mea s-au dat circulări în toate oraşele şi comunele din Transilvania. În ultima carte de urmărire au scris că sunt periculos pentru liniştea şi orânduirea statului. Sunt acuzat c-am făcut agitaţie printre oameni la Abrud, la Zlatna, la Huedin şi prin alte locuri din munţi.

— Nobilii din Transilvania pretind că plângerile voastre împotriva lor constituie un început de răzvrătire...

— Ei vor ca numai poruncile lor să fie ascultate... Ei au spaimă de Viena...

— Dar spaima voastră de unde vine?

— Spaima noastră vine de la domnii feudali. Lor le ia parte guvernul din Sibiu, nu nouă. Guvernul din Viena trimite plângerile noastre guvernului din Transilvania... Tot cei care ne asupresc ne judecă, ne împart dreptatea... Când lupii sunt puşi judecători peste turma de oi...

— Iobagii cer să nu mai fie iobagi...

— Ie, împărate. Nu-i un păcat acesta...

— Nu-i un păcat, Horia. Nu-i un păcat, sunt de acord cu acest lucru, dar...

— Nobilii au oprit conscripţia militară, împărate. Iobagii, care se duc la conscripţie, sunt arestaţi, bătuţi, închişi. Nu ţin seama nici de porunca împărătească... Nici de porunca Mariei Tereza nu ascultau... Făceau ce pofteau şi fac ce poftesc şi în ziua de azi...

Enyedy a zâmbit şi i-a spus lui Iosif pe franţuzeşte:

— Feudalii se tem că rămân fără iobagi, majestate. Nu vor ca iobagii să nu mai fie iobagi, să nu mai asculte de poruncile lor şi să aibă şi arme în mâinile lor...

Horia l-a întrebat pe împărat:

— Cum rămâne cu înscrierile în regimentele de grăniceri? Noi am hotărât să ne ducem la conscripţie...

Iosif era agitat. S-a ridicat din jilţ şi a zis:

— Spune iobagilor că porunca mea este că se pot înscrie în regimentele de grăniceri.

Horia, încurajat de spusele şi hotărârea lui Iosif, a zis:

— Oare nu poate fi pe lume şi o judecată pentru domnii nobili? Cine poate oare să-i judece, să-i tragă la răspundere pentru toate nesupunerile şi fărădelegile lor? Nici împăratul nu-i poate judeca?

Privirea lui Iosif era tristă, obosită. S-a apropiat de Horia şi i-a spus:

— *Thut ihr das.* Faceţi voi aceasta.

Horia a rămas mut. Repeta, în gând, cuvintele împăratului: *„Thut ihr das, thut ihr das. Faceţi voi aceasta. Faceţi voi aceasta."* Erau cuvintele unui împărat disperat, slab, neputincios în faţa puterii şi tradiţiilor feudalilor din întinsul său imperiu. Nu erau cuvintele unui împărat, ci mai degrabă cuvintele unui vasal, unui prizonier în propria sa ţară, în propriul lui palat imperial.

Iosif s-a dus la geam, a privit în parcul palatului şi i-a spus lui Horia:

— Încep a înverzi copacii, Horia... Vezi, uneori mă gândesc dacă coroana pe care o port pe cap nu-i mai grea decât cojocul sau sumanul tău ciobănesc...

Revenind în faţa biroului, Iosif a luat o hârtie, pe care era scris cu litere mari, groase, caligrafice: *Salvus Conductus.*

Înmânându-i hârtia lui Horia, a spus:

— Îţi dau acest *Salvus Conductus,* această Poruncă de scutire împărătească, prin care se încetează orice urmărire împotriva ta. Du-te cu Dumnezeu. Pe domnul jurist Enyedy îl rog să mai rămână câteva clipe la mine. Am să-i vorbesc.

Horia a îngenunchiat iar în faţa împăratului şi a zis:

— Mulţam frumos pentru primire şi ascultare.

3

Horia s-a oprit la berăria din apropierea palatului imperial, unde ştia că îl aştepta Pătru Nicola şi de unde trebuiau să pornească spre casă, în Transilvania.

Pe terasa berăriei a fost oprit de către baronul Toroczkay:

— Eşti iobag din Transilvania?

— Ie, domniile.

— Iar aţi venit să vă jeliţi împăratului vostru?

— Am venit iar.

— Degeaba vă jeliţi. Trebuie să munciţi, să vă achitaţi sarcinile iobăgeşti... Nu pierdeţi vremea la Viena... La Viena nu aflaţi dreptatea...

— Om afla-o noi până la urmă, domnule. Doar suntem şi noi o naţiune...

— Voi nu sunteţi nimic, s-a îndârjit baronul.

— Nu suntem azi nimic, dar om fi mâine, a răspuns Horia, plin de demnitate şi curaj.

— Iaca cine s-a găsit să vorbească, să facă filosofie cu baronul Toroczkay... Eu sunt...

— Cel mai bogat om din Transilvania, cu cele mai întinse domenii, a completat Horia. Aveţi băi, păduri, mori, podgorii, aveţi iobagi şi bani de aur în băncile din Viena şi Budapesta...

— E numele cel mai ilustru şi mai vechi din Transilvania, iobagule.

— S-avem iertare, domnule, a cutezat Horia. Dacii au cel mai vechi şi ilustru nume în Transilvania...

— Calicilor! a strigat baronul. Ar trebui să pun vizitiul să te biciuiască.

— Aici suntem la Viena, nu pe domeniul domniei-tale, l-a înfruntat Horia. Şi pe urmă, începând de azi, nu mai sunt iobag, împăratul mi-a dat o carte de scutire de iobăgie şi de toate.

Horia scoate din taşca de piele Porunca de scutire împărătească. Baronul a întrebat:

— Ţi-a dat *Salvus Conductus?*

— Mi-a dat *Salvus Conductus,* a răspuns Horia, băgând hârtia în taşcă. Poate s-o îmbunătăţi şi viaţa noastră, a iobagilor.

— Dacă aţi pune avânt şi pasiune în muncă, n-aţi avea situaţia pe care o aveţi, a zis baronul.

Horia a răspuns:

— Robul nu poate munci cu avânt şi pasiune, domnule baron. Dar are şi iobagul pasiunea şi avântul lui, patima lui...

— Care? a întrebat baronul.

— Pasiunea şi patima dreptăţii, avântul libertăţii, a vorbit, calm, Horia. Avem pasiunea şi avântul unei vieţi omeneşti, demne.

Toroczkay s-a urcat în trăsură şi a plecat.

La berărie, Horia a fost întâmpinat de doi meşteşugari pe care îi cunoscuse cu vreo două luni mai înainte. Unul, nalt, slăbănog, era muncitor teslar, iar altul, cu părul blond şi barbă ascuţită, reprezenta breasla tăbăcarilor din Viena.

Tăbăcarul, care fusese martor la înfruntarea cu baronul, i-a spus lui Horia:

— E prima dată când am asistat la o înfruntare dintre şerb şi stăpân. Ai vorbit ca un înţelept, Horia.

Patronul berăriei, la care Horia venise de multe ori, s-a amestecat şi el în vorbă şi a spus:

— Împăratul este un om milos şi bun, cu dragoste de iobagi, cu dragoste de cei în suferinţă.

Conducătorul breslei tăbăcarilor avea altă părere despre Iosif al II-lea şi a zis:

— Iosif nu-i nici bun, nici milos, nici cu dragoste pentru omul în suferinţă, nedreptăţit. Totul face din calcul politic. Este un despot cu înfăţişare de preot catolic, de iezuit. Este un despot ca şi Maria Tereza, ca şi tată-său, Francisc I, ca şi bunică-su, Carol al VI-lea, pozează când în Traian, când în Decebal... Politica pe care a urmat-o Maria Tereza, o urmează şi o urmăreşte şi el: o ţară, un popor, o limbă, o religie... Până la urmă toţi îşi dau mâna împotriva iobagilor: împărat, nobil, episcop, mareşal. Se unesc într-o sfântă alianţă când văd primejdia cu ochii. Azi îţi dau *Salvus Conductus* şi mâine pun călăul să te tragă pe roată...

— Maria Tereza dorea să facă reforme, dorea să înfiinţeze regimente de grăniceri români, l-a întrerupt Horia pe reprezentantul breslei tăbăcarilor. Şi împăratul este pentru conscripţia militară a iobagilor români din Transilvania.

— A face regimente de iobagi nu înseamnă a face reforme, Horia, şi-a continuat firul gândirii reprezentantul tăbăcarilor. Iobagii schimbă un jug cu altul... Iosif, ca şi Maria Tereza, are nevoie de soldaţi care să lupte şi să moară pe câmpurile de luptă din Europa, apărând şubredul imperiu al Habsburgilor. Catolicii nu se pot înţelege nici cu nobilii calvini şi husiţi, nu se pot împăca nici cu cei lutherani. Dar până la urmă îşi dau mâna împotriva răsculaţilor care îşi cer dreptul de a trăi liberi sub soare.

Pătru Nicola era îngrijorat de întâmplarea cu baronul şi i-a spus vărului său:

— Ne ţine minte baronul, nu uită. Când ne întoarcem la noi în munţi, pune să ne caute.

— Poate că punem noi şi-l căutăm pe el, a glumit Horia.

Horia a început a cerceta cartea de poezii a lui Klopstock, pe care o avea în faţă muncitorul tăbăcar.

Muncitorul l-a întrebat pe Horia:

— Ai citit poeziile lui Klopstock? Vrei să-l vezi?

— Să spun drept, am citit câte ceva, n-am înţeles chiar tot, dar mi-au mers la inimă unele versuri. Cu Esop şi Alexandru Machedon mă descurc eu mai uşor... Faine versuri scrie Klopstock. Sunt după inima şi cugetul meu, domnule reprezentant al muncitorilor din breasla tăbăcarilor.

Muncitorul i l-a arătat lui Horia pe Klopstock, care sta singur la o masă şi îşi bea, tacticos, cana cu bere neagră.

Nalt, voinic, cu părul sur şi ondulat, ca o perucă, poetul a ridicat capul şi a privit spre masa la care se aflau muncitorii şi cei doi români. A auzit pomenindu-i-se numele şi a schiţat un zâmbet.

Berarul era un mare admirator al poetului. Pe pereţii berăriei erau cartonaşe şi tăblii de lemn cu versuri şi strofe din poeziile lui Klopstock. Pe una din tăblii era scris:

O Freiheit,
Silberton dem Ohre!
Licht dem Verstand, und höher Flug zu denken!
Dem Herzen gross Gofühl!

Horia a citit versurile cu glas tare şi le-a tălmăcit pe româneşte, să înţeleagă şi vărul său care nu ştia nemţeşte.

O, libertate,
Ca pe un clinchet de argint de aud!
Lumină a inteligenţei şi înalt zbor al gândului!
Măreaţă simţire a inimii!

Marele poet a plătit berea şi, trecând pe lângă masa iobagilor şi breslaşilor, văzându-i că se ridică în picioare, s-a oprit şi a răspuns cu un zâmbet prietenos şi clătinarea capului pentru respectul arătat persoanei sale.

Tăbăcarul, după ce poetul a trecut, a zis:

— *Das ist Friedrich Gottlieb Klopstock, unser grosser Dichter.*[1]

Horia a spus:

— Îmi plac cântecele lui care glorifică vitejia oamenilor care îşi dau şi viaţa pentru libertatea naţiunilor lor. I-am citit şi *Messiada,* dar nici acolo n-am priceput chiar tot ce spune.

Berarul, care era lângă Horia şi-l asculta, a zis:

— El spune în *Messiada* că Dumnezeu nu-i judecă pe oameni după rangurile pe care le au, ci după faptele pe care le săvârşesc, bune sau rele.

Muncitorii au plecat. Au rămas Horia şi Pătru. Berarul voia să afle de la Horia cum a decurs audienţa şi care era rezultatul. L-a ascultat pe Horia şi i-a spus:

— Dacă Iosif ţi-a dat *Salvus Conductus,* înseamnă că are încredere în dreptatea iobagilor. Asta te scuteşte de multe necazuri şi îţi întăreşte prestigiul printre ai tăi. Eu ştiu, că doar de la Orăştie am venit aici. Cunosc cum stau lucrurile.

Pătru Nicola era obsedat de întâmplarea cu baronul Toroczkay şi a zis:

— Baronul Toroczkay e mai tare ca toate hârtiile date de împărat.

— Nu-i chiar aşa, Pătru, a răspuns Horia.

---

[1] Acesta este Friedrich Gottlieb Klopslock, marele nostru poet (în lb. germ. în original).

Patronul a strigat la un băiat de prăvălie să le aducă la masă trei căni cu bere neagră, din aceea din care bea poetul Klopstock. Băiatul s-a executat. Patronul a ridicat cana cu bere zicând:

— Pentru izbânda iobagilor, dragilor. Pentru frumoasa şi bogata noastră Transilvanie.

Au ciocnit toţi trei şi au băut. Horia şi-a şters gura şi mustăţile cu dosul mâinii şi a zis:

— Frumuseţea i-o vedem, dar nu-i putem gusta din bogăţie, domnule. Mulţi nu-i pot vedea frumuseţea din pricina lacrimilor, din pricina jelii şi durerii.

Horia şi Pătru şi-au luat rămas bun de la berar şi i-au mulţumit pentru sprijinul pe care l-a dat cât au stat la Viena, aşteptându-l pe împărat să se întoarcă din călătorie.

Pătru Nicola a privit caişii japonezi din grădina berăriei şi a zis:

— Au înflorit pomii şi par ca nişte lumânări aprinse în noaptea de înviere, baci Horia.

— Da, Pătru, au înflorit poate şi pentru învierea noastră, a iobagilor români. Au înflorit odată cu întoarcerea noastră acasă.

4

Iobagii stăteau în jurul focului şi îl ascultau pe Horia despre ultima sa călătorie la Viena şi primirea la împărat.

După ce Horia a sfârşit de povestit, nepotul lui Cloşca, Vasile Sgârciu din Abrud-sat, l-a întrebat pe Horia:

— Atunci ce facem? Mergem ori nu mergem la centrele de recrutare?

Pătru Nicola a răspuns în locul lui Horia:

— Iosif al II-lea zice să mergem, nobilii zic să nu mergem...

— Ce spui, Cloşcuţ? a întrebat Horia.

— Iobagii nu au altă cale, baci Horia. Sunt destule centre de recrutare în Transilvania şi ne-or cuprinde pe toţi.

Grigore Adam din Cristior a început a înşira centrele de recrutare:

— Alba Iulia, Orăştie, Haţeg, Arad.

Bibarţ, reprezentantul ţăranilor din Mihăileni, a zis:

— Preiss şi Brukenthal se împotrivesc conscripţiei militare. Ne împiedică contele Csisczár, nu ne lasă Kemény, viceguvernatorul, ne opreşte baronul Toroczkay.

Trimisul ţăranilor din Vidra la întâlnirea secretă cu Horia, David Avram, a zis:

— Preiss nu-i ca generalul Bucow. Adolf Bucow executa orbeşte ordinile Mariei Tereza.

A vorbit şi Ispas Galdău din Albac:

— Bucow era un călău cu epoleţi de aur pe umăr. Nici iadul nu l-o primi pentru crimele sale. Din ordinul lui i s-au scos ochii lui Anton Romei.

— I-au scos ochii şi tot n-a trecut cu biserica unită, şi-a dat părerea David Avram.

Cloşca s-a întors către David Avram şi l-a întrebat:

— Dumneata l-ai cunoscut pe generalul Bucow, baci David? Ai fost grănicer.

Omul din Vidra a răspuns:

— Toţi l-au cunoscut. A presărat drumurile munţilor cu morţi. Nu ne-a adus decât ţăpi şi spânzurători.

— Dumneata ai făcui parte din primul regiment de grăniceri români, a continuat Cloşca. În ce an s-a întâmplat, baci David?

Reprezentantul ţăranilor din Vidra a răspuns:

— Primul regiment de grăniceri români s-a înfiinţat în toamna anului 1760, îndată după răscoala lui Sofronie.

— Fost-ai pe graniţă, baci David? a întrebat Cloşca.

— Am fost la Făgăraş, la Sibiu, la Braşov. O parte din regiment o mers la Năsăud şi alta la Orăştie. Atunci au primit grănicerii locuri de fânaţe. Dar nu ni s-au dat locurile cele mai bune. Ni s-au dat locurile cele mai îndepărtate, stâncoase, de unde oamenii nu puteau scoate fânul decât iarna, cu sania. Eu sunt din Vidra şi am primit loc de fânaţ în Gâtul Ampoiului. Puteam primi pe muntele Găina, ori în susul Crişului, ori pe Arieş. Când om primi arme, i-om sili pe domni să dea iobagilor locurile bune de fânaţ...

Ion Muntaru din Hărpia, cumnatul lui David Avram, a adăugat:

— Domnii nu vor ca iobagii să primească arme, cumnate.

Bibarţ a adăugat:

— Dacă te socoteşti bine, şi armata este tot un jug.

— Mai bine soldat la împărat decât iobag la feudal, a zis Ion Muntaru. Se vede că în altfel nu putem scăpa de iobăgie.

Horia, care auzise de întâmplarea de-la Mihăileni a lui Toader Clej, l-a întrebat pe Bibarţ:

– Pentru conscripţia militară a fost schinjuit?

— Pentru conscripţie, baci Horia. Oamenii contelui Csisczár l-au prins şi l-au pus în lanţuri, ducându-l la castel, aruncându-l în beciurile transformate în închisoare pentru acei care voiau să se facă militari în armata împăratului. Contele l-a schinjuit pe Clej. Îl lovea cu biciul cu plumbi şi îi spunea râzând: „Să vină drăguţul de împărat de la Viena să te scape. Să vină hoţul de Horia să te scape din mâinile mele. Vi se par grele zilele de robotă, dar lanţurile sunt şi mai grele. Toţi amăgitorii şi agitatorii iobagilor vor fi arestaţi,

judecaţi şi spânzuraţi. Capetele voastre vor sta înfipte în parii de pe garduri, vor sta înşirate pe toate drumurile, în toate satele, aşa cum au stat şi pe vremea unirii cu biserica catolică." Clej primea loviturile şi tăcea. Era plin de sânge. Cămaşa îi era sfâşiată. Văzându-l istovit, epuizat de puteri, contele l-a întrebat, bătându-şi joc în continuare de el: „Mai vrei arme? Mai vrei regiment de grăniceri format din iobagi români? Mai vrei libertate?"

Venise la sfat şi bătrânul octogenar Gavril Todea, tatăl lui Dumitru. Venise însoţit de Iacob, cel de al doilea fecior al său.

Când Horia a luat cuvântul şi a hotărât ca o delegaţie de iobagi, condusă de Cloşca, să plece la guvernul din Sibiu pentru a cere eliberarea celor închişi, bătrânul, văzând că nu face şi el parte din cei propuşi, s-a adresat lui Horia, plin de mânie şi înverşunare:

— Voi mă socotiţi un bătrân care nu poate merge pe jos până la Sibiu. Vă înşelaţi. Am eu optzeci de ani trecuţi, dar mai trag la coasă. Mă ţin de urma lui Iacob, cum mă ţineam şi de urma lui Dumitru, cu brazda. Merg şi eu la Sibii pentru a cere guvernatorului eliberarea lui Dumitru şi a celorlalţi condamnaţi în tulburarea de la Câmpeni. Eu, ca cel mai bătrân din satele de munte, oi vorbi ce trebuie şi cred că nu m-or lega şi nu m-or bate. Poate or respecta părul alb, zbârciturile obrazului meu. Ştiu, nobilii îl urăsc pe Dumitru, cum îl urăsc şi pe Horia.

Gavril Todea l-a întrebat pe Horia:

— Nu-i bine să merg şi eu cu Iacob al meu la Sibii?

— Bine, baci Todea, bine, a zis Horia. E chiar foarte bine.

Bătrânul s-a ridicat în picioare şi a zis:

— Atunci să plecăm, feciorilor, că poate ajung să-l văd pe Dumitru al meu înainte de a muri. Nu vreau să mor până ce nu-l văd liber pe Dumitru.

Cerul era senin. Se auzea vuietul Ampoiului. Ţârâitul greierilor şi strălucirea stelelor îi făceau pe iobagi să uite, pentru o clipă, de greutăţile prin care treceau şi de teroarea care se abătuse asupra satelor lor.

Liniştea nopţii a fost întreruptă de ţipătul unei bufniţe speriate. Iobagii urmăreau pe cer dâra unei stele căzătoare.

În afară de Gavril Todea şi feciorul său Iacob, din delegaţie mai făceau parte Pătru Nicola şi Toader Oargă, fratele lui Cloşca.

La Sibiu au tras la Matei Pratea, un fost iobag, meşter dulgher, care s-a răscumpărat de iobăgie.

Matei Pratea i-a primit pe iobagi ca pe fraţii lui. I-a ospătat, le-a dat găzduire şi i-a cinstit cu holircă. Fostul iobag se interesa de viaţa oamenilor din sate. Ştia că problema cea mai grea pentru iobagi era aceea a păşunatului vitelor.

Pătru Nicola i-a dat lămuririle necesare:

— Facem zile de robotă şi pentru o capră la păşunat.

Gavril Todea şi Matei Pratea au început a-şi aminti de iobăgia din tinereţele lor.

Matei Pratea a zis:

— Mergeam tocmai în Ungaria s-aducem orz pentru berăriile din Zlatna şi Alba Iulia. Era cale de douăsprezece zile la dus şi tot pe atâtea la întors. Câte o lună şi câte două luni nu mai veneam pe acasă, la neveste, la copii. Aşa este, frate Gavril?

— Aşa este, frate Matei. Duceam podvezi la Zlatna, transportam fier de la Hunedoara, căram fânul, băuturile şi duceam parii pentru vii, plecam acolo unde ni se poruncea de către domnul feudal.

După ce au vorbit de sarcinile iobăgeşti din trecut, Cloşca a zis:

— Toate au rămas ca înainte, baci Matei. Ne omoară impozitile de tot felul. Numai din Albac, Vidra, Câmpeni şi Bistra s-au strâns paisprezece mii de forinţi pentru cheltuieli de cancelarie, în afară de impozitul către stat, în afară de confiscările de ceriale şi vite pentru întreţinerea armatei şi ducerea războaielor.

Pătru Nicola a adăugat:

— Subprefectul Komáromi a strâns opt mii de forinţi pentru cheltuieli de cancelarie. Este un adevărat jaf şi iobagii nu mai pot răbda nedreptatea, tâlhăria.

Pratea, după o clipă de gândire, a vorbit:

— Iosif al II-lea se foloseşte de nemulţumirile iobagilor români pentru a-i speria pe nobilii calvini şi lutherani din Transilvania şi Ungaria.

Pratea a zâmbit şi a adăugat:

— Dar şi iobagii se pot folosi de nemulţumirea împăratului... Este o situaţie grea, dar tot iobagii vor birui până la urmă. Un război s-a încheiat şi altul este gata să izbucnească.

Deputaţii iobagilor n-au reuşit să stea de vorbă cu guvernatorul Samuil Brukenthal. Au fost primiţi de secretarul guvernatorului, tânărul Costea.

Secretarul i-a ascultat, le-a luat plângerile scrise şi le-a făgăduit să intervină pe lângă guvernator să-i primească în audienţă. Bătrânul Todea i-a dat lui Costea şi scrisoarea nobilului Marţi.

Guvernatorul, după ce a citit scrisoarea lui Marţi, i-a spus lui Costea:

— Acest nobil ungur scăpătat este un nebun. Intervine în favoarea iobagilor. Scrie că Horia este un erou naţional şi cu mare trecere în sate.

Costea l-a întrebat pe guvernator:

— Ce răspuns să dau bătrânului şi celorlalţi iobagi?

— Unde sunt iobagii?

— Aşteaptă în faţa palatului de două zile şi două nopţi.

Când secretarul Costea le-a spus iobagilor că domnul guvernator nu-i poate primi din cauza grelelor ocupaţii pe care le are, Gavril Todea a strigat cât l-a ţinut gura:

— Daţi-mi băiatul! Băiatul meu putrezeşte în beciurile castelului din Galda! Putrezeşte cum au putrezit şi alţii pe care i-aţi închis acolo! Unde este Oprea Miclăuş? Unde au dispărut, din vremea când s-o făcut unirea, Bucur Bârsan şi Radu Sabău? Domnii calcă în picioare porunca împăratului!

Guvernatorul a fost nevoit să-i primească pe ţărani în audienţă. În faţa palatului se adunau oameni din alte sate, se adunau meşteşugari şi negustori din oraş.

Brukenthal i-a ascultat pe iobagi şi le-a spus cu duhul blândeţii:

— Vă prezentaţi la judecătorul Dévay din Zlatna şi veţi primi dreptatea acolo...

Muntenii, încrezători în cuvântul guvernatorului, s-au întors şi s-au prezentat judecătorului Dévay.

— Domnul guvernator ne-a trimis la domnia-ta, a zis Cloşca. A zis că vom primi dreptatea la Zlatna.

— Ce vreţi? a întrebat judecătorul.

— Eliberarea lui Dumitru Todea şi a celorlalţi arestaţi, a răspuns Cloşca.

— Nu pot fi eliberaţi, a răspuns judecătorul. Sunt tulburători ai ordinei publice, sunt înşelători ai iobagilor. Au organizat tulburarea din Câmpeni...

Cloşca a vorbit:

— Au fost condamnaţi pentru plângerile pe care le-au făcut împotriva domnilor feudali, nu pentru tulburare. N-a fost o judecată. A fost o răzbunare, o răfuială.

Dévay amuţise, îşi aducea aminte de cuvintele pe care le strigase Dumitru Todea când şi-a auzit sentinţa de condamnare la moarte: „Dreptatea şi libertatea nu pot fi ţinute în lanţuri! Pătimirile noastre ne vor scoate la lumină! Nu ne puteţi ucide pe toţi câţi suntem în munţii noştri!"

Toţi cei care au fost la Sibiu au fost arestaţi şi a început imediat procesul.

Dévay l-a întrebat pe bătrânul Todea:

— Ai strigat şi ai făcut agitaţie în faţa palatului domnului guvernator din Sibiu pentru eliberarea lui Dumitru Todea şi a celorlalţi arestaţi şi condamnaţi?

— Am strigat, domnule judecător şi pot striga şi aici, a răspuns bătrânul.

Judecătorul Dévay l-a întrebat şi pe Cloşca:

— Ai fost în trei rânduri la Viena cu Horia?

— Fost.

— Recunoşti că l-ai însoţit pe Horia?

— Recunosc.

Dévay l-a întrebat şi pe Pătru Nicola:

— Unde-i Horia?

— Eu nu ştiu...

— L-ai însoţit la Viena?

— L-am însoţit... Pentru asta sunt arestat şi judecat acum?

După deliberarea Forului Dominal, judecătorul Dévay, a dat citire sentinţei:

„Ion Oargă, zis Cloşca, Gavril Todea, Pătru Nicola şi Iacob Todea sunt condamnaţi a plăti fiecare câte o amendă de zece forinţi, cheltuielile de judecată şi bătaie publică. Ion Oargă, Pătru Nicola şi Toader Oargă vor primi câte cincizeci de lovituri, iar bătrânul va primi douăzeci şi cinci de lovituri."

Bătrânul a fost dus în car până la Albac. Până în toamnă a bolit. Era pe moarte şi i-a spus lui Iacob că vrea să-l vadă pe Horia.

Gavril Todea era în agonie când a venit Horia. A deschis ochii şi a zis:

— Bine că ai venit, Horia. Scăpaţi-l pe Dumitru din închisoare. Nu-l lăsaţi să moară acolo.

Muribundul i-a vorbit şi lui Iacob:

— Să-i spui lui Dumitru că am fost la Sibii împreună, că m-au bătut între hotare, ca pe răufăcători, în văzul lumii, că nu le-a fost ruşine de pletele mele albe şi de trupul meu bătrân...

Gavril Todea gâfâia, abia îşi ţinea sufletul. A continuat:

— Iacobe, tu să ai grijă de femeia şi copchiii lui Dumitru. Ia sama ce-ţi spun.

— Da, tată.

— În spatele tău cade greul.

— Da, tată, oi avea grijă de nepoţi şi de cumnată.

— Te-au bătut şi pe tine şi te-au ruşinat...

— M-au bătut şi m-au ruşinat, tată, dar pe dumneata te-au ruşinat mai tare. Vezi, n-au respectat bătrâneţea şi părul alb. La noi, în munţi, bătrânii sunt ca nişte sfinţi. Dar să nu mai vorbim de asta...

— Or bătut şi or ruşinat şi pe alţii din alte sate?

— Or bătut şi or ruşinat şi pe alţii, tată.

Bătrânul, revenindu-şi din agonie pentru o clipă, a spus lui Horia şi feciorului său:

— Scoteţi-mă afară, feciorilor. Scoteţi-mă la aer curat, la lumina soarelui.

Horia şi Iacob l-au scos pe bătrân afară. L-au aşezat pe un scaun cu spătar de mesteacăn.

— E zi cu soare, feciori, a vorbit bătrânul, respirând adânc aerul de toamnă. O să fie toamnă lungă şi frumoasă. Pădurea e galbenă, cade frunza fagului şi arinului. Cade frunza, moare Gavril Todea înainte de a-şi vedea feciorul ieşit din închisoare.

Gavril Todea a tăcut o clipă, pe urmă a zis, privind munţii, pădurile:

— Mă despart de munţii cei dragi, de izvoarele cele reci, mă despart de tăuri, mă despart de Criş, de Arieş, de Ampoi...

Bătrânul l-a tras pe Horia de mână şi l-a întrebat:

— Cum rămâne cu regimentele de grăniceri? Când porniţi, din nou, la Alba Iulia după arme?

— Pornim, baci Gavril, pornim... Joi, la târgul din Brad, am hotărât cu ortacii mei, Cloşca şi Crişan. Am ţinut sfat sub podul de pe Criş. Au mai fost la sfat şi alţi câţiva oameni, din mai multe sate. Duminică avem adunare la biserica din Mesteacăn şi de acolo pornim la Alba Iulia după arme, baci Gavril.

— Nu-i rău ca iobagii să aibă arme în mâinile lor, Horia. S-or porni din mai multe sate la Alba?

— Ie, baci Gavril. Vin la Mesteacăn delegaţi din Vidra, Mihăileni, Cristior, Bucium, Lupşa, Bistra, Albac şi Abrud. La Brad a fost şi Mârza Anghel din Handbal, de pe Mureş, şi ne-am înţeles să pornească şi mureşănii la centrele de recrutare din Deva şi Arad.

— Umilinţa şi obida iobagilor numai cu sânge se poate spăla. M-aş face şi eu grănicer şi aş ataca cu regimentul cetatea de la Galda, l-aş scoate pe Dumitru şi pe ceilalţi şi aş dărâma, din temelii, acest cuib de nedreptate.

Gavril Todea a închis ochii. Iacob i-a spus lui Horia:

— Tata a murit. A murit fericit că poate privi încă o dată munţii, pădurile. A murit bucuros că ai venit, baci Horia.

Horia s-a descoperit, şi-a făcut semnul crucii şi a zis:

— Dumnezeu să-l ierte. S-a stins încă o lumânare care putea alunga întunericul.

Curtea bisericii din Mesteacăn era plină de lume. Preotul a ţinut o înflăcărată predică despre martirii neamului românesc, despre acei ucişi şi acei care zac prin închisori. Nu i-a uitat nici pe Gavril Todea, nici pe Anton Romei, nici pe Dumitru Todea. I-a pomenit pe toţi acei care au fost martirizaţi pentru curajul şi credinţa lor. L-a pomenit pe Oprea Miclăuş şi a vorbit de suferinţele văduvelor şi orfanilor rămaşi pe drumuri.

Lângă gardul bisericii era un cerşetor şchiop, îmbrăcat în zdrenţe, care se ruga de oameni să-l miluiască cu ce pot, cu ce îi lasă inima...

O femeie l-a întrebat pe cerşetor:

— De unde eşti, omul lui Dumnezeu?

— Din Brad, a răspuns cerşetorul.

— De când ai rămas beteag?

— Am fost schinjuit de domnii feudali...

Pe la amiază a sosit la biserica din Mesteacăn un alt om îmbrăcat în zdrenţe, cu o cruce mare de lemn în spate.

— E Crişan! a strigat cineva.

Ţăranii l-au înconjurat pe Crişan.

Bibarţ, care venise în fruntea delegaţilor iobagi din Mihăileni, i-a spus lui Crişan:

— Mai este aici un cerşetor şchiop şi m-am uitat să văd dacă nu seamănă cu tine, Crişane...

— Seamănă? a întrebat Crişan.

— Nu seamănă, a răspuns Bibarţ.

— Unde-i cerşetorul? a întrebat Crişan. Şi eu m-am îmbrăcat în zdrenţe, ca cerşetor, pentru a nu fi recunoscut de oamenii stăpânirii, de iscoade şi trădători.

Toader Clej a privit locul unde fusese cerşetorul şi a zis:

— Oacea era, dar nu-l mai văd.

— De cu noapte a venit la biserică, a lămurit Vasile Sgârciu din Abrud-sat, nepotul lui Cloşca. Nu-l mai văd nici eu printre oameni, a dispărut.

Cerşetorul de lângă gardul bisericii se făcuse nevăzut. Intrase parcă în pământ.

Horia a ieşit din biserică şi, apropiindu-se de Crişan, i-a spus:

— Bine c-ai venit, Crişane. Părintele spune că suntem spionaţi de către stăpânire. Prim-pretorii Naláczi şi Gál l-au însărcinat pe gornicul Petre Cara să ne urmărească, să ne spioneze şi să dea de ştire funcţionarilor domeniilor de tot ce facem şi hotărâm.

Horia l-a văzut pe Toma Gligor, iobag din Cristior, consătean cu Petre Cara, i-a făcut semn să se apropie şi l-a întrebat:

— Spune, Gligor, aşa este?

— Aşa este, a răspuns Toma Gligor din Cristior. Gornicul Cara este primejdios. El s-a dat de partea feudalilor, nu ţine cu iobagii. Pe faţă zice că ţine cu iobagii, dar prin spate, în ascuns, îi trădează pe iobagi.

Horia i-a spus lui Bibarţ:

— Trebuia să-l cercetaţi pe falsul cerşetor mai bine. Descopereaţi în el pe Cara sau pe Trif, sau pe alt gornic care a trecut de partea domnilor nobili. Poate că era Marcu Ursu cel tânăr, ori Marcu Ursu cel bătrân...

— Era un om cam la patruzeci de ani, a vorbit Bibarţ. Aşa arăta la faţă.

— Cam atâta are şi Cara, a spus Gligor. S-ar putea să fi fost chiar el. Şi-a ras barba de călugăr. Nu şi-a lăsat decât mustaţa.

— Cerşetorul avea barbă albă, plete albe, mustăţi albe, a zis Bibarţ.

Stana Miclăuş s-a apropiat de Horia şi i-a spus:

— Am îmbătrânit de când bocesc după bărbatul meu, Horia. Umblu pe la toate porţile de închisoare, întreb, dar nicăierea nu aflu un cuvânt bun. Din anul 1760 tot plâng şi jelesc şi nu ştiu dacă omul meu este viu sau mort. Nimeni nu-mi spune.

Crişan a încurajat-o pe văduva lui Oprea Miclăuş:

— Ai răbdare, Stana. L-om răzbuna noi pe Oprea şi pe toţi acei care au suferit nedreptăţile feudale şi papistaşe.

Preotul, care sfârşise predica, a ridicat mâna spre mulţime pentru a se face linişte. Toţi au tăcut. Preotul, privind cerul, a început a se ruga cu glas tare:

„Apără, Doamne, poporul tău de iobăgie şi umilinţă. Scapă-l de domnii feudali care zic că sunt creştini, dar sunt mai răi decât păgânii. Păgânii îşi eliberează robii în cel de al şaptelea an, pe când feudalii de la noi vor să-i ţină în lanţurile robiei pe ţărani în vecii-vecilor. Binecuvântează, Doamne, poporul tău şi apără-l de nedreptate, de mânia celor care îl pun în rând cu dobitoacele."

Din mulţime s-au auzit glasuri:

— Horia să vorbească!

— Horia!

— A fost la împărat!

Preotul i-a făcut semn lui Horia să treacă în faţa mulţimii.

— Linişte! a strigat cineva.

Murmurele au încetat. Horia a zis:

— S-apropie vremea când va trebui să ne facem singuri dreptate. Împăratul a spus că suntem liberi să mergem la conscripţie, să cerem înscrierea în regimentele de grăniceri români. Nobilii s-au ridicat şi continuă să se ridice împotriva poruncii împărăteşti. Noi pornim la Alba după arme. Crişan porneşte azi, eu vin peste o zi sau două cu alţi delegaţi ai satelor, pe

urmă va porni Cloşca cu alte cete. Vom obliga ofiţerii împărăteşti să execute ordinul împăratului, cum am făcut şi în vară. Dacă nu vom reuşi sa luăm armele în toamna aceasta, le vom lua în primăvară. Noi nu dăm înapoi.

Şase sute de ţărani, conduşi de Crişan, au pornit la Alba Iulia după arme, la conscripţie. Au luat-o peste munţi. În mers, fiind informaţi că vor fi opriţi de nobili înarmaţi, au schimbat drumul şi s-au oprit peste noapte în satul lui Crişan, la Vaca.

Rafaela a plâns şi l-a rugat pe Crişan să nu se ducă la Alba Iulia, să n-o lase singură, să se gândească şi la băiatul lor, că era mic şi avea nevoie de tată.

Crişan a căutat s-o liniştească pe Rafaela. A mângâiat-o pe obraz şi i-a spus:

— Tu singură m-ai lăudat că îmi stă bine în straie de dragon... Ţi-aduci aminte?

— Mi-aduc aminte, Crişane, dar am visat un vis urât şi mă tem pentru tine, pentru noi amândoi, pentru copilul nostru. Te-a visat şi mătuşa Tereza...

— Cum m-a visat mătuşa Tereza?

— Că te-ai prăbuşit de pe o stâncă într-o prăpastie cu şerpi veninoşi...

— Rafaela, mi-ai fost femeie bună şi credincioasă şi n-am ieşit din cuvântul tău. Noi nu putem trăi ca nişte viermi pe acest pământ. Omul nu-i vierme de călcat în picioare de către domnii feudali. Cine nu se ridică să ceară dreptate şi libertate, acela nu-i om, acela merită să trăiască în robie, în lacrimi şi suferinţă. Pe acela nici Dumnezeu nu-l ajută să se ridice, să-şi salveze sufletul.

— Nobilii sunt tari şi mari, Crişane. Au armata de partea lor.

— Armata este a împăratului şi împăratul ţine cu iobagii.

— Cu iobagii nimeni nu ţine, Crişane. Numai iobagii ţin la iobagi, şi sunt şi printre ei oameni răi şi ticăloşi, care îşi pot vinde fratele. Nu poate fi pădure fără uscături. Tata a fost preot şi multe lucruri am învăţat de la el.

— Preotul Giurgiu, Dumnezeu să-l ierte, a fost un om înţelept. N-a propăvăduit decât dreptatea iobagilor.

Rafaela îşi aducea aminte de când era tânără, înainte de a se mărita. Umbla prin munţi, pe Criş. S-a rătăcit. A prins-o noaptea în munte. Stătea căţărată pe o stâncă. Jos clocotea apa Crişului. Plouase mult şi matca râului era plină. A vrut să coboare, dar s-a gândit c-ar putea aluneca, cădea în prăpastie. S-a oprit locului şi s-a prins cu mâinile de rădăcinile unor plante. A încercat, din nou, să coboare. Un cioban i-a strigat:

— Cazi! Stai pe loc!

Până în zori de zi a stat căţărată, cu mâinile încleştate pe tufele de afini de pe stâncă. Se temea să n-o ia vântul şi s-o arunce în Criş ca pe un fulg, ca pe o frunză care se desprinde toamna de pe copac.

Preotul Giurgiu şi Crişan au căutat-o toată noaptea. Când Rafaela a venit acasă a doua zi, căutătorii au întrebat-o:

— Unde ai fost?

— Ce-ai păţit?

Plângând le-a povestit toată întâmplarea din acea noapte de groază. De atunci se temea să urce pe piscurile munţilor. Se temea şi când urca omul ei, şi când urca fiul lor.

Crişan a întrebat-o pe Rafaela:

— Şi ce ai mai visat?

— Am visat că era secetă mare, că se uscaseră râurile şi fântânile. Toate izvoarele se uscaseră. Mureau vitele, mureau oamenii. Oamenii se târau pe drumuri, flămânzi, cu burţile umflate. Ciuguleau prin bălegarul cailor câte un grăunte de orz sau de porumb. Contesa Kemény m-a luat la ea. Mi-a spus că mă face servitoare. Mi-a dat haine noi, m-a pus să mă spăl şi nu mă mai cunoşteam nici eu singură. Mă bucuram tare mult că eram servitoare la contesa Kemény. Dar s-a întâmplat un lucru tare ciudat... Mama a venit să mă vadă şi contesa a alungat-o de la poartă. Mama a rămas toată noaptea pe maidanul cu bălării de lângă castel. Contesa mi-a pus în vedere să nu ies din castel, să stau încuiată la mine în cameră, în clădirea de lângă grajd. M-am uitat pe fereastră şi am văzut-o pe mama. Nu plecase. Aştepta un semn de la mine. Am văzut-o cum se culcă pe un maldăr de mărăcini, ca o ciumată, ca o cerşetoare. Mă aştepta pe mine. Am pândit. Se înnoptase demult. Am pus scara pe zidul castelului şi am sărit dincolo, pe maidanul plin de bălării, la mama. Am mers încet. Mama adormise. M-am culcat lângă ea, la sânul ei şi am început s-o sărut şi să plâng. Mama s-a trezit şi s-a bucurat. „Eşti lângă mine, te-am văzut, de-acum pot muri liniştită", a zis mama. Eu i-am spus: „Merg cu mata, nu mai rămân la contesa Kemény." Mama m-a luat de mână şi am fugit împreună în pădure.

Rafaela a adormit povestind visul pe care l-a visat cu o noapte în urmă.

7

Luni, în zori, ţăranii iobagi au pornit, din nou, la drum. Au mers pe munţi, pe căi ocolite, ascunse, neştiute decât de localnici.

Seara, au ajuns pe muntele din faţa satului Curechiu. Au aprins focurile.

Crişan s-a furişat în sat. Voia să vorbească cu primarul Dumitru Fara, un vechi camarad de arme din regimentul de dragoni al contelui Gyulay.

Gornicul Cara din Cristior, cerşetorul din curtea bisericii din Mesteacăn, fiind convins că Horia era acela care îi conduce pe ţărani la Alba Iulia după arme, venise cu gândul de a-l aresta. El voia să-l aresteze încă înainte de a sosi la Curechiu subprefecţii Mihai Gál din Baia de Criş şi Wolfgang Naláczi din Brad, însoţiţi de soldaţi şi gornici, aşa cum le trimisese el vorbă.

Cara s-a dus la primarul Bogotea, pe care îl bănuia de complicitate cu iobagii care îşi aveau tabăra în faţa satului, pe munte. Aflase că la Bogotea venise Horia, încă înainte de tulburarea din Câmpeni. Mai era informat că Bogotea strânsese bani pentru deputaţii care se duceau la Viena cu jalbe la împărat. Gornicii l-au văzut şi pe Crişan împreună cu Bogotea, la târg, la Brad.

La primarul Bogotea acasă nu era decât băiatul. Băiatul s-a speriat şi a vrut să iasă afară, dar Cara l-a prins de după gât şi i-a spus:

— Stai, nu-ţi fac niciun rău dacă eşti băiat deştept şi îmi răspunzi la întrebările pe care am să ţi le pun.

— Nu ştiu nimica, a zis băiatul.

— Nici nu te-am întrebat, a vorbit gornicul. Câţi ani ai?

— Am împlinit nouă, merg pe zece.

— Eşti mare şi deştept, poţi să-mi răspunzi la tot ce te întreb... Cum te cheamă?

— Ghigu.

— Ne înţălegem noi doi, Ghigule, nu-i aşa?

— Nu ştiu...

— Unde-i maică-ta?

— În sat, la nişte neamuri...

— Dar taică-tu?

— S-o dus cu mama...

Cara sta în uşă. I-a spus băiatului:

— Mi-i foame, Ghigule, dă-mi pită.

Băiatul a deschis podişorul de lemn din perete şi a scos o jumătate de pită. A tăiat şi i-a dat o bucată, străinului. Cara a gustat pita şi a zis:

— Nu-i bună.

— N-am alta mai bună, s-a dezvinovăţit băiatul.

Străinul a aruncat pita în foc şi a întrebat:

— Vinars ai?

— Să caut în podişor, a zis băiatul.

Ghigu a deschis dulăpiorul, a scos sticla cu vinars şi i-a dat-o gornicului:

— De aici bea şi tata.

Cara a scos dopul de la sticlă şi a mirosit. A aruncat sticla lângă vatră şi a zis:

— E otravă, nu vinars. Vrei să mă otrăveşti, Ghigule...

Băiatul a rămas cu ochii holbaţi la omul străin care intrase în casa părinţilor săi şi se purta ca un stăpân.

Ghigu era înfricoşat. Cara l-a întrebat:

— Unde-i crăişorul vostru?

— Care crăişor?

— Crăişorul vostru, Horia...

— Eu nu-l cunosc pe Horia...

— N-a fost în seara asta la voi?

— Nu.

— Dar altă dată a fost?

— Nu ştiu...

— Unde s-a dus? La cine s-a ascuns crăişorul vostru?

— Mă jur că n-a fost nimeni în seara asta la noi.

— Zău?

— Spun adevărat.

Ghigu se uita la cizmele gornicului, cerceta tăietura ascuţită din faţă a încălţămintei, tivul de pe margine şi înfloriturile de pe piele. Îi cerceta puşca, cartuşiera de la brâu, pajura din vârful căştii şi mustăţile răsucite, cu vârfurile în sus, ca nişte suliţi.

Cara l-a prins pe copil de mână, l-a tras lângă el şi i-a spus:

— Dacă nu-mi mărturiseşti unde-i ascuns crăişorul vostru, te ucid.

— Nu ştiu, n-a fost la noi.

— Îţi frig carnea cu vătraiul din jeraticul de pe vatră.

Ghigu, în disperare şi spaimă, a strigat:

— Mamă! Mamă!

Gornicul a rânjit şi i-a spus:

— Maică-ta nu te aude, degeaba strigi. Spune unde este ascuns crăişorul vostru.

— Ţi-am spus că nu ştiu.

Cara a scos vătraiul din jeratic şi l-a apropiat de copil. A repetat întrebarea:

— Spune unde este crăişorul vostru? La cine a tras? La cine stă ascuns?

— Nu ştiu.

Furios, gornicul a izbit copilul, l-a dezbrăcat de cămaşa de fuior, l-a trântit pe podea şi a început a-l frige cu vătraiul înroşit în foc.

Vecina lui Bogotea, Eva Pasca, auzind ţipete, a venit şi s-a apropiat de uşă, dar dându-şi seama de cele ce se petreceau înăuntru, a sărit gardul şi a alergat la Dumitru Fara, unde era Crişan. Pasca i-a spus lui Fara că i-a văzut

intrând în sat pe subprefecţi, care mergeau călări în fruntea unui grup de soldaţi şi pădurari înarmaţi.

Eva Pasca a fugit prin grădini, încercând să afle unde era primarul Bogotea, pentru a-l înştiinţa de cele ce se petreceau la el acasă.

N-a trecut mult de la plecarea Evei Pasca şi au şi apărut gornicii şi soldaţii conduşi de Cara. Fara a ieşit afară şi a întrebat:

— Pe cine căutaţi?

— Pe crăişorul vostru, a răspuns Cara. Unde-i?

— Căutaţi-l, a zis gospodarul.

Nevasta lui Fara a deschis fereastra din spatele casei şi i-a spus lui Crişan:

— Fugi, Crişane, că vor să te prindă şi să te piardă. Pe băiatul lui Bogotea l-au ucis, aşa mi-a spus Eva Pasca.

Crişan a sărit geamul şi a fugit în pădure. Un gornic l-a văzut şi a început a trage focuri de armă după el.

Soldaţii şi pădurarii s-au repezit la Fara, lovindu-l şi călcându-l în picioare. Dumitru Fara a început a striga în gura mare:

— Ajutor, fraţilor! Nu mă lăsaţi în mâna criminalilor! Mă omoară!

Nevasta lui Fara a început a striga şi ea, a boci. Au început a striga şi alte femei din sat.

Iobagii din tabără au auzit focurile de armă, strigătele şi bocetele femeilor şi au dat năvală în sat.

Era lună plină. Se vedea ca ziua. Lupta a fost scurtă. Un soldat a fost ucis, trei s-au predat, iar ceilalţi au fugit şi s-au ascuns în pădure. Au fost ucişi prim-pretorii Gál şi Naláczi împreună cu doi gornici.

Cara a fost prins pe când încerca să iasă din sat, travestit în haine de cerşetor, şchiop, sprijinindu-se în cârje.

Fugarul a fost adus în faţa lui Crişan.

— Tu ne-ai urmărit şi ne-ai spionat şi la Mesteacăn, ticălosule? a întrebat Crişan.

— Eu.

— Ne spionai?

— Voiam să aflu pe care drum o luaţi la Alba Iulia.

Bogotea şi-a adus copilul mort şi a strigat la criminal:

— Mi-ai ucis copilul, tâlharule!

— Moarte lui Cara!

Gornicul a început a se ruga:

— Iartă-mă, crăişor Horia. Cruţă-mi viaţa.

— Eu sunt Crişan, nu Horia.

Cara a rămas uimit şi a întrebai:

— Nu eşti Horia?

— Nu, a răspuns Crişan, dar te pot judeca şi eu ca şi Horia... Iobagii te vor judeca.

Din mulţime s-au auzit glasuri:

— L-am văzut la Mesteacăn!

— El era!

— La moarte!

— Omul grofilor!

— Ucigaşul lui Ghigu!

Pădurarul Cara a strigat cu disperare:

— Iertaţi-mă! Iertaţi-mă, fraţilor!

Primarul Bogotea i-a strigat:

— Copilul meu nu te iartă, câine!

Un iobag a ridicat securea şi a lovit cu putere. Gornicul Cara s-a prăbuşit ca un buştean putred. Iobagul care a lovit cu securea s-a apropiat de primarul Bogotea şi i-a spus:

— Dreptatea s-a făcut pentru moartea băiatului tău, primarule. De azi înainte vom plăti fiecăruia după faptele sale. Vedem că în altfel nu se poate.

Se crăpa de ziuă. Începea a se roşi cerul către răsărit.

Iobagii au făcut cerc în jurul lui Crişan.

— Nobilii se opun să căpătăm arme, să mergem la conscripţie, a început a vorbi Crişan, Trebuie să pornim să stingem pe nobili. Horia a fost la împărat şi împăratul singur i-o spus să facem noi dreptatea...

— Noi am pornit la Alba după arme, a vorbit un iobag. La Alba Iulia să ne ducem...

Crişan a zis:

— La Alba am pornit, nu în altă parte, nu cu alt gând, dar vedeţi ce se întâmplă, şi la Alba nu mai putem merge şi nici n-am ajunge să luăm arme din mâinile ofiţerilor imperiali. Să nu uităm că mareşalul Preiss este şi el nobil... Am fost atacaţi mişeleşte. Pe mine au vrut să mă piardă, pe Horia vor să-l prindă pentru a-l trage în ţapă de viu, ori a-l ucide cu roata, deşi are ordin de scutire de la împărat. Dar porunca împăratului nu face niciun ban. Nobilii din Transilvania şi Ungaria nu ţin seama de nimic.

— Ce se va întâmpla cu familiile noastre dacă mergem să stingem pe nobili? a întrebat alt ţăran din ceată.

Crişan a tăcut şi a pornit spre marginea satului. S-a oprit şi a strigat la ţăranii care rămăseseră în urma lui:

— Care vrea să se întoarcă, să se întoarcă, s-o facă acum, nu-l opresc. Să se ducă la casa lui, la muierea şi la copiii lui, iar acei care vor să-i stingem pe nobili, să vină după mine.

Mulţi au început a striga:

— Eşti căpitanul nostru!
— Mergem cu tine, Crişane!
— Să stingem pe nobili!
— Decât să ne întoarcem la iobăgie, mai bine murim cu toţii!
— Să ne facem dreptate!
Crişan s-a oprit pe locul numit La Cruce. A privit mulţimea iobagilor din jurul său şi a strigat:
— Mai întreb o dată: care vrea să plece acasă?
A fost o clipă de tăcere. Dintr-odată au izbucnit glasuri din toate părţile:
— Nu plecăm!
— Mergem cu tine!
— Eşti căpitanul nostru! Horia te-a numit. El te-a trimis cu noi!
Crişan a ridicat mâna şi s-a făcut linişte. A întrebat:
— Vreţi să vă fiu căpitan?
I s-a răspuns:
— Da!
— Te urmăm!
— Eşti căpitanul nostru!
— Ştii meseria armelor, că ai fost în regimentul contelui Gyulay!
— Ia comanda!
Un iobag l-a întrebat pe Crişan:
— Ce facem cu prizonierii, căpitane? Soldaţii au aruncat armele şi s-au predat.
Crişan a răspuns:
— Soldaţii care s-au predat să nu fie nici bătuţi, nici ucişi. Armele lor ne trebuiesc. Să fie lăsaţi să se ducă la mai-marii lor, să spună ce au văzut şi cum a început răscoala iobagilor.
— Merg şi eu să stingem pe feudali! a strigat primarul Bogotea.
Crişan l-a privit pe primar, a chibzuit şi a zis:
— Tu rămâi. Noi, iobagii răsculaţi, fraţii tăi, te confirmăm în postul de primar. Rânduieşte îngroparea morţilor şi rămâi credincios românilor.
S-au auzit iar glasuri din mulţime:
— Să jurăm pe sfânta cruce că vom stinge pe feudali.
— Să jurăm credinţă lui Crişan.
— Să jurăm că vom urma pe Horia, Cloşca şi Crişan.
Crişan a întrebat:
— Facem jurământ?
Un ţăran bătrân a zis, descoperindu-se:
— Să jurăm cu toţii că nu ne vom întoarce la iobăgie.
Crişan s-a descoperit, şi-a făcut cruce şi a început jurământul:

„Jurăm să luptăm pentru libertatea şi dreptatea iobagilor. Jurăm să nu ne mai întoarcem iar la iobăgie."

Toţi s-au descoperit, toţi s-au închinat şi toţi au repetat cuvintele lui Crişan.

Au început a suna clopotele bisericii din sat.

Iobagii au ieşit din Curechiu, strigând:

— Foc palatelor!

— Să facem albe nopţile tiranilor!

— A trecut puterea domnilor feudali!

— Pace colibelor ţăranilor!

— Să tremure tot nemeşagul!

Răsculaţii au atacat castelul din Cristior. Nobilii au încuiat porţile şi au începui a trage cu puştile din dosul zidurilor.

Răsculaţii au adus drugi grei de stejar şi au sfărâmat porţile. Nobilul Kristiori, român care-şi pierduse obârşia, s-a predat lui Crişan, zicând:

— Nu mă ucideţi, sunt şi eu român ca şi voi.

Crişan şi-a încruntat sprâncenele stufoase şi a întrebat:

— Român?

— Sunt urmaşul Voievodului Bâlea.

Iobagul Boeriu s-a apropiat de nobil şi i-a spus:

— Eu tot din voievodul Bâlea mă trag, feudalule. Suntem oleacă de neamuri atunci... Din aceeaşi cimotie ne tragem, dar eu nu te cunosc de neam cu mine. Tu nu poţi fi din neamul voievodului Bâlea.

— Gândiţi-vă la Dumnezeu, fraţilor, a început, a se tângui Kristiori. Îmi fac sfânta cruce că spun adevărul

Crişan l-a privit pe nobil cu milă şi a zis:

— Cu sfânta cruce în mână am pornit lupta împotriva voastră. Voi aţi avut veacurile de partea voastră, iar noi avem numai o zi, astăzi poate, care este a noastră.

Nobilul avea invitaţi. Era masa pusă, plină cu bucate şi băuturi. Printre invitaţi se afla şi fata prim-pretorului Pakot, ascunsă în ieslea cailor, în grajd. Fata, adusă în faţa lui Crişan, a strigat când şi-a văzut tatăl mort în curtea castelului, alături de alţi nobili răpuşi în timpul luptelor:

— Ucigaşilor!

— Cine eşti? a întrebat Crişan.

— Sunt fiica nobilului Pakot, pe care l-aţi ucis voi.

Iobagul care a găsit-o ascunsă în ieslea cailor din grajd i-a strigat:

— Te ucid şi pe tine, muiere neruşinată! Taci, ori îţi crăp capul cu securea.

Grigore Adam i-a spus lui Crişan:

— S-o potolim pe muiere şi s-o cununăm cu un iobag de-al nostru. Iar dacă nu vrea, o dăm pe mâna călăului, să i se taie capul acesta frumos şi bălai.

Apolonia, înspăimântată, a întrebat:

— Mie? Să mi se taie capul?

Grigore Adam i-a răspuns:

— Irodiada a cerut capul sfântului Ioan... Iobagii cer capul tău...

Apolonia a dat cu ochii de Ion Sârbu, fostul iobag al tatălui său, şi l-a rugat cu lacrimi în ochi:

— Salvează-mi viaţa, Ioane.

— Cum, domniţă? a întrebat Ion Sârbu.

— Ai auzit ce a spus ţăranul acela...

— Auzit, dar nu te iau de nevastă, că nu-mi placi. Mie îmi place una de-a noastră, cu fotă şi cu poale, cu opinci cu gurguiul mare şi cioareci albi...

Popa Costa s-a apropiat de Ion Sârbu şi i-a spus:

— Fă şi tu un bine unei fete de nobil, Sârbule. Fă-o româncă.

— Apoi, domnule părinte Costan, eu m-oi cununa cu dânsa, dar românca nu se face cât îi lumea şi pământul. Fiecare cu naţia lui rămâne. Eu te ascult pe mata şi mă cunun...

Iobagii întărâtaţi de sânge şi răzbunare, au strigat, după ce l-au ucis pe nobilul Kristiori şi au dat foc castelului:

— La Mihăileni!

— La contele Ladislau Csisczár!

— Să-l răzbunăm pe Toader Clej!

8

Lupta a fost scurtă la Mihăileni. Nobilul, care ieşise să-i oprească pe iobagi, a fost ucis în faţa porţii de la intrarea în castel.

Soţia contelui, Caterina Csisczár, îmbrăcată în haine ţărăneşti, s-a ascuns în podul bisericii. Temându-se să nu fie descoperită, în zori a încercat să fugă în pădure, dar iobagii răsculaţi au văzut-o, au prins-o şi au adus-o la judecată.

— Să-l ia de bărbat pe Toader Clej! a strigat un ţăran.

— Să fie spânzurată! a strigat altul.

— Să i se taie capul cu securea! s-a auzit alt glas.

În vreme ce făceau pregătiri pentru executarea contesei, prin tăierea capului, a sosit Crişan.

— Opriţi execuţia! a strigat Crişan. Noi nu ucidem muieri şi copii. Pe muieri, care vor să-şi salveze viaţa, le trecem la credinţa noastră ortodoxă şi le cunună cu foştii lor iobagi.

Bibarţ a întrebat-o pe contesă:

— Vrei să-ţi salvezi viaţa şi să-l iei de bărbat pe Toader Clej?

Contesa, palidă, gata să se prăbuşească, a şoptit:

— Îl iau.

Pe loc, popa Costan i-a declarat soţ şi soţie, după o scurtă ceremonie.

Clej a luat-o pe contesă de mână şi a dus-o la el acasă.

Castelul ardea.

Mama şi-a întâmpinat feciorul îngrijorată de cele ce se petreceau în sat şi la castel. Văzându-şi băiatul cu o femeie tânără şi frumoasă, îmbrăcată în portul femeilor de la şes, a întrebat:

— Vrei să te însori cu dânsa, Toader?

— M-am însurat, mamă. Popa Costan m-a cununat. Iaca, ţi-am adus noră. Rămâne aici până trece răguliţa. Pe urmă om vedea noi ce-om face.

— Dar al cui este, Toader? Din ce sat este? Că de la noi din Mihăileni nu este, că le cunosc eu pe toate...

Toader tăcea. Bătrâna şi-a privit nora cu neîncredere şi l-a întrebat pe fecior:

— Ce ştie să facă? Că o văd tânără şi firavă... E prea gingaşă...

— E femeie vrednică, mamă...

— Frumuşică văd că este. Dar nu ştiu cât de gospodină o fi. Că cele frumoase nu ştiu decât să se gătească toată ziulica. Mai bine mai urâtă, dar să fie gospodină şi de casă...

Cercetând-o mai bine, bătrâna şi-a dat seama că tânăra femeie nu era româncă. A zis cu neîncredere:

— Te pomeneşti că nici româneşte nu ştie să vorbească...

— E unguroaică, mamă. Dumneata vorbeşti ungureşte ca şi româneşte, ştii mai bine decât mine ungureşte.

— Dar o văd îmbrăcată în straie de-ale noastre, a zis bătrâna.

— E îmbrăcată, că s-a temut să nu i se întâmple ceva în timpul acesta de tulburare...

Bătrâna a deschis uşa la podişor, a scos pita, o strachină cu brânză şi i-a spus tinerei femei pe ungureşte:

— Ţi-o fi foame, copila mea.

— Nu mi-i foame, a răspuns tânăra femeie. Mulţumesc frumos.

— Eşti respectuoasă, noră, s-a bucurat bătrâna când a auzit-o pe tânăra femeie cum vorbeşte. Îmi placi. Cu mine ai să te împaci. Nici Toader nu-i om rău. E iute el la mânie, dar îi trece repede şi nu ştie ce să-ţi dea şi ce să-ţi facă pentru a te împăca.

Văzând că tânăra femeie nu mănâncă, că stă tristă, bătrâna a zis:

— Eu ţi-oi arăta unde ţin mazănea, clisa şi ai să te înveţi să-ţi iei singură de toatelea. Poate nu te pricepi la gospodărie, dar nici eu n-am ştiut multe când m-am măritat şi am învăţat. Am tras la greu, dar puterile mă lasă acum, am slăbit, am îmbătrânit de tot. Tu eşti tânără şi mi-i lua locul şi îi rămâne stăpână. Nu trebuie să te gândeşti să pleci de aici. Eu am să plec, am să mă călătoresc într-o zi... Toader este iobagul contelui Csisczár, şi n-are să-l scoată din casă după moartea mea. O plăti el taxa de moştenire... E muncitor, răstoarnă şi munţii când vrea. Tare vrednic bărbat ţi-ai luat... Tare l-a chinuit contele şi tare şi-a bătut joc de trupuşorul lui, de sufleţelul lui...

Ochii contesei erau plini de lacrimi. Bătrâna a întrebat-o:

— Cum te cheamă?

— Caterina.

— Frumos nume ai, Caterina. Eşti frumoasă, ai nume frumos.

Toader Clej şi-a luat bota şi a ieşit zicând:

— Vă las cu bine, mamă.

— Mergi sănătos, a zis bătrâna petrecându-şi feciorul.

La poartă, Toader i-a spus bătrânei:

— Ai grijă de ea, mamă.

— Când te-ai însurat, Toader?

— Nu ţi-i noră bună, mamă. M-am însurat cu ea pentru a-i salva viaţa. Erau s-o omoare...

Speriată, bătrâna a întrebat:

— Cine este, Toader?

— Contesa Caterina Csisczár, mamă. Crişan a graţiat-o de la moarte şi ţăranii răsculaţi au strigat să mă însor cu dânsa. Popa Costan Turciu m-a rugat să fac o faptă bună, creştinească şi să mă cunun cu dânsa. Eu nu voiam să mă cunun cu ea, dar m-am gândit că ar ucide-o, şi atunci...

Bătrâna a tăcut. A ridicat privirea la fecior şi a zis:

— Contele îşi merita soarta... Contesa nu-i vinovată cu nimic. E femeie tare bună şi era iubită de toţi.

— Răguliţa ia sub tăvălug şi vinovat şi nevinovat, mamă.

Toader a sărutat mâna bătrânei şi a plecat. Bătrâna i-a dat de grijă:

— Păzăşte-te, Toader, să nu păţeşti ceva rău...

— Lasă, mamă. Ce-or păţi toţi iobagii, oi păţi şi eu...

Bătrâna s-a întors în casă. Contesa plângea.

— N-am cuvinte să-ţi pot uşura durerea şi suferinţa, contesă, a zis gazda.

— Ţi-a spus Toader?

— Mi-a spus, contesă Caterina.

— Cine i-o fi făcut pe iobagi aşa de sălbatici şi atât de cruzi, bătrâno?

Bătrâna a privit-o pe contesă în ochi şi a zis:

— Umilinţele îndelungate îi fac pe cei mai mulţi sălbatici şi cruzi.

— Nu ştiu cum de nu înnebunesc, cum am rămas teafără la minte. În toiul învălmăşelii, m-am trezit cu preotul nostru protestant, care îmi dă hainele acestea şi îmi zice: „Iobagii sunt furioşi, contesă. Îmbracă-te iute şi hai să te ascund în podul bisericii noastre." Eu i-am răspuns: „Mă tem, singură, în podul bisericii." Preotul m-a încurajat: „Nu-ţi fie teamă. Dumnezeu te va ocroti." Nici nu ştiu cum m-am trezit în podul bisericii. Am văzut cum arde castelul, am auzit strigătele şi împuşcăturile. Vrând să fug în pădure, în zori de zi, am fost prinsă şi au vrut să mă omoare. Mi-am văzut bărbatul mort. Mai bine mă ucideau şi pe mine. Mi-i ruşine că am rămas în viaţă. Mi-a fost frică de moarte şi am făcut ce mi s-a cerut. Eu i-am cerut lui Toader să-mi salveze viaţa. Toader mi-a salvat viaţa, dar rău a făcut ce a făcut...

— Rămâi la mine până trece cutremurul, contesă. Pe urmă, aşa cum a zis şi feciorul meu, îi vedea unde te-i duce.

— Nu-i vorba unde să mă duc, bătrâno. Am unde să mă duc. Am rude la Viena, la Budapesta, la Cluj. Dar nu ştiu dacă voi mai avea puterea de a mă duce...

— Să nu te răzbuni pe Toader, contesă. El ţi-a vrut binele.

— Nu s-a atins de mine Toader şi n-am să mă răzbun pe el, dar...

— Toader este om bun, contesă.

— Adevărat, bătrâno.

— Nu-i uşor să treci prin ce ai trecut, contesă.

— Au crezut că prin cununie am devenit româncă...

— N-au crezut asta, contesă...

Bătrâna nu se bucura de nenorocirea contesei Caterina Csisczár. Era mâhnită pentru cele întâmplate contesei, o durea sufletul, aşa cum a durut-o şi pentru fiul ei, când contele l-a pus în lanţuri şi l-a chinuit.

Pe contesă a zguduit-o şi mai mult uciderea bătrânului ei tată, contele Holaky, care venise la Mihăileni în vizită, cum obişnuia în fiecare duminică. De data asta se hotărâse să rămână câteva zile la Mihăileni, la rugăminţile şi stăruinţele ginerelui şi fiicei sale. Contesa se simţea vinovată pentru asta. Era agitată, frământată şi izbucnea mereu în plâns.

Bătrâna îl ştia bine pe contele Holaky. Cuvântul lui era literă de lege. El hotăra ce era drept şi era nedrept, ce era bun şi ce era rău. El era stăpânul atotputernic al Zarandului. La porunca lui, iobagii erau biciuiţi, erau închişi, erau siliţi să plătească amenzi şi cheltuieli de judecată, erau evacuaţi din casele lor orfanii şi văduvele.

Bătrâna o privea pe contesă cu milă şi înţelegere, dar îşi spunea în gând: „Dumnezeu nu bate cu băţul. Toader a fost chinuit; omul meu a fost judecat şi osândit cu bătaia. A zăcut un an după ce a fost bătut. Omul meu a murit

din bătaie, aşa cum a murit şi Gavril Todea, cum au murit şi alţii." În minte îi reveneau vorbele feciorului său cu privire la nobili: „Sunt mai cruzi şi mai răi ca fiarele din pădure, mamă."

Caterina Csisczár a tăcut ce a tăcut, a plâns şi a întrebat-o pe bătrână:

— De ce s-au răsculat iobagii, bătrâno? Spune-mi, eu nu ştiu şi nu pricep. Împotriva cui s-au răsculat?

— S-au răsculat împotriva iobăgiei, contesă. Erau nefericiţi şi în mare suferinţă.

— Cine le-a dat dreptul să se răscoale? Cine le-a dat dreptul să pornească revoluţia?

— Singuri, ei singuri, contesă, după mintea şi inima lor au pornit... I-a scos din minţi şi împăratul...

— Iobagii, cum văd eu, sunt răi, sălbatici, răzbunători.

— Nu ei sunt răi şi răzbunători, contesă.

— Dar cine?

— Trecutul iobăgesc este rău şi răzbunător. Se răzbună trecutul, toată obida suferită de iobagi.

Bătrâna ar fi vrut să-i mai spună contesei ceva, alte vorbe, dar s-a gândit la durerea şi suferinţa prin care trecea şi a tăcut. A scos un suspin prelung şi ochii i s-au umplut de lacrimi. Contesa i-a prins mâna uscată şi a început să-i mângâie părul alb, faţa zbârcită.

PRĂPASTIA

Mareşalul Preiss era în mare încurcătură. Guvernatorul Brukenthal îi cerea să ia măsuri de represalii împotriva răsculaţilor conduşi de Horia, Cloşca şi Crişan.

Agitaţie începuse încă din vară. Ţăranii din sate erau furioşi împotriva guvernului din Sibiu, care ţinea ascuns ordinul împăratului de începere a recrutărilor în regimentele de grăniceri. Ordinul trebuia afişat în toate oraşele şi comunele, ca în felul acesta iobagii să ia cunoştinţă de el.

Horia, întors de la Viena, povestea despre porunca împăratului de-a rămâne deschise centrele de recrutare pentru iobagii români.

Din toate satele au pornit cete de ţărani spre oraşe, în munţi era veselie. Se auzeau buciume, tulnice, se băteau tobele şi se trăgeau clopotele de la biserici. Ţăranii strigau în drum spre centrele de recrutare:

— Am scăpat de iobăgie!

— Suntem oameni liberi!

— Nu mai vrem să ştim de domnii feudali!

— Gata cu robia!

— Putem învăţa meserii!

— Putem merge dintr-un loc în altul fără voia domnului feudal!

— Până nu-i alungăm pe domnii nobili n-o fi bine de noi!

Viceguvernatorul Kemény era cel mai mare duşman al regimentelor de grăniceri români şi al continuării recrutărilor. Neputându-şi stăpâni ura şi mânia, i-a spus mareşalului:

— Dacă aceste vite blajine până ieri vor încinge sabia şi vor avea arme în mâinile lor, cine va mai face de robotă? Cine va mai face băieşag?

— Întrebaţi-l pe împărat, nu pe mine, a răspuns Preiss.

— Armata n-ar trebui să acorde protecţie iobagilor, a continuat Kemény.

— Noi suntem militari şi trebuie să executăm ordinul primit, a răspuns comandantul suprem al armatei imperiale din Transilvania.

— Mâine vi se poate spune să ne arestaţi pe noi, nobilii, şi atunci veţi executa ordinul? a iscodit, în mod provocator, viceguvernatorul.

Preiss a zâmbit şi a răspuns pe un ton glumeţ:

— Hei, asta! Mergeţi prea departe cu imaginaţia, domnule Kemény.

Viceguvernatorul Kemény era satisfăcut de răspuns şi a continuat:

— Cum să nu prindă curaj iobagii, când regimentele de grăniceri, înfiinţate înainte, îi iau sub protecţia lor? Ofiţerii privesc nepăsători la manifestaţiile antifeudale ale iobagilor, iar împăratul îi primeşte în audienţe pe reprezentanţii lor, le vorbeşte în graiul lor. Le dă *Salvus Conductus,* îi

încurajează în nesupunerea lor... Nu vi se pare că s-a întrecut măsura, domnule mareşal?

— Vi-i teamă, domnule viceguvernator?

— Nu.

— Atunci?

— Se ridică norii şi nu ştim din parte va veni furtuna...

— Credeţi că din Viena?

— M-aţi înţeles greşit, domnule mareşal.

Viceguvernatorul Kemény era prieten cu baronul Toroczkay, care se opunea tuturor reformelor Mariei Tereza. Făcea mare haz când un lăutar cânta versurile defăimătoare la adresa împărătesei. A adus în faţa palatului guvernamental din Sibiu un staroste de lăutari şi i-a poruncit să cânte împotriva Mariei Tereza.

— Domnul guvernator va pune să fiu biciuit, excelenţă, s-a tânguit lăutarul.

— Eu sunt mai tare decât guvernatorul, lăutare. Guvernatorul nu se va atinge de tine.

Starostele de lăutari, înfricoşat, a cântat:

Scroafa a fătat purcei
Şi mai mari şi mititei,
Mai urâţi, mai frumuşei,
Dar nu seamănă-ntre ei...

Numai cu vreo două zile înainte, guvernatorul avusese o întâlnire şi cu episcopul ortodox Dedeon. Era furios pe episcop că nu luase nicio măsură de potolire a iobagilor. I-a poruncit:

— Să plece preoţii şi protopopii prin sate şi să predice supunerea faţă de domnii feudali. Că doar şi iobăgia tot de la Dumnezeu a venit...

— Toate vin de la Dumnezeu, excelenţă, a răspuns episcopul. Şi robia şi mărirea... Dumnezeu îl poate înălţa pe cel care s-a coborât şi îl poate coborî pe cel care s-a înălţat...

— Să lăsăm teologia, preasfinte, şi să trecem la acţiune, a hotărât guvernatorul. Trebuie să liniştim pe tulburători...

— Cu voia Domnului îi vom aduce pe iobagi la supunere, excelenţă, a mormăit episcopul.

În timp ce guvernatorul punea la cale măsurile pentru a-i linişti pe iobagi, ţăranii din Hărpia au luat cu asalt biroul de recrutare din Alba Iulia, obligând pe ofiţeri să-i înregistreze.

Preiss l-a chemat urgent pe căpitanul Richard. Căpitanul a început a se dezvinovăţi în faţa mareşalului:

— Au năvălit, excelenţă...

— Ţi-am dat ordin să opreşti înscrierea.

— Domnul maior Altmayer zice că împăratul...

— Căpitan Richard, cine este comandantul suprem al armatei?

— Împăratul Iosif al II-lea, excelenţă.

— Dar, aici, în Transilvania?

— Excelenţa voastră, domnule mareşal...

— Eu, iar în lipsa mea, generalul Papila.

În faţa biroului de recrutare din Alba Iulia au sosit ţărani şi din alte sate. Revoltaţi de oprirea înscrierii, au început a vocifera:

— Daţi-ne arme!

— Nu vrem să ne întoarcem iar la iobăgie!

— Trăiască maiorul Altmayer, comandantul biroului de recrutare din Alba Iulia!

— Trăiască comisarul de război Altmayer!

Preiss, care se afla la Alba Iulia, a trebuit să apară în faţa ţăranilor. Le-a grăit cu vorbe blânde şi prefăcute, dar, văzând că ţăranii nu vor să se împrăştie, s-a răstit din balconul clădirii:

— Împăratul nu vrea să mai fiţi militari!

Din mulţime s-au auzit glasuri:

— Minţi!

— Împăratul vrea să fim militari! I-a spus lui Horia!

— Guvernul din Sibiu ţine ascuns ordinul împăratului!

— Împăratul este trădat!

În balcon, lângă Preiss, se afla şi dregătorul Andrei Zeyk, reprezentantul personal al guvernatorului. Zeyk a întrebat mulţimea:

— Nu vreţi să vă supuneţi poruncii împăratului?

Cineva a strigat din mulţime:

— Noi ne supunem! Voi nu vă supuneţi!

Preiss a plecat, dând instrucţiuni locotenentului Vaida să stea de vorbă cu iobagii.

Dregătorul Zeyk îi şoptea locotenentului de fiecare dată când acesta se adresa ţăranilor.

— De ce vreţi să scăpaţi de domni? a întrebat locotenentul.

Lumea tăcea. Andrei Zeyk iar i-a şoptit ceva locotenentului şi acesta a continuat:

— Domnii feudali doar v-au apărat...

Un iobag i-a strigat locotenentului:

— Vorbeşti româneşte, dar ai inimă de câine! Dacă domnii nu ascultă poruncile împăratului, nici noi nu ascultăm poruncile feudalilor!

Guvernatorul socotea că situaţia era destul de gravă şi aştepta hotărârea mareşalului. Îl privea atent ca şi cum ar fi vrut să-i pătrundă gândurile.

— Aveţi obligaţia morală sa interveniţi, domnule mareşal.

— Nu pot, domnule guvernator.

— De ce nu puteţi, vă rog?

— Nu pot pentru că nu am primit ordin să fac acest lucru.

— Acţionează pe răspunderea mea, domnule mareşal.

— Eu nu sunt judecătorul Dévay din Zlatna, domnule guvernator... Da, excelenţă...

— Ce vreţi să spuneţi?

— Nimic decât ceea ce aţi auzit.

— Judecătorul aplică *Codul terezian,* domnule mareşal...

— Îl aplică în felul lui...

— Un exemplu de călcare a *Codului,* vă rog.

— Primarul din Albac, Dumitru Todea, n-a participat la tumultul din Câmpeni şi a fost condamnat la moarte ca principal vinovat. Acesta este numai un exemplu... Iobagii sunt condamnaţi la moarte pentru cu totul alte vini, alte motive...

— Pentru care alte motive? a accentuat întrebarea guvernatorul.

— Nobilii de aici nu-i iartă pe iobagi că se plâng la Viena, la împărat. Între nobili şi iobagi este o prăpastie.

— Sunteţi informat de crimele pe care le fac răsculaţii?

— Prea puţin...

— Situaţia este gravă şi nu putem s-o tolerăm.

Preiss îşi spunea în gând: „Sunt pierdut. Dacă procedez cu severitate contra răsculaţilor, împăratul mă va găsi vinovat că i-am puşcat supuşii; dacă n-o fac, se întâmplă un rău şi mai mare, şi atunci tot eu sunt vinovat. Pasivitatea armatei dă curaj iobagilor. Ei cred că regimentele şi diviziile mele sunt de partea lor... Dacă pornesc împotriva iobagilor, nu ştiu cum ies cu Iosif al II-lea... Nu deschidem focul decât dacă suntem atacaţi, aşa sună ordinul. Iobagii se feresc să atace armata şi armata se fereşte să-i atace pe iobagi... Iobagii au pornit răscoala împotriva feudalilor din Transilvania, nu împotriva împăratului. Feudalii sunt nesupuşi şi obraznici cu împăratul meu, ameninţând unitatea imperiului, ameninţând tronul. Nobilii din Transilvania şi Ungaria sunt uniţi şi înţeleşi, dacă nu pe faţă, prin complot organizat, atunci în mod tacit. Sunt uniţi şi îl urăsc pe împărat, cum au urât-o şi pe Maria Tereza. Abia aşteaptă momentul potrivit pentru a se declara liberi şi independenţi faţă de Viena."

Preiss cunoştea felul în care guvernatorul şi-a făcut cariera politică. Dintr-un mic şi neînsemnat notar de provincie, a ajuns baron şi guvernator al Transilvaniei. Prima dată a auzit de numele lui când a fost numit secretar al guvernului din Sibiu. În măsura în care urca scările gloriei şi puterii se pomenea tot mai des şi numele acestui om. Maria Tereza l-a descoperit. Ea singură l-a făcut om... Îl găsea cult şi frumos... Numai în câţiva ani a ajuns preşedinte al Cancelariei Aulice, apoi a fost numit preşedinte al guvernului şi ridicat la rangul de baron...

Mareşalul ştia că împăratul nu avea nicio consideraţiune pentru Brukenthal. Era convins că Iosif al II-lea îl ura pe guvernator. Îl ştia încrezut, linguşitor cu cei mari şi tiran cu cei mici.

La Viena, în primăvara anului 1773, în calitate de aghiotant imperial, bucurându-se de favorurile şi prietenia tânărului împărat, a fost martor la discuţia dintre Iosif şi Brukenthal. Când Iosif a adus vorba de naţiunea română, baronul i-a spus pe un ton destul de obraznic:

— Românii din Transilvania nu sunt o naţiune.

— Atunci ce sunt? a întrebat Iosif.

— O plebe tolerată, sire.

Tânărul împărat s-a ridicat din jilţul aurit şi a vorbit abia stăpânindu-şi mânia:

— Iobagii români sunt înlăturaţi de la toate drepturile şi libertăţile de care se bucură celelalte naţiuni ale noastre. Sunt singurii care au rămas în stare de robie în Transilvania.

— Sunt iobagi, majestate, nu robi, a răspuns guvernatorul.

— Starea iobagilor din Transilvania este mai rea decât aceea a sclavilor din fostul imperiu roman, şi-a continuat Iosif gândul.

Pe guvernator îl stingherea prezenţa aghiotantului. Îi arunca fulgere din priviri. Când Preiss a vrut să se retragă, Iosif l-a oprit:

— Rămâi, prietene, nu am nimic de discutat cu domnul guvernator ceea ce domnia-ta n-ar trebui să afli... Nu-i aşa, domnule guvernator?

Brukenthal, neavând încotro, a îngăimat:

— Da, da, desigur, n-avem nimic de ascuns unui militar de profesie.

Iosif a deschis un dosar şi a citit din plângerea unui iobag român:

„Domnul feudal este cel dintâi judecător pe domeniul său, putând să condamne la moarte în anumite cazuri, asistat de câţiva judecători din comitat. Iobagul român nu are nimic afară de ce poate câştiga prin munca braţelor sale."

Brukenthal, dându-şi seama de situaţie, a răspuns căutând să-l îmbuneze pe împărat:

— Crăiasa, mama majestăţii-voastre, a iniţiat înfiinţarea regimentelor de grăniceri români pentru a-i scuti de iobăgie pe aceşti nenorociţi.

— Domnii feudali văd şi în asta o primejdie. Ar vrea ca iobagii nici în armata imperială să nu slujească...

— Domnii nobili nu se opun, majestate...

— Domnii feudali s-au opus şi se opun reformelor de civilizare a statului nostru multinaţional.

— Vă înşelaţi, majestate.

— Spânzurătorile şi roata nu rezolvă nimic, domnule guvernator...

— Uneori, majestate... Adică, da, aveţi dreptate...

— Facem parte şi noi din Europa şi trebuie să ţinem pasul cu bătrânul nostru continent.

— Aveţi dreptate, majestate...

— Ştiu, mama ţi-a dat ordin să curăţi drumurile, să ridici cadavrele, să înlături ţăpile şi spânzurătorile. Mama a pornit cu politica de catolicizare. Îi persecută pe acei care se opun unirii cu biserica din Roma. Hus nu s-a opus? Luther nu s-a opus papii de la Roma? Husiţii nu sunt persecutaţi, lutheranii nu sunt nici ei supăraţi... Unde este raţiunea? Unde este adevărul? Adevărul nu mai este o virtute, ci un act de trădare, ceva urât şi odios. Generalul Bucow s-a transformat în mare inchizitor.

— În Transilvania lucrurile s-au liniştit şi s-au îndreptat, majestate. Totul merge bine şi n-ar fi cazul să vă osteniţi până la noi, în nişte ţinuturi îndepărtate şi sălbatice, unde n-a venit niciun împărat şi niciun rege al casei de Habsburg...

— Îmi spui exact ce gândeşte Crăiasa, stimata şi venerabila mea mamă. Crăiasa n-a avut curajul să mi-o spună în faţă şi te-a trimis, te-a iniţiat pe domnia-ta... Sunt hotărât să fac această călătorie în Transilvania. Vin şi vreau să mă conving personal de stările de lucruri de acolo. Crăiasa vrea să mă convingă că nu trebuie să fac această călătorie; cancelarul Kaunitz mă imploră, tot în numele împărătesei, să rămân la Viena, să nu-mi expun viaţa, sănătatea... Iată, domnia-ta vii acum şi-mi spui că totul merge bine şi nu-i necesară o vizită imperială... Ţi-am citit doar câteva rânduri din una din plângerile iobagilor. E una din puţinele plângeri care reuşesc să ajungă în mâinile mele, deşi mie îmi sunt adresate... După cum vezi, sunt şi eu păzit destul de bine... Domnia-ta îmi spui că totul este roz în Transilvania, că lucrurile s-au îndreptat. Eu nu văd nimic în roz. Totul e sânge şi doliu. Nimic nu s-a făcut şi nimic nu se face pentru uşurarea vieţii iobagilor. Dimpotrivă, totul se agravează.

Iosif era hotărât să nu cedeze presiunilor Mariei Tereza. Nimic nu-l mai putea opri de a face călătoria proiectată. A fost sfătuit să nu renunţe şi de

către unii din prietenii săi. A fost încurajat de profesorul Borié, l-a încurajat notarul Ştefan Franz Enyedy, fostul său coleg.

Maria Tereza a cedat şi a fost nevoită să trimită în Transilvania un reprezentant personal pentru a pune la punct toate amănuntele unei călătorii atât de lungi şi atât de neliniştitoare pentru dinastie şi guvernul central. Trimisul special avea sarcina ca, împreună cu Brukenthal, să supravegheze şi să aducă la îndeplinire ordinele dale de împărătească.

Odată cu trimisul special a sosit în Transilvania şi Preiss. Avea misiunea să ia legătura cu Jankovits, comisarul imperial din Timişoara, şi să se alăture suitei împăratului.

În ziua de 21 mai 1773, Iosif al II-lea, îmbrăcat în mantie de împărat roman, aşa cum era înfăţişat şi pe monedele care s-au bătut cu ocazia acestui eveniment, ajunge în Ţara Haţegului, însoţit de generalii Notitz, Siskovits şi Peligrini. Primul popas l-a făcut la Sarmizegetusa, fosta capitală a Daciei lui Decebal.

În toate localităţile era întâmpinat cu încredere şi bunăvoinţă. Fiecăruia îi spunea câteva cuvinte în limba lui, blând, politicos, dând dovadă de răbdare şi înţelegere. A stat de vorbă cu iobagii, cu meseriaşii, cu negustorii, cu nobilii locali. S-a întâlnit şi cu doi din foştii săi colegi de Facultate din Viena, nobilul maghiar Marţi, din Abrud, şi nobilul român Alexandru Chendi, din Câmpeni.

Pe Iosif l-au impresionat oamenii, locurile. L-a impresionat sălbăticia munţilor. Se oprea, descăleca şi se răcorea cu apa rece a izvoarelor. Asculta tânguirea buciumelor şi tulnicelor. În Munţii Abrud se interesa de fiecare pârâu, de fiecare stâncă. Voia să cunoască şi legendele legate de locurile prin care trecea. Marţi şi Chendi, locuitori ai ţinutului, erau în măsură să satisfacă setea de cunoaştere a tânărului împărat.

După mai multe zile de călătorie prin munţii sălbatici, au ajuns în ţinutul Mediaşului. În comuna Saroş, locuită de saşi şi români, o mulţime îngenuncheată îl aşteptă pe Iosif.

Împăratul s-a oprit, a descălecat. Lua jelirile din mâinile celor îngenuncheaţi şi spunea fiecăruia:

— Ridică-te.

Pe fiecare l-a pus să-i spună nedreptatea care i s-a făcut, ce conţinea jelirea pe care i-a dat-o. Pe fiecare l-a ascultat şi fiecăruia i-a spus:

— Bine, oi vedea, oi căta eu.

La Aţel, la podul de lemn de peste pârâu, era aşteptat de saşi. Stăteau în genunchi, cu ochii în pământ, ţinându-se de o veche datină teutonă, cu hârtiile în mâini.

— Care este dorinţa saşilor din Aţel? a întrebat împăratul.

A vorbit notarul din sat, Heydendorf:

— Saşii din Aţel cer ca majestatea-voastră să le facă dreptate.

— Care dreptate? a stăruit Iosif.

— Saşii cer să fie scoşi din sat toţi românii, majestate.

Iosif s-a încruntat, s-a întunecat la faţă şi a întrebat:

— Câte familii de români sunt în Aţel?

— O sută, majestate, a răspuns notarul.

— De ce vreţi să-i scoateţi din sat pe români? a vrut să afle mai departe împăratul.

Notarul, încurcat, a răspuns:

— Saşii vor pământul românilor. Au cerut românilor să plece din Aţel, dar nu s-au învoit. Saşii au încercat să-i alunge.

— Ce s-a întâmplat mai departe? a vrut să afle Iosif.

Notarul nu îndrăznea să mai vorbească. A răspuns cu privirea în pământ:

— S-a întâmplat să ia foc câte o casă de-a românilor... Dar nu saşii le-au pus focul...

— Românii şi-au dat singuri foc caselor...

— Românii au pus foc la casele saşilor. Focul a izbucnit din mai multe părţi deodată.

— A mai ars vreo casă de curând?

— Casele românilor nu mai ard... Dar ard casele saşilor. Luna trecută a mai ars una... Saşii au ajuns să nu mai fie siguri pe viaţa şi avutul lor. Până nu vor fi strămutaţi românii, nu va fi linişte şi pace în Aţel.

— Ce măsuri a luat guvernul din Sibiu, domnule notar?

— Guvernul a trimis comisari pentru anchetă. S-a dat o publicaţie de cele constatate la faţa locului. Conform anchetei, românii trebuiau să plătească despăgubiri saşilor. Publicaţia aceasta a fost lipită pe şura primarului, dar şura a luat foc în prima noapte... Românii i-au dat foc...

— Vom cerceta şi vom vedea, a căutat să pună capăt discuţiei tânărul împărat.

— Dar cu românii ce facem? a întrebat, cu obrăznicie notarul.

Iosif, fără să stea pe gânduri, a răspuns:

— Să se dovedească vina celor care au pus foc caselor românilor mai întâi, iar pe urmă vina celor care au dat foc caselor saşilor. Cei vinovaţi să plătească despăgubirile şi să-şi ispăşească vinile.

La intrarea în sat, Iosif a fost întâmpinat şi de români. Împăratul s-a oprit în faţa unui bătrân, i-a luat jalba din mâini şi a zis:

— Ridică-te, moşule. Ce vor românii din Aţel?

Bătrânul şi-a dres glasul şi a vorbit:

— Plătim contribuţiuni ca şi saşii, suportăm sarcinile ţării şi ale districtului ca şi ei. Ei zic că pământurile sunt ale lor, dăruite de regii Ungariei, de când au venit aici, şi ar vrea ca noi să rămânem muritori de foame, cerşind din poartă în poartă, aici, la noi acasă, în frumoasa şi mănoasa noastră Transilvanie.

— Voi, românii, aveţi sarcini feudale aici?

— Nu facem sarcini la niciun domn feudal, dar facem sarcini pentru district şi pentru stat...

— În ce limbă vă înţelegeţi cu saşii, moşule?

— Unii mai vorbim nemţeşte, dar mai sunt şi din saşi care ştiu româneşte.

— Aveţi şcoli, moşule?

— Avem. Saşii au şcoala lor şi noi pe-a noastră, adică a statului, unde tot nemţeşte se învaţă...

Lui Iosif nu-i plăcea tot ce spunea bătrânul şi a întrebat:

— Românii n-au avut privilegii aici, moşule?

— Au avut, împărate. Au avut pe când nici nu erau saşi pe la noi...

— Câţi ani ai, moşule?

— Am împlinit suta, împărate.

— Nu te supără nimica, nu ai niciun beteşug? Ai vedere bună?

— O vreme mi-am pierdut vederea, dar mi-a revenit după o trecere de timp.

Printre românii din Aţel era şi un ţăran din Brateiu. Ţăranul i-a întins împăratului jalba sa, Iosif a luat hârtia şi i-a spus ţăranului cu obişnuitele lui vorbe:

— Ridică-te. Zi ce vrei de la mine.

— Am un fecior la oaste, împărate. Eliberaţi-mi feciorul, luminate. Sunt bătrân şi neputincios. Baba este bolnavă şi ea.

— Bine, moşule, oi căta să ţi-l trimit acasă pe fecior.

La intrarea în satul Brateiu, cortegiul împărătesc a fost întâmpinat de preoţii neuniţi, îmbrăcaţi, în odăjdii scumpe, înconjuraţi de ţărani care purtau straie strămoşeşti. Un preot i-a dat împăratului jelirea şi a zis:

— Şi noi, românii, suntem supuşii măriei-tale. Numai la măria-ta ni-i nădejdea.

— Ce vreţi? a întrebat împăratul.

— Uniţii ne-au luat biserica şi vrem ca statul să ne facă alta sau să ne dea biserica noastră înapoi.

— Zidiţi-vă singuri altă biserică.

— Noi ne-am zidit una, dar ne-a fost furată.

— De ce nu mergeţi şi voi la aceeaşi biserică ca şi uniţii?

— Noi ţinem credinţa noastră.

— Nu-i acelaşi Dumnezeu?

— Un Dumnezeu este, dar noi rămânem la credinţa noastră şi vrem să ni se dea biserica înapoi.

— Vă înţelegeţi voi între voi...

Iobăgia era o problemă veche pentru tânărul împărat. Nu se sfia să-i spună şi Mariei Tereza, şi demnitarilor de la curtea din Viena ce credea despre iobăgie. Socotea că iobăgia era o degradare a fiinţei umane, o degradare şi pentru aceia care o tolerau.

Maria Tereza tresărea ori de câte ori auzea vorbindu-se în jurul ei de dreptate socială. Din această cauză o mâhnea şi moştenitorul ei la tron. Moştenitorul pronunţa prea des cuvintele libertate şi dreptate. Pe urmă, moştenitorul ei vorbea prea liber, prea voia să se arate ca un viitor monarh democrat, după moda unor ţări apusene. O supărau concepţiile lui Iosif cu privire la religie şi conştiinţă. Ea socotea că aceste concepţii nu erau primejdioase numai pentru un împărat romano-german, dar erau dăunătoare unui împărat catolic.

Ciocnirile dintre Maria Tereza şi Iosif al II-lea deveniseră frecvente din anul 1765, an în care împărăteasa, din motive politice, l-a făcut părtaş la domnie. Ajunsese ca certurile şi neînţelegerile dintre mamă şi fiu să fie cunoscute şi în afara palatului. Tereza ar fi vrut ca aceste neînţelegeri să nu devină publice. Din această cauză dorea să abdice şi să se retragă la mănăstire. Se simţea bătrână, obosită, istovită chiar. Fiul o ruga să renunţe la planurile sale de abdicare, de retragere la mănăstire, cerându-i iertare pentru supărările pe care i le pricinuia prin felul lui de a se comporta şi gândi. De multe ori intervenea şi cancelarul Kaunitz. Cancelarul era între ciocan şi nicovală. Umbla de la mamă la fiu şi de la fiu la mamă. Trebuia să ţină seama de firea şi temperamentul fiecăruia.

Maria Tereza voia să-şi convingă fiul să renunţe la unele din concepţiile sale. Fiul avea câştig de cauză în discuţii. El era mai logic, mai convingător. El era cu raţiunea şi logica, iar ea cu pasiunile şi mistica. Ţelul ei, care nu putea fi atins, ar fi vrut să fie dus la bun sfârşit de Iosif. De aceea nu pierdea nicio ocazie de a-i vorbi de o singură ţară, o singură naţiune, o singură religie.

La întoarcerea din călătoria sa în Transilvania, Iosif a avut o nouă confruntare cu împărăteasa. Discuţia a avut loc în sala tronului, după o şedinţă a Consiliului de Coroană cu privire la apărarea ţării. Unii miniştri mai vorbeau de „sfintele drepturi" ale domnilor feudali. Ar fi vrut să discute problemele tronului, dar nu dorea s-o supere, din nou, pe împărăteasă.

Maria Tereza i-a ţinut o adevărată lecţie de morală şi cod politic. Pe fiu îl plictisea asemenea lecţie. Ar fi vrut să discute altceva, mai interesant. A întrerupt-o şi a zis:

— Pentru conservarea şi ridicarea păturii celei mai numeroase nu-i niciun păcat să loveşti „sfintele drepturi", ale domnilor feudali. Feudalismul este o piedică în calea dezvoltării societăţii noastre contemporane din acest sfârşit de veac. Eu nu doresc să duc o politică care nu-mi aparţine. Ideea unei singure ţări, unei singure naţiuni, unei singure religii, cunoscută sub denumirea de „ideea iosefină", care, recunosc, nu-mi aparţine, care a fost pusă pe seama mea, fără ştirea şi consultarea mea, tocmai pentru a fi compromis, sau silit să accept tocmai ceea ce resping, a mers la inimă lui Frederic cel Mare. Ideea aparţine alteţei-voastre, nu mie.

Aflându-se în sala tronului, Iosif voia să păstreze protocolul. Maria Tereza nu-i era numai mamă, dar îi era, în primul rând, suverană, împărătească. Mama îşi privea fiul cu milă. I-a pus mâna pe umăr şi a zis:

— Îţi vorbesc ca mamă, nu ca împărătească.

— Vorbeşte, mamă, te-ascult...

Maria Tereza şi-a tras mâna de pe umărul lui Iosif şi a zis:

— Te-au zăpăcit, fiule, Voltaire, Diderot, Rousseau. Te-au zăpăcit Montesquieu, Spinoza, Bacon. Aceşti gânditori, aceşti filosofi te-au zăpăcit. Te-au zăpăcit şi profesorii tăi. Nu-i felul tău de a raţiona, de a privi lucrurile. Tu trebuie să priveşti lumea cu ochii tăi, să judeci cu mintea ta, aşa cum se cuvine unui urmaş pe tronul Habsburgilor. Nu sunt cele mai bune principii filosofice cele pe care ţi le-ai însuşit cu atâta sârg.

— Eu le găsesc bune, mamă, pline de raţiune, de miez. Cercetează-le, convinge-te singură.

— Sunt prea bătrână pentru a mă apuca să studiez şi mai ales să-mi însuşesc aceste principii cu iz anticatolic, antireligios.

— Societatea omenească evoluează, mamă. Noi nu putem rămâne în urma evoluţiei, în urma gândirii, în urma descoperirilor ştiinţifice.

— Doresc şi rog pe Dumnezeu ca urmaşul meu să nu încerce niciodată să aplice şi să conducă după aceste principii. Nici el n-ar deveni mai fericit, iar succesorii lui cu atât mai puţin.

— Avem păreri diferite cu privire la binele care trebuie făcut de un monarh.

— Binele trebuie făcut în interesul ţării, Iosif, fără să ţii seama dacă este sau nu înţeles, căci ţinând seama de opiniile oamenilor şi ale partidelor, nimic nu s-ar mai putea realiza.

— Privilegiile claselor sunt piedici în calea voinţei de stat, voinţă care se afirmă prin persoana regelui.

— Vezi, Iosif, ştiam eu că undeva ne întâlnim, ne putem înţelege. Numai în felul acesta se poate supune şi clasa celor privilegiaţi.

— În Transilvania am aflat ce cred nobilii despre privilegiile lor. Unii zic: „Sfintele drepturi vom şti să ni le apărăm”. Alţii fac cor cu primii şi zic, şi ei: „Nici regele nu ne poate ştirbi drepturile şi privilegiile noastre”. Fac cor comun împotriva Vienei, împotriva dinastiei de Habsburg.

— Poate că nu-i chiar atât de bine ca un tânăr împărat să ştie tot ce spun supuşii lui.

— Nici centralizarea nu le este pe plac. Nu le este pe plac nici nobililor din Transilvania şi nici celor din Ungaria şi Silezia.

— Se tem să nu-şi piardă din suveranitatea pe care n-o mai au de multă vreme.

În toamna anului 1780, înainte de a muri, Maria Tereze şi-a chemat fiul şi i-a dat ultimele sfaturi:

— Mă tem pentru tine, pentru viaţa ta. Mă tem pentru tronul pe care vei domni singur de azi înainte. Nu uita că eşti fiul Mariei Tereza şi al lui Francisc I, că eşti nepotul lui Carol al VI-lea.

Preiss îşi amintea că, în acel an, suveranul său a întocmit decretul pentru abolirea servituţilor din Moravia şi Silezia, dar şi în acele părţi a întâmpinat aceeaşi rezistenţă din partea nobililor ca şi în Transilvania. Nobilii din ţinuturile anexate nu i-au dat ascultare Mariei Tereza şi nu-i dădeau ascultare nici lui Iosif al II-lea.

Portretul lui Iosif al II-lea, atârnat pe unul din pereţii cabinetului guvernatorului, alături de cel al Mariei Tereza, îi aducea aminte mareşalului de vizitele suveranului la Sibiu. Dacă în prima călătorie vorbea cu entuziasm despre intenţiile sale de a înfiinţa în Transilvania un nou stat federal sub vechiul nume de Dacia, în cea de a doua călătorie, făcută numai după zece ani, venise aici împovărat de alte griji şi preocupări. N-a mai discutat nimic cu Jankovits, comisarul imperial din Timişoara, despre proiectele sale din tinereţe. S-a interesat despre fortificaţiile turceşti şi de necesitatea de a se repara şi întări, de urgenţă, cetăţile militare vechi. Voia să afle despre depozitele de provizii şi furaje pentru armată şi despre posibilităţile care existau de a se mări impozitele. Pregătirile de război erau acum pe primul plan.

Iosif fusese informat de către contele Jankovits, comisar imperial, despre politica de duplicitate pe care o ducea guvernatorul Brukenthal în Transilvania. Împăratul ar fi vrut să-l înlăture pe guvernator, dar Jankovits l-a sfătuit să n-o facă, că nu era încă momentul potrivit. În plus, el, comisar imperial, nu putea primi postul de guvernator în acea vreme.

Brukenthal fusese ofensat de Iosif. Împăratul a refuzat ospitalitatea guvernatorului. A preferat să stea la hotelul *Împăratul Romanilor*.

Jankovits, în cea de a doua călătorie, la hotelul *Împăratul Romanilor,* i-a prezentat împăratului un raport amănunţit, politic, militar, economic, cultural. Înmânându-i raportul scris, i-a spus suveranului:

— Marea nobilime din Transilvania nu respectă nicio lege, niciun ordin venit de la Viena. Nobilii nu-şi respectă decât drepturile şi privilegiile lor. Nu-l respectă nici pe împărat. Jelirile iobagilor români la Viena, precum şi ordinele împăratului pentru uşurarea iobăgiei, nu sunt decât nişte petice de hârtie, pe care ei le nesocotesc şi le dispreţuiesc.

Iosif s-a ţinut distant faţă de nobili la cea de a doua sa vizită în Transilvania. La plecare, i-a mustrat şi le-a spus:

— Sfârşiţi cu şicanele! Aţi fi putut căpăta principii mai bune prin şcoli...

Ca şi cum guvernatorul ar fi ghicit frământarea şi gândurile mareşalului, ridicându-şi şi el privirea la portretele suveranilor, mai mult pentru a fi pe placul comandantului suprem al armatei, a zis:

— Pe Maria Tereza o îngrijora viitorul tronului. I-ar fi dorit şi lui Iosif o domnie tot atât de lungă şi de glorioasă ca şi a ei.

Prefăcându-se întristat şi plictisit, a continuat:

— Biata împărătească! De la moartea lui Francisc I, n-a mai ştiut ce înseamnă liniştea, odihna. Ea şi-a dorit un urmaş care să-i urmeze sfatul şi politica. La început, i s-a părut că Iosif va fi un împărat abil, bun diplomat şi mai ales un foarte bun catolic. A căutat să-i dea urmaşului la tron o educaţie corespunzătoare misiunii pe care avea s-o îndeplinească, ca împărat al Austriei. Îi pusese cei mai buni profesori francezi şi germani. Pe ea o îngrijora şi Frederic cel Mare, regele Prusiei.

Guvernatorul adusese în discuţie o problemă pe care Preiss era în măsură s-o abordeze cu cea mai mare competenţă. Era şi o problemă militară, nu numai una politică şi de familie...

Preiss nu şi-a dat seama de provocarea guvernatorului şi a zis:

— Frederic se interesa, prin spionii şi ambasadorii săi, de tot ce se petrecea la curtea de la Viena. Frederic nu era chiar atât de retras la reşedinţa sa de vară de la Potsdam. Nu era chiar atât de lipsit de griji în palatul Sans-Souci... El nu sta acolo numai pentru a cânta din flaut şi a-l plictisi pe Voltaire cu versurile sale franţuzeşti. Pe Frederic îl interesa mai mult germanizarea decât catolicizarea. „Ideea iosefină" îl încânta şi-l entuziasma. Podewils, ambasadorul Prusiei la Viena, reuşise să-şi facă prieteni în toate straturile societăţii austriece. Avea prieteni printre prinţi, baroni, generali, artişti, cântăreţi, bancheri. Cunoştea pe cei mai mulţi dintre profesorii tânărului viitor împărat. Frederic era la curent cu educaţia lui Iosif. Era informat despre pasiunile şi preocupările sale, despre formarea caracterului său. Frederic ştia că pe Iosif îl pasionau filosofia şi limbile

străine. Era informat de cunoştinţele tânărului cu privire la antichitatea greacă şi romană, despre cunoştinţele sale cu privire la cultura şi arta europeană. Era informat că vorbea engleza şi franceza şi învăţa maghiara, slovaca, româna.

Preiss se înflăcărase. Vorbea cu pasiune şi convingere despre Iosif şi familia imperială. Iosif era zeul său. A continuat:

— Toată Austria ştia că Iosif era un tânăr harnic, credincios, disciplinat şi manierat. Era înclinat spre meditaţie, când vesel, când posomorât, când vorbăreţ, când prea tăcut. Avea o memorie care îi uimea pe profesori. Cel care profita mai mult de memoria lui Iosif, lăudându-şi elevul, era profesorul de latină, care îi da să înveţe mii de versuri din Horaţiu şi Lucreţiu, pagini întregi din discursurile lui Cicero şi din *Metamorfozele* lui Ovidiu. De acest lucru avea să se convingă şi Podewils, ambasadorul lui Frederic cel Mare, când l-a cunoscut, „ca din întâmplare", într-o pădurice de pe malul Dunării, nu departe de Viena. Iosif era însoţit de Bartenstein, consilierul intim al Mariei Tereza şi, totodată, unul din profesorii lui Iosif.

Ridicând mâna spre portretul Mariei Tereza, mareşalul a continuat:

— Pe Maria Tereza n-o îngrijora numai soarta tronului ei. O îngrijora şi soarta tronului Franţei şi mai ales soarta reginei Franţei, soarta fiicei sale. Maria Antoaneta era prea tânără şi putea face imprudenţe cu urmări politice din cele mai grave. Crăiasa ar fi dorit ca fiica sa să devină fidela sa informatoare. Bineînţeles, ea nu se bizuia numai pe Maria Antoaneta. Ea se bizuia şi pe ambasadorul său, Mercy, se bizuia pe prinţul Stahrenberg. La fiecare început de lună pleca din Viena un curier special spre capitala Franţei. Curierul făcea un mic popas la Bruxelles. Drumul de la Viena la Paris, cu mica întrerupere la Bruxelles, dura cam zece zile. La jumătatea fiecărei luni, curierul pleca din Paris pe acelaşi drum şi ajungea, către sfârşitul lunii, la Viena, cu veşti de la Maria Antoaneta, de la ambasadorul Mercy şi de la prinţul Stahrenberg.

Ce pretindea bătrâna împărătească a Austriei de la tânăra regină a Franţei?

Maria Tereza îi da sfaturi peste sfaturi Mariei Antoaneta. O cicălea ca o soacră, prin scrisorile pe care i le trimitea. Tânăra regină era spionată peste tot. O spionau oamenii lui Mercy, o spionau Vermond, lectorul său, şi abatele Maudoux, confesorul său. Devenise un fel de prizonieră a mamei sale, la curtea Franţei. Sfaturile Mariei Tereza erau lege, atât pentru fiică, cât şi pentru ambasador. Nu-i era îngăduit nici unuia să se abată de la ele. Dădăceala a început din primele săptămâni de la căsătoria Mariei Antoaneta cu Ludovic al XVI-lea. Tereza îi scrisese un fel de îndrumar obligatoriu. După acest îndrumar, dimineaţa, când se trezea din somn, trebuia să se aşeze în

genunchi şi să se roage cel puţin un sfert de oră. Pe lângă rugăciunile de dimineaţă, nu trebuiau neglijate nici cele de seară. Crăiasa îşi obliga fiica să-i scrie şi despre lecturile sale. Nu-i era îngăduit, sub niciun motiv, lectura unei cărţi fără aprobarea confesorului său, abatele Maudoux. Tereza îi scria şi îi punea în vedere, ca ordin sacru, să nu citească cărţi filosofice, mai ales cărţi care combat religia, cărţi care să-i tulbure liniştea şi conştiinţa. Unele din scrisorile Mariei Tereza erau citite şi de doamna de Noailles, prima doamnă de onoare de la curtea Franţei. Doamna de Noailles nu era de acord cu Maria Tereza în multe probleme. Ea nu-i împărtăşea părerea cu privire la cărţile pe care trebuia sau nu trebuia să le citească regina Franţei. Ea nu-i împărtăşea părerea cu privire la supunerea totală şi necondiţionată a soţiei faţă de soţ, precum şi părerea cu privire la catolicism şi iezuiţi. Regina Franţei nu avea voie, după cele ce scria Maria Tereza, să cânte la harfă bucata care i-ar fi plăcut mai mult. Primea din Viena, prin curier special, cărţile şi partiturile de care se putea folosi...

Maria Tereza era la curent şi cu pasiunea lui Ludovic pentru tânăra şi frumoasa doamnă du Barry, a doua doamnă de onoare. Maria Tereza era informată că una din mătuşile regelui, Adelaide, o ura pe doamna du Barry. Din aceste motive, mama îşi sfătuia fiica să se apropie cât mai mult de această mătuşă... Mama îşi sfătuia fiica să fie răbdătoare şi înţeleaptă. Îi scria că toate sunt trecătoare pe lume – chiar şi dragostea lui Ludovic pentru doamna du Barry... Pentru atâta lucru, îi scria bătrâna mamă, nu puteau fi umbrite relaţiile de prietenie dintre cele două vechi şi glorioase case domnitoare din Europa... Îi atrăgea atenţia asupra intereselor politice ale celor două imperii...

Preiss se întinsese prea mult în discutarea unor probleme care nu erau atât de potrivite pentru momentul şi situaţia din Transilvania.

Guvernatorul socotea că putea trece, din nou, la problemele care îi interesau pe amândoi şi amândoi erau responsabili de cele ce se petreceau.

— Voi înarma pe nobili împotriva răsculaţilor, a tatonat guvernatorul, deşi luase şi dăduse ordin în acest sens.

— O răscoală a nobililor? s-a încruntat Preiss.

— Da.

— Împotriva împăratului sau împotriva iobagilor răsculaţi?

— Nobilii sunt în drept să se apere, domnule mareşal.

Preiss a vrut să schimbe discuţia despre înarmarea nobililor şi a zis:

— Aţi dat o circulară, domnule guvernator...

— Aţi văzut-o? O cunoaşteţi? a întrebat, grăbit, guvernatorul.

— Nu, n-o cunosc, a minţit mareşalul.

Brukenthal i-a întins lui Preiss circulara tipărită, spunându-i:

— A fost trimisă spre afişare în toate comunele Transilvaniei şi mai ales în cele din Munţii Abrudului şi Zarandului.

Preiss a luat circulara şi a început a citi: „Horia, căpetenia rebeliştilor, nu încetează a face răutate şi minciuni, care sunt împotriva lui Dumnezeu şi împăratului şi împotriva legii şi bisericii şi blagosloveniei vlădiceşti…"

— Hei, ce zici? a întrebat guvernatorul.

— Încă n-am terminat de citit…

Mareşalul a continuat să citească în gând, apoi a citit iar cu glas tare: „Deci noi, în numele împăratului, poruncim, că niciun român să nu îndrăznească a asculta minciunile lui Horia, nici să meargă cu el, nici la adunarea lui, nici să deie ajutor lui, nici oamenilor lui, nici prin ascuns, nici în arătare".

Mareşalul a aşezat circulara pe biroul lui Brukenthal fără să spună un cuvânt.

Guvernatorul a adăugat:

— Am ordonat şi premii pentru prinderea căpeteniilor răsculaţilor, domnule mareşal.

— S-ar putea s-aveţi succes, domnule guvernator. Aurul este ochiul dracului… Unde nu dovedeşte sabia, dovedesc, de cele mai multe ori, banul şi viclenia. Dacă Iuda Iscariotul l-a vândut pe Isus pentru arginţi, se vor găsi destui care să-l vândă şi pe Horia, şi pe ceilalţi căpitani… Probabil că pe capul lui Horia s-a pus preţul cel mare…

— Trei sute de galbeni.

— O avere, domnule guvernator. Trei sute de galbeni fac mai mult de două mii de forinţi.

În biroul guvernatorului a intrat, ca o furtună, Mihai Brukenthal, care a strigat:

— Îngrozitor! Îngrozitor!

— Ce s-a întâmplat, Mihai? a întrebat, înfricoşat, guvernatorul.

— Am văzut cum a fost ucis baronul Toroczkay, excelenţă.

Preiss a rămas neclintit. Se gândea la baron. Parcă îl vedea în faţa sa: nalt, gras, cu fruntea lată şi obrazul rumen, rotund, veşnic asudat, cu gâtul scurt şi gros, cu ochii mici şi rotunzi, vioi, de culoare verde, cu dinţi laţi, galbeni, ca de cal bătrân, cu capul mare şi cu mâinile neobişnuit de lungi, cu păr roşcat, cu cizme roşii, de piele de capră, cu carâmbii înalţi. Glasul său era răstit, tunător, care înfricoşa. Nici nu era un glas, ci o poruncă, un ordin. Baronul nu vorbea, ordona întotdeauna.

Nepotul baronului Brukenthal a început a povesti.

— Ai văzut cu ochii tăi totul? a întrebat guvernatorul

— Totul, excelenţă. M-am travestit în haine ţărăneşti pentru a mă informa mai bine asupra planurilor şi mişcărilor răsculaţilor. Am mers şi eu cu ei, spunându-le că sunt de loc din Timişoara şi studiez filosofia la Viena.

Mihai Brukenthal a povestit despre încercarea lui Toroczkay de-a ajunge la Turda sau la Arad. Văzând că este urmărit, s-a ascuns la o fireză, unde a şi fost prins de răsculaţi. Când a văzut că iobagii răsculaţi se apropie de fireză, le-a ieşit în faţă şi le-a strigat:

— Opriţi-vă!

Răsculaţii s-au oprit. Baronul a strigat, din nou, cu glasul său tunător:

— Descoperiţi-vă în faţa baronului Toroczkay!

Câţiva ţărani s-au descoperit.

— În genunchi, bestiilor! a strigat, din nou, Toroczkay.

Răsculaţii au rămas în picioare. Din mijlocul lor s-au auzit glasuri:

— M-a bătut şi m-a ţinut legat două zile şi două nopţi, legat la parul torturii din mijlocul curţii sale!

— M-o lăsat pe drumuri la moartea tatălui meu! M-o scos din casă, împreună cu mama mea, cu fraţii şi surorile mele!

— Tata a putrezit în beciurile castelului său!

Mihai Brukenthal s-a prefăcut că-şi şterge o lacrimă şi a zis:

— Totul s-a petrecut fulgerător de repede după asta. Baronul a fost aşezat în locul buşteanului de brad şi împins între dinţii ferăstrăului ucigător.

Tânărul a tăcut. Aştepta noi ordine de la unchiul său. Guvernatorul l-a întrebat:

— Ai fost şi la Abrud, Mihai?

— Am fost, excelenţă.

— Crezi că vom reuşi să-l prindem pe Horia şi pe ceilalţi căpitani?

— Lasă-mi mie această sarcină, excelenţă...

— Ai organizat ceva?

În discuţie a intervenit şi Preiss:

— Ofiţerii mei au şi fost trimişi să organizeze prinderea sau predarea conducătorilor răscoalei, domnule guvernator. Datorită ordinelor mele de a trata cu răsculaţii un armistiţiu, răscoala a rămas închisă în munţi. S-ar fi putut întinde altfel... Năvălea la şes şi se putea generaliza peste toată Transilvania.

— Nu era exclus, a aprobat guvernatorul.

Preiss a schiţat un zâmbet şi a adăugat:

— Şi mai este ceva: răscoalele sunt molipsitoare...

Ultimele cuvinte ale mareşalului i-au mers la inimă lui Brukenthal, care a spus:

— Atunci sper că putem colabora, domnule mareşal. E bine, cum singur aţi afirmat-o, ca puhoiul să rămână închis în munţi... Nu m-am gândit la asta şi mă pot da bătut din punct de vedere strategic... Dar nu ştiu cât de tare va fi stăvilarul nostru...

Mareşalul şi-a continuat planul militar:

— Cu tratarea armistiţiului se câştigă timp, iar timpul hotărăşte lupta, victoria noastră. Câtă vreme o revoluţie îşi încetează ofensiva şi trece la defensivă, nimic nu-i mai poate opri prăbuşirea. Ofensiva este hrana şi miza unei revoluţii populare. Aşa a procedat Francisc Rákoczi.

Preiss a tăcut. După câteva clipe a continuat:

— Şi mai avem ceva de partea noastră, un aliat foarte bun: vremea. Iarna nu se organizează şi nu se pornesc răscoale populare. Acest lucru se vede că i-a scăpat lui Horia.

Brukenthal l-a înştiinţat pe Preiss:

— Din informaţiile căpătate am aflat că răscoala se pregătea pentru primăvară, după ce iobagii ar fi primit arme, după ce s-ar fi înscris în regimentele de grăniceri.

Preiss a început a povesti despre cauzele înfrângerii lui Rákoczi. Guvernatorul asculta cu atenţie tot ce spunea mareşalul.

Revenind la problemele care se puneau în legătură cu răscoala iobagilor, Preiss era stingherit de prezenţa nepotului guvernatorului. A tăcut şi se uita cu mirare şi neîncredere la tânăr. Guvernatorul a intervenit:

— În nepotul meu puteţi avea toată încrederea, domnule mareşal. Nu poate fi bănuit c-ar fi de partea răsculaţilor... Este urmaşul meu la conducerea Transilvaniei...

Replica mareşalului a fost imediată şi necruţătoare:

— Nu ştiam că funcţia de guvernator este ereditară, domnule Brukenthal...

Guvernatorul vorbise mai mult decât se cuvenea faţă de un comandant suprem de oşti. A încercat să-şi corecteze greşeala şi a zis:

— E o glumă, domnule mareşal...

Preiss a zâmbit:

— O glumă bună, domnule guvernator...

Brukenthal s-a adresat nepotului:

— Lasă-ne singuri, Mihai. Te chem eu pe urmă şi discutăm ce este de făcut mai departe.

Rămaşi singuri, guvernatorul l-a întrebat pe mareşal:

— Presupuneţi că răscoala va rămâne închisă în munţi?

— Nu presupun. Statul meu major nu lucrează cu presupuneri, ci cu certitudini. De multe ori se poate judeca greşit o situaţie, dar în cazul Abrudului, Zarandului...

— De multe ori puhoiul de munte se domoleşte numai când ajunge la şes, în câmpia largă, domnule mareşal...

— Se domoleşte, dar face ravagiile cele mai mari înainte de a se domoli sau de a fi domolit...

— Eu nu sunt militar de profesie, dai planul excelenţei-voastre, domnule mareşal, este bine gândit şi pus la punct. Câştigăm timp şi organizăm prinderea căpitanilor şi înăbuşirea răscoalei. Cucerim fortăreaţa naturală a iobagilor.

— Dacă răsculaţii ar avea arme şi hrană îndestulată, ar fi bine organizaţi şi ar fi bine instruiţi din punct de vedere militar, atunci ar putea rezista ani de zile pe poziţiile lor de fortificaţii naturale. Cred că nu întâmplător şi-au ales iobagii această cetate naturală, aceste fortificaţii de munţi şi de stânci pentru a porni răscoala. Dacă răscoala ar fi izbucnit primăvara, atunci situaţia era sau putea deveni gravă. Războiul cu Prusia şi Franţa stă gata să izbucnească. Răscoala, care s-a aprins aici, încurcă planurile militare, planurile Vienei. Trebuie s-aducem liniştea în ţară.

— Horia se socoteşte un fel de împărat în satele răsculate din Zarand şi Abrud. Numeşte primari, judecători, căpitani şi căprari.

Mulţumit că a ajuns cu Preiss la înţelegere, guvernatorul a adăugat:

— Cred că vom colabora şi ne vom ajuta reciproc, domnule mareşal. Nobilii, care au organizat apărarea lor, vor colabora cu armata imperială...

Preiss s-a ridicat din fotoliu şi a început a se plimba prin biroul guvernatorului. Îngrijorat de cele ce aveau să urmeze după prinderea conducătorilor răscoalei, a zis:

— Capii răscoalei vor fi predaţi armatei, domnule guvernator.

— Vom vedea...

— Este ordinul împăratului. Împăratul l-a şi numit pe contele Jankovits în funcţia de anchetator şi judecător al celor trei căpitani principali ai răscoalei. Din înaltul for de judecată şi anchetă face parte şi adjunctul meu, generalul Papila, care are şi o rădăcină românească în sângele său...

— Dar nu vor fi judecaţi la Viena...

— Cum va fi ordinul, domnule guvernator.

— Conducătorii răscoalei îşi vor primi răsplata la locul crimelor lor.

— Vom face ceea ce va trebui să facem pentru împăratul nostru, domnule guvernator. El nu trebuie amestecat în această afacere, aşa cum ar dori s-o facă mulţi nobili din Transilvania...

Aluzia lui Preiss a trecut neobservată de guvernator. Mareşalul se gândea şi la Brukenthal, când pomenea de „mulţi nobili din Transilvania”.

Guvernatorul, dând glas cererii nobililor maghiari, a zis:

— A-i trimite pe capii răscoalei să fie judecaţi la Viena înseamnă a contribui la izbucnirea mâniei feudalilor de aici... Atunci ei nu s-ar mulţumi numai cu pedepsirea iobagilor răsculaţi... S-ar crea o situaţie şi mai gravă. Nemulţumirea nobililor s-ar putea transforma...

— Din represiune împotriva răsculaţilor, în război împotriva împăratului... Noi cunoaştem sentimentele nobilimii de aici... Dispreţuiesc tot ce nu se trage din neamul ei.

Pe Brukenthal nu-l preocupa nobilimea maghiară în acea clipă. El era preocupat de procesul lui Horia, Cloşca şi Crişan. Căuta argumente în favoarea celor care cereau ca îndrumătorii răsculaţilor să fie judecaţi în Transilvania. A zis:

— Codul terezian prevede ca răsculaţii să fie judecaţi la locul crimelor lor.

— Mi-aţi mai spus asta. Voi raporta împăratului. Dar conducătorii răscoalei nici n-au fost prinşi.

— Vor fi prinşi.

— Se pot ascunde în munţi.

— Vom pune oameni de-ai lor să-i prindă.

Preiss ar fi vrut ca gloria prinderii capilor răscoalei să revină armatei, nu guvernatorului. Cu această misiune au fost însărcinaţi vicecoloneii Schultz şi Kray.

TRĂDAREA

1

Era către seară când Horia a intrat în Bucium. Primarul George Suciu, omul judecătorului Dévay din Zlatna, îl aştepta cu vreo sută de ţărani. L-a oprit în drum şi i-a cerut să le arate şi lor scrisoarea cu poruncile împăratului de a stinge pe nobili.

— Trebuie să ne arăţi scrisoarea cu iscălitura împăratului, a stăruit primarul.

— Am poruncă de scutire de la împărat, nu scrisoare pentru a-i stinge pe nobili. Mi-a dat *Salvus Conductus* la mână, în primăvară, pentru a fi slobod de iobăgie, pentru a fi scutit de urmărirea şi judecata domnilor nobili.

— Arată-ne scrisoarea, a cerut primarul.

Horia îl ştia pe Suciu. Era un primar beţiv, afacerist, pus pe căpătuială, fără milă pentru fraţii lui iobagi, prost şi neştiutor de carte. L-a privit pe Suciu şi i-a spus:

— Am hârtia, dar ce folos s-o arăt unui primar care nu ştie a scrie şi a citi.

Vorbele lui Horia l-au mâniat pe primar. Punând mâna pe conducătorul răsculaţilor, l-a declarat arestat. Suciu l-a închis în acea noapte pe Horia în casa lui Macavei Băişanu, unul din prietenii săi de chefuri şi afaceri. Au rămas să-l păzească Toma Bugnaru, Petru Surca, Giurca cel bătrân, cu feciorul său, şi Onu Cristinaş.

Ionuţ Dandea, informat despre arestarea lui Horia, mobilizează ţăranii din Muntari, Satu şi Cerbu şi năvălesc în Bucium înainte de revărsatul zorilor.

Horia este eliberat fără lupte. Trădătorii sunt arestaţi.

Petru Surca a căzut în genunchi în faţa lui Horia. Se ruga să fie iertat, să-i fie milă de pletele albe pe care le purta pe umeri.

Oamenii lui Ionuţ Dandea i-au pedepsit pe trădători cu lovituri de vergi de alun, la piele. Ionuţ Dandea a vrut să-l bată şi pe Petru Surca, dar Horia l-a oprit şi i-a spus:

— Iartă-l, Ionuţ. L-o pedepsi Dumnezeu pentru fapta lui. E bătrân şi neputincios. E de vârsta lui Gavril Todea.

— Am fost prieten cu Gavril Todea, a prins curaj Petru Surca.

— El nu şi-a vândut feciorul, trădătorule! a strigat Ionuţ Dandea. El s-a dus la Sibiu, pe jos, pentru a cere eliberarea celor arestaţi. A fost bătut pentru curajul lui şi din această bătaie i s-a tras şi moartea. Noi v-am tratat încă cu destulă blândeţe pentru fapta voastră...

Horia l-a îmbrăţişat pe Ionuţ Dandea şi a spus:

— Sunt mâhnit, Ionuţ, sunt mâhnit că printre iobagii noştri se află trădători, uneltitori, pentru care aurul atârnă în cântarul lor mai greu decât viaţa şi sufletul unui om...

— Dar nu toţi iobagii sunt de teapa ăstora, baci Horia.

— Ştiu. Se află puţini trădători, dar sunt. Ar fi trebuit să fim uniţi ca unul, ca stăpânirea să găsească un popor, o naţiune, o unire, o voinţă. Acesta este necazul meu cel mare şi al tuturor fraţilor care au pornit să-şi afle dreptatea.

— Decât să trăim în robie, mai bine să murim în libertate, baci Horia.

— Robul care a văzut libertatea cu ochii lui, chiar o singură clipă, acela n-o mai poate uita şi nu mai poate trăi multă vreme în robie.

Ionuţ Dandea i-a spus lui Horia numele celor care urmau să-l însoţească mai departe. Toţi erau cunoscuţi ca oameni de încredere şi nădejde. Erau cu toţii ţărani din Albac, Vidra, Bucium şi Câmpeni. Toţi erau înarmaţi. Aveau lănci, săbii şi puşti. Ionuţ le făcuse rost la toţi şi de cai.

Horia era îmbrăcat cu o manta albă, de aba. Cei din gardă l-au ajutat să încalece. Calul său era tânăr, neastâmpărat, luat din grajdurile nobililor fugiţi din castelele lor.

Când a sosit la Bistra, în drum spre Vidra, Horia a văzut că satul era în mare fierbere. Răsculaţii îl arestaseră pe primar, pe Marcu Ursu cel bătrân, tatăl gornicului, pe preotul George Balca din Lupşa şi pe alţi consilieri comunali. Arestaţii erau închişi într-o şură. Un răsculat se pregătea să dea foc şurii.

Horia a oprit aprinderea şurii, i-a eliberat pe cei arestaţi şi a spus:

— Iobagii au trebuinţă de oameni cuminţi şi cu ştiinţă de carte, ca domnul părinte Balca şi Marcu Ursu cel bătrân. Ei nu sunt în stare să-şi vândă fraţii... Ei nu sunt ca primarul din Bucium...

— Poate că sunt, a adăugat unul din garda lui Horia. Mai ştii ce au pus la cale şi aici...

Preotul Balca din Lupşa, chior de un ochi, căruia oamenii din sate îi spuneau popa cel chior, i-a mulţumit lui Horia:

— Mulţam frumos, Horia. Ai făcut o faptă creştineasca şi noi nu vom uita fapta ta. Nemernicii erau să ne dea pierzării, zicând că am trecut de partea guvernatorului şi-a armatei imperiale. Să nu crezi una ca asta... Sunt minciuni şi scorneli răuvoitoare...

Gornicul Ursu cel tânăr, fiul bătrânului eliberat de Horia, sta ascuns în casa fratelui său, la ieşirea din sat, cu puşca încărcată, gata să tragă. Era beat. Pândea la geam şi îşi zicea, vorbea de unul singur: „A venit ziua socotelilor, Horia. Gata cu viaţa ta. Nu te prind eu viu, dar te predau mort. Preotul George Balca din Lupşa voia să te prindă viu, ca şi Suciu din Bucium. Tata i-a spus că viu era mai greu să fii prins... Primarul din Bistra ar fi vrut şi el să te

predea viu în mâinile nepotului guvernatorului, la Abrud, ori la Zlatna. Ei nu au reuşit să te prindă şi să te predea... Guvernatorul a spus că de asta s-a şi făcut armistiţiul, şi în acest scop cutreieră şi preoţii şi protopopii satele noastre... Dar de mine nu mai scapi, gata, s-a zid cu tine".

Gornicul a cerut fratelui său să-i toarne mied în ceaşca de lemn.

Fratele i-a spus:

— Nu mai bea, prea mult ai băut şi nu-i bine.

— Toarnă! a răcnit gornicul.

Cei de-afară au strigat, fără să cunoască intenţiile gornicului:

— Trece Horia! Trece Crăişorul!

Fratele gornicului s-a uitat pe fereastră şi a zis:

— E călare şi poartă manta albă. Arată ca un împărat.

Gornicul îşi pregătea puşca şi s-a ridicat în picioare. Fratele cel mare, dându-şi seama de ticăloşia fratelui său mai mic, vărsând paharul cu mied pe haşca puştii, a strigat:

— Nemernicule! Vrei să ne pierzi pe toţi?

— Ar trebui să te puşc pe tine, în locul lui Horia, a mormăit beţivul.

— Ce ţi-a făcut? De ce vrei să-l puşti?

— Horia este un amăgitor, un călcător de lege.

— El l-a salvat pe tata de la moarte. Dacă nu venea el, tata şi ceilalţi ardeau de vii. El i-a eliberat pe acei care complotau împotriva lui, iar tu ai vrut să-l ucizi din dosul ferestrei, din umbră, din casa mea, ca un ticălos ce eşti.

— Taci!

— Ţi-ai pierdut şi tu capul, frate. Şi tata şi-a pierdut capul... Vreţi cei trei sute de galbeni care s-au pus pe capul lui Horia.

Cei de-afară au intrat în casă. Vorbeau de Horia, de cai, de călăreţi, de eliberarea arestaţilor.

Soţia lui Marcu Ursu cel bătrân a intrat ultima în casă. A spus:

— S-or dus. Bine c-a venit Horia şi l-a scăpat pe al meu de la moarte. Dacă nu venea, ardea şi casa noastră, măi feciorilor.

Nora, nevasta fratelui cel mare, a spus şi ea:

— Dumnezeu l-o trimis pe Horia la Bistra, mamă. Am să mă rog pentru sănătatea şi norocul lui.

Bătrâna şi-a făcut cruce şi a zis:

— Apără-l, Doamne, păzeşte-l de rele pe Horia nost.

— Nu te mai ruga, mamă, pentru un păcătos, a zis fiul cel mic.

— Tu eşti un păcătos, nu Horia, a rostit bătrâna. Tu şi taică-tu. Voi doi sunteţi nişte păcătoşi, şi alţii ca voi. Toată ziulica duhniţi a holircă. Bine mai semănaţi amândoi. Cel bătrân s-o înhăitat cu primarul şi cu popa cel chior de

un ochi, cu Balca din Lupşa, beau împreună până ce nu mai ştiu pe ce lume sunt. Era mai bine când nu era consilier comunal... De când este consilier, bea şi nu se mai trezeşte nenorocitul de el. Primarul tot strânge bani pentru cancelarie de la iobagi, că de asta erau să fie ucişi, arşi ca şobolanii, dar mai complotau şi pentru prinderea lui Horia.

Gornicul Ursu cel tânăr şi-a luat puşca şi a zis:

— Vă las, eu am treabă...

— Să nu faci o prostie, Marcu, i-a dat de grijă fratele cel mare.

— Văd eu ce am de făcut, n-ai să mă înveţi tu... Eu urmez politica guvernului din Sibiu...

— Urmezi politica domnilor feudali, Marcu. Nu uita că şi tu te tragi tot din iobagi. Eşti sânge din sângele lor...

În poartă, gornicul s-a oprit. Îşi văzuse venind pe drum tatăl.

Marcu Ursu cel bătrân s-a apropiat de fecior şi i-a spus:

— După tine veneam...

— Am vrut să-l puşc pe Horia, tată, dar fiul tău cel mare mi-a turnat mied pe haşca puştii şi puşcă n-a mai luat foc.

— Mai bine că nu a luat foc... Eram pierduţi cu toţii. Du-te la Vidra, peste munţi, pe poteci, trebuie s-ajungi acolo înaintea lui Horia. Spune-i primarului Vasile Goia să fugă, să ia şi banii şi să-i ascundeţi undeva. Sunt banii strânşi de la ţărani ca cheltuieli de cancelarie...

Marcu Ursu cel tânăr, care cunoştea munţii, a ajuns înaintea lui Horia, la Vidra. L-a găsit pe Goia în primărie, l-a strigat din uşă, speriat, ştiind că din clipă în clipă trebuia să sosească Horia şi garda sa:

— Vine Horia însoţit de ţărani înarmaţi până în dinţi! Vin călări! Fugi!

— Ce fac cu banii strânşi pentru cheltuieli de cancelarie?

— Mulţi sunt?

— Şapte mii de forinţi, gornice.

— O avere, primarule.

— N-o pot lăsa lui Horia şi ortacilor săi.

— Tata ţi-o trimis vorbă să luăm banii şi să-i ascundem. Să-i îngropăm în munţi până ce trece răguliţa.

Gornicul şi primarul au început a îngrămădi într-o desagă banii din casa de fier a primăriei.

David Avram şi alţi ţărani din sat i-au urmărit pe fugari şi i-au prins când intrau în pădure. I-au adus în faţa lui Horia, în faţa întregului sat adunat la primărie de clopotul de la biserică.

David Avram i-a spus lui Horia:

— Fugeau cu banii strânşi de la iobagi.

Unul din ţărani a aruncat sacul de bani jos, zicând:

— Sudoarea şi suferinţa satului este în acest sac, nu bani. Din suferinţă şi sudoare s-au strâns suprabirurile.

Horia a descălecat. L-a privit pe primar şi a zis:

— Goia a vrut să mă piardă în câteva rânduri. M-a urmărit şi m-a spionat din anul 1779, de când am făcut primul drum la Viena, când am dus la împărat un sac plin fu nedreptăţi scrise, adunate din toate satele din munţi.

Locuitorii din Vidra au început a vorbi:

— Vasile Goia a fost fără milă şi priinţă iobagilor.

— Mi-a luat capra pentru dare!

— Mi-a luat coproaţa de pe pat!

— A depus mărturie falsă împotriva tatii, la Forul Dominal din Zlatna! Din cauza lui a fost bătut cu vergile, ruşinat în faţa lumii, în zi de târg!

David Avram era revoltat, plin de ură împotriva fugarilor. I-a spus lui Horia:

— Marcu Ursu cel tânăr a alergat de la Bistra, peste munţi, venind şi înştiinţându-l pe Goia de primejdia de-a nu cădea banii în mâinile răsculaţilor, iobagilor. Gornicul era cu sacul de bani în spate.

S-a auzit glasul unei femei:

— Gornicul Marcu Ursu nu-i vinovat! Daţi-i drumul!

Au răsunat şi alte glasuri:

— Vasile Goia este vinovat! El ne-a jecămănit!

Alţii au început a striga:

— Moarte lui Goia!

— Să fie dus la Piatra şi aruncat în prăpastie!

— La Stânca Struţului!

Femeia, care voia să-l scape pe gornic, a strigat iar:

— Daţi-i drumul lui Marcu Ursu cel tânăr! Nu-i vinovat!

Fratele cel mare al gornicului, făcându-şi loc prin mulţime, a strigat:

— E vinovat!

Omul care vorbise gâfâia. Abia îşi ţinea sufletul. Era obosit şi îşi ştergea sudoarea cu o basma mare, roşie, cu dungi negre.

— Dumneata cine eşti? a întrebat Horia.

— Sunt şi eu feciorul lui Marcu Ursu cel bătrân din Bistra. Sunt fratele mai mare al gornicului.

— De la Bistra vii? a întrebat Horia.

— Da, a răspuns fratele gornicului.

— Pentru ce ai alergat în urma noastră? a vrut să ştie Horia.

— Mă temeam, baci Horia. Fratele meu a vrut să te ucidă la Bistra, de la mine din casă, la ieşirea din sat. Nu i-a luat puşca foc...

— De ce nu i-a luat foc? a întrebat Horia.

— I-am turnat mied pe haşca puştii.

David Avram l-a întrebat pe gornic:

— Este adevărat ce spune fratele tău?

Gornicul, ca ieşit din minţi, a strigat:

— Minte! Nu-i adevărat!

Feciorul cel mare al lui Marcu Ursu cel bătrân şi-a făcut cruce şi a zis:

— Jur pe sfânta cruce că spun adevărul.

David Avram l-a întrebat, din nou, pe gornic:

— Nu-i adevărat nici c-ai alergat să-l înştiinţezi pe Vasile Goia?

— Nu! a strigat gornicul în disperare.

— Atunci de ce fugeai alături de primar, cu sacul în spate?

— Nu duceam niciun sac... Mă duceam în pădure...

David Avram a luat puşca gornicului, a cercetat-o şi a zis:

— Gornice, te-ai prins în plasă. Puşca e plină de mied. Fratele tău a vorbit cinstit. Minciuna nu-i totuna cu adevărul...

Un bătrân l-a întrebat pe primar:

— Gornicul din Bistra a venit să-ţi spună să fugi că vine Horia?

— Adevărat, a răspuns primarul.

— Cine te-a trimis? a întrebat David Avram.

— Tata m-a trimis, a răspuns gornicul, ruşinat.

Goia, pentru a scăpa, s-a dezvinovăţit:

— Nu eu am pus la cale pierzania ta, Horia... Judecătorul Dévay din Zlatna pune la cale, pun la cale coloneii şi generalii, guvernatorul şi domnii nobili... Până şi feţe bisericeşti umblă să te prindă şi să te piardă...

Din mulţime iar s-au auzit glasuri:

— Iuda!

— Să moară!

Goia a căzut în genunchi. A început a se tângui şi a se ruga de Horia:

— Iartă-mă, Horia. Ştiu că eşti bun şi milos... Eşti român, eşti în religia noastră veche...

— Eu nu am putere să iert ceea ce poporul a osândit şi osândeşte. Ai furat banii iobagilor, ai asuprit, ai vrut să mă pierzi pe mine şi pe tovarăşii mei...

— Şi Marcu Ursu cel bătrân, şi popa Balca, şi primarul din Bistra au vrut pierzania ta şi tu i-ai iertat, a încercat Goia să-l înduplece pe Horia.

— Fiecare plăteşte după faptele sale, a hotărât Horia. Trădarea nu rămâne nepedepsită.

Horia a încălecat şi i-a spus lui David Avram:

— Eşti om vrednic şi curajos.

A vorbit unul din bătrânii satului Vidra:

— E bun de căpitan, e bun de primar în locul lui Goia.

— David Avram este om cinstit şi drept, a vorbit alt bătrân.

Horia şi-a descins sabia, i-a dat-o lui David, şi i-a spus:

— Poporul te-a ales căpitan, iar eu te confirm în acest grad şi îţi dau sabia mea. Rămâi şi împlineşte dreptatea iobagilor. Banii să-i dai înapoi celor de la care au fost luaţi.

2

Vicecolonelul Schultz l-a chemat pe locotenentul Probst şi i-a dat misiunea de a se duce în tabăra lui Cloşca pentru a-i propune să meargă să discute cu marii comandanţi ai armatei imperiale...

Întâlnirea dintre Probst şi Cloşca a avut loc în hotarul comunei Tibru, pe dealul Pleşu, la locul numit Pârâul Turcului.

Probst era însoţit de patruzeci de dragoni secui, echipaţi de război.

Un căprar de-al lui Cloşca a strigat dragonilor care se apropiau:

— Opriţi-vă!

Dragonii s-au oprit. Căprarul lui Cloşca a zis:

— Trupa să rămână pe loc şi numai locotenentul să se apropie de tabără.

Locotenentul Probst a fost întâmpinat de Cloşca şi de căpitanii Iacob Giurcă şi Savu Trifă.

— Ce vreţi? l-a întrebat Cloşca pe locotenent.

— Comandantul diviziei, vicecolonelul Schultz, vrea să-l vadă şi să-i vorbească lui Cloşca, a zis locotenentul.

— Eu mi-s Cloşca, a spus comandantul taberei iobagilor răsculaţi. Vicecolonelul vrea să vină la noi trimis de împărat sau de către feudali?

— Trimis de către împărat, a minţit locotenentul.

— Ar face bine dacă armata imperială nu s-ar amesteca şi ne-ar lăsa pe noi să ne socotim cu nobilii, a vorbit căpitanul Savu Trifă.

Probst a răspuns:

— Veţi vorbi toate astea cu vicecolonelul Schultz, comandantul meu. Misiunea mea este de a veni la voi pentru a vă comunica ordinul care mi s-a dat.

N-a trecut mult după plecarea locotenentului Probst şi a apărut vicecolonelul Schultz, însoţit şi el de un batalion de secui echipaţi de război.

Pe când vicecolonelul se apropia de tabăra răsculaţilor, un iobag i-a spus lui Cloşca:

— Ia seama, căpitane. Vor să le piarză cu viclenie şi să te prindă pe tine şi pe noi.

Căpitanul Giurcă, însoţit de două sute de iobagi înarmaţi, l-a întâmpinat pe vicecolonelul Schultz. Giurcă a strigat de la o distanţă de cincizeci de stânjeni:

— Opriţi-vă!

Vicecolonelul s-a făcut că nu a auzit şi a înaintat cu trupa mai departe. Giurcă l-a somat, din nou, pe Schultz să oprească:

— Nu mai înaintaţi că dau ordin să se tragă în voi!

Răsculaţii au întins armele spre dragoni. Schultz s-a oprit. Căpitanul Giurcă a poruncit:

— Nu se apropie de tabără decât vicecolonelul Schultz, însoţit de o gardă de patru dragoni.

Vicecolonelul era înfricoşat. L-a întrebat pe locotenentul Probst:

— Crezi că nu mi se va întâmpla nimic, locotenente?

— Nimic, domnule colonel. Trupa este gata să intervină la cel mai mic incident...

— Trebuie să evităm ciocniri directe cu iobagii, locotenente. Este ordinul generalului Papila. Noi încercăm să ducem tratative...

— Şi să punem mâna pe capii răscoalei, a adăugat locotenentul.

— Nu-i uşor să arestezi un cap de răscoală, să-l ridici din mijlocul a mii de ţărani înarmaţi cu puşti şi topoare, cu lănci şi coase, cu săbii şi pari.

— Horia este principalul căpitan, domnule colonel.

— S-ar putea ca vicecolonelul Kray să fie mai norocos decât mine, locotenent Probst. El are relaţii mai mari cu pădurarii, cu preoţii, cu primarii. Are o reţea vastă de spionaj. Nu-i degeaba numit şeful reţelei de informaţii secrete al armatei imperiale din Transilvania.

Schultz a înaintat către tabăra iobagilor răsculaţi, însoţit de patru soldaţi.

Cloşca l-a întâmpinat şi a zis:

— Fiţi binevenit în tabăra noastră dacă aveţi sufletul curat, domnule vicecolonel.

— Tu eşti Cloşca? a întrebat Schultz.

— Eu, a răspuns Cloşca.

— Din care pricină este atâta adunare de popor, Cloşca?

— Umblăm de cinci ani cu plângeri la Viena şi la guvernul din Sibiu, dar nu aflăm dreptate. Cei care s-au plâns împotriva domnilor feudali au fost arestaţi, bătuţi, închişi, mulţi condamnaţi la moarte şi executaţi.

Schultz l-a întrebat iar:

— De ce tulburaţi liniştea ţării?

— Iobagii nu mai pot răbda umilinţa domnilor feudali.

— Nu veţi căpăta dreptate cu ucideri de nobili, cu incendieri de castele, Cloşca.

— Dacă nici aşa nu vom afla dreptate, atunci nu se mai poate face dreptate pe lume...

— Aţi aprins focul pe ţară şi nu-i bine...

— Domnii nobili l-au aprins, nu noi. Noi nu am vrut decât să mergem la Alba Iulia după arme, la conscripţia militară, cum a dat ordin împăratul, dar am fost atacaţi la Curechiu.

— V-aţi dedat la jafuri şi cruzimi.

— Feudalii au jefuit şi au făcut cruzimi câteva veacuri, iar iobagii au şi ei o zi a lor de dreptate. Eu nu am dat ordin să se facă cruzimi, şi nici jafuri. Dar, când mulţimea este întărâtată, se întâmplă şi de astea... Relele tratări ale trecutului se răzbună, domnule vicecolonel... Nu toţi oamenii sunt la fel... Sunt firi şi firi...

— Răspunderea o purtaţi voi, căpitanii.

— Noi toţi purtăm răspunderea.

— Aş dori să-mi spuneţi ce vreţi pentru a vă împrăştia, pentru ca iobagii să se ducă la casele lor, să încetaţi cu jaful şi crima.

— Vă rog frumos, domnule vicecolonel, iobagii nu jefuiesc, ei împart averea nobililor, averea care s-a făcut din sudoarea robului. Îşi iau înapoi o parte din munca lor, din sudoarea frunţii lor.

— Dar ce vreţi? Spune, să aduc la cunoştinţa mareşalului Preiss, la cunoştinţa generalului Papila.

Căpitanul Giurcă a vorbit:

— Vrem să fie slobodă conscripţia militară şi să primească arme iobagii care s-au înscris în regimentele de grăniceri.

— Altceva ce mai vreţi? a întrebat Schultz.

— Să fie eliberaţi iobagii arestaţi, a vorbit şi Savu Trifă.

— Altceva? a vrut să afle Schultz.

— Să fim liberi de iobăgie, a încheiat Cloşca.

Vicecolonelul Schultz a recapitulat cerinţele răsculaţilor:

— Desfiinţarea iobăgiei, eliberarea celor arestaţi şi dreptul de a vă înscrie în regimentele de grăniceri şi de a primi arme.

— Întocmai, a răspuns Cloşca. Asta vrem.

— Facem armistiţiu atunci, a hotărât Schultz. Facem pace, Cloşca.

— Aşteptăm răspuns până în opt zile, domnule vicecolonel, a stabilit Cloşca.

— În opt zile veţi primi răspuns, a acceptat Schultz.

— Dacă în opt zile nu se face dreptate, atunci ce o vrea Dumnezeu, a vorbit Cloşca.

Schultz, dându-şi seama că nu-l poate ridica pe Cloşca din mijlocul iobagilor, a întrebat:

— Dar căpitanul vostru cel mare unde se află?

— Iobagii nu au căpitani mari şi căpitani mici, a răspuns Cloşca. Noi otova suntem cu toţii.

— Unde-i Horia? a stăruit Schultz.

— Horia este cu oamenii lui, a răspuns Giurcă.

Cloşca i-a spus lui Schultz:

— Vă aşteptăm pe şesul mic de la Câmpeni cu răspunsul, domnule vicecolonel. Acolo a hotărât Horia să ne adunăm.

3

Horia şi Cloşca îl aşteptau pe Schultz pe şesul mic de la Câmpeni.

Vicecolonelul a fost întâmpinat de cei doi conducători ai iobagilor şi de doisprezece bătrâni, după datina veche a locului, când era vorba de luat o hotărâre importantă.

Schultz venise de data aceasta însoţit numai de douăzeci de secui, crezând că în felul acesta va putea pătrunde cu soldaţii până la căpitani.

Răsculaţii au pornit şi ei în întâmpinarea vicecolonelului. Schultz, văzând că şi de data aceasta nu-şi va putea pune în aplicare planul de arestare a căpitanilor, a strigat la ţărani:

— Staţi pe loc!

Răsculaţii au început a murmura, dar s-au oprit la un semn făcut cu mâna de către Horia.

Soldaţii şi răsculaţii stăteau faţă în faţă. Horia şi-a întors faţa către fraţii săi de arme şi le-a spus cu glas liniştit:

— Staţi, vedem noi ce gând are colonelul...

În faţa răsculaţilor erau cei doisprezece bătrâni. Unul din bătrâni l-a întrebat pe Schultz:

— Aţi venit cu răspuns?

— Am venit cu răspunsul ca să meargă cu mine căpitanii voştri şi să vorbească cu mareşalul Preiss...

— Noi nu avem căpitani, a răspuns unul din bătrâni.

— Ei au pornit răscoala, a vorbit Schultz.

— Toată ţara a pornit răscoala, a vorbit un alt bătrân.

— Nu li se întâmplă niciun rău, a căutat să-i liniştească pe răsculaţi vicecolonelul.

Un subofiţer secui a pun mâna pe Horia, încercând să-l apropie de soldaţi, dar Horia s-a smucit şi a scăpat, căzându-i cojocul jos de pe umeri.

Răsculaţii l-au înconjurat pe Schultz.

— Ce este asta? a întrebat, înfricoşat, vicecolonelul.

— Ai călcat înţelegerea, domnule vicecolonel, a vorbit Cloşca. Răsculaţii nu au încredere în domnia-ta. De ce aţi încercat să-l prindeţi pe Horia?

Viclean, Schulz a răspuns:

— N-ar fi rău ca Horia şi cu tine, Cloşca, poate şi Crişan, dacă este şi el aici printre voi, să mergeţi la comandanţii noştri supremi să vorbiţi cu ei... Eu le-am raportat cererile voastre şi mi-am ţinut cuvântul, am venit cu răspunsul aşa cum ne-am înţeles amândoi la hotarul comunei Tibru, când am încheiat armistiţiul de opt zile...

— Au trecut mai mult de opt zile, domnule vicecolonel, a vorbit Cloşca.

Schultz a încercat să se dezvinovăţească:

— S-a întârziat cu hotărârea comandanţilor, Cloşca...

Unul din bătrâni i-a spus lui Schultz:

— Pe aceşti doi oameni nu-i dăm. Ei sunt ca lumina ochilor noştri din cap. Ei ne-au luat apărarea la împărat, noi i-am ales să ne conducă, să ne apere mai departe de nedreptăţi. Sunt oameni cinstiţi şi luminaţi la minte. Sunt iubiţi şi preţuiţi de toţi iobagii din satele din munţi.

Bătrânul a tăcut, s-a gândit o clipă şi iar a vorbit:

— Iobagii nu au încredere în cuvântul domnilor feudali. Oamenii ştiu ce-i aşteaptă dacă se întorc iar în satele lor. Nobilii, înarmaţi, atacă femei şi copii, dau foc la case, spânzură şi taie capete. Armata stă şi se uită, neputincioasă, la toate nelegiuirile lor, dar ni se cere să predăm pe căpitanii noştri...

— Dar s-a dat patentă de amnistie, a vorbit vicecolonelul.

— Noi nu de iertare avem trebuinţă, a vorbit bătrânul. Noi vrem dreptate, vrem să fim slobozi de iobăgie. Poporul se va linişti dacă i se uşurează dările, dacă i se face dreptate, dacă sunt eliberaţi din închisori cei arestaţi.

Cloşca a scos din taşca de piele nişte hârtii şi i-a spus vicecolonelului:

— Chârtiile latineşti, scrise de împărat, nu sunt respectate de domnii feudali. Dacă nu ni se face dreptate, iobagii nu au pentru ce se întoarce la casele lor. A trecut prea mult timp de când ne jelim la stăpânire.

Cloşca şi-a pus hârtiile în straiţă şi l-a întrebat pe vicecolonel:

— La ultimatumul dat de Horia nobilimii, ce ai de spus, domnule comandant?

— Pentru asta am vrut să veniţi la generalii noştri, a răspuns Schultz cu glas prefăcut de om care vrea binele iobagilor.

— Domnia-ta cunoşti ce scrie în ultimatum? a întrebat un bătrân pe vicecolonel.

— Nu cunosc, a minţit Schultz.

Bătrânul a scos din chimir ultimatumul şi a citit cu glas tare:

„Nobili să nu mai fie, ci numai funcţionari, întăriţi de guvernul din Viena.

Toţi locuitorii Transilvaniei să plătească deopotrivă dare către stat, fără de a mai fi vreunul scutit.

Domnii feudali să-şi părăsească moşiile lor de până acum.

Moşiile domnilor feudali să se împartă între ţărani, după o lege ce o va face împăratul.

Dacă autorităţile ungureşti primesc aceste condiţii, să se ridice steag alb deasupra cetăţii Deva.

Nobilii să jure pe cruce că vor fi credincioşi la condiţiile cerute de noi.".

Bătrânul, după ce a terminat de citit, a început a împături hârtia şi a zis:

— Acesta este ultimatum dat de Horia, domnule vicecolonel. Dar nu cred că se vor plini dorinţele noastre. Cine să le împlinească? Nobilii? Văd că comandanţii armatei şi nobilii urmăresc acelaşi scop: supunerea noastră pe mai departe faţă de cei care ne-au asuprit şi umilit. Vă repet: noi nu avem încredere în nobili.

— Şi nobilii sunt cetăţeni ai imperiului, moşule, a răspuns vicecolonelul.

Bătrânul l-a privit în ochi pe vicecolonel şi i-a spus:

— Imperiul nu are niciun folos de la ei. Domnii feudali nu aduc folos nimăruia, decât lor înşile.

După câteva ceasuri, Schultz s-a întors cu două batalioane de dragoni. Era convins că cei doi căpitani puteau fi arestaţi. Iobagii nu prea voiau să se bată cu armata, să se opună tunurilor şi puştilor soldaţilor imperiali.

Dar strategia lui Schultz s-a dovedit neîntemeiată.

S-a auzit bubuitul unui tun. Acesta era semnalul de atac al armatei împotriva taberei răsculaţilor, încercuiţi din toate părţile la Câmpeni.

Puşcaşii răsculaţilor s-au răspândit în trăgători, luând poziţii în dosul şanţului care înconjura tabăra. Au început să tragă cu puştile. Horia, văzând situaţia disperată a taberei sale, a dat ordin de retragere pe dealurile împădurite din împrejurimi.

Iobagii răsculaţi au început a striga:

— Ne-a trădat împăratul!

— Mai bine moarte decât robie!

Horia, care ţinuse sfat cu mulţi dintre căpitanii şi căprarii săi, chiar cu refugiaţi care veniseră special pentru a-l informa de cele petrecute în satele şi oraşele lor, a vorbit:

— În ajutorul lui Schultz a pornit un regiment comandat de vicecolonelul Kray. Timp de pierdut nu avem. Abrudul nu-i la mare depărtare de Câmpeni. Putem cădea prizonieri cu toţii. Nobilii înarmaţi atacă, ucid şi dau foc satelor noastre. Răsculaţii au dat dovadă de curaj şi vitejie. De neuitat va rămâne vitejia şi moartea lui Mateş Nicola. Nobilii l-au atacat pe când Mateş se îndrepta cu iobagii lui spre Câmpeni. Mateş Nicola a fost grav rănit de puşca unui grof. Se târa pe câmpul de luptă. Nobilii înarmaţi l-au văzut şi au vrut să-l prindă viu. Un iobag l-a luat în spate şi a încercat să-l salveze. Nobilii se apropiau. Mateş i-a spus ţăranului care îl ducea în spate: „Fugi, lasă-mă jos,

ai grijă de nevasta şi copilaşii mei. Eu tot mor, nu mai pot trăi. Spune copiilor mei cum am căzut. Când or creşte mari să nu le fie ruşine de mine. Am murit pentru libertatea şi dreptatea iobagilor." În clipa în care nobilii s-au apropiat, Mateş Nicola le-a strigat: „Numai mort mă puteţi avea în mâna voastră, călăilor!" Cu aceste cuvinte pe buze şi-a înfipt sabia în inimă şi a murit.

Horia i-a privit pe iobagi şi a continuat:

— Armistiţiul a fost un vicleşug. În timpul armistiţiului s-au adus trupe în munţi pentru a fi atacaţi. Armata a împresurat toţi munţii, de la Deva şi Alba, la Abrud, Câmpeni şi Zlatna. Maiorul Stoianich a atacat la Brad. Iobagii, conduşi de Crişan, l-au respins. Maiorul s-a retras spre Hălmagi, unde i-a spânzurat pe Jude cel bătrân şi Jude cel tânăr, care încercaseră să-i taie retragerea, numai ei doi, cu două puşti de vânătoare. Şi la Lupşa au luptat şi s-au apărat vitejeşte iobagii. Atacatorii au dat greş şi aici. Locotenentul Mesterházi este ucis, iar maiorul Dolcinego, pentru a nu cădea prizonier în mâinile răsculaţilor, în haine de gornic, fuge în munţi, după ce mare parte din soldaţii săi dezertaseră. Şi Cloşca a dus lupte la Rămeţi, după ce s-a retras din Abrud. În luptele de la Rămeţi a fost rănit colonelul Lendvay. Şi pe Mureş au fost lupte de vitejie. Printre noi se află soldatul Mihai Munceleanu, care a dezertat din cetatea Devei, martor la tot ce s-a întâmplat pe Mureş. Vreau s-auziţi din gura lui ce s-a întâmplat acolo.

Horia l-a luat de mână pe soldat şi i-a zis:

— Hai, spune, grănicerule, ce ştii. Să te audă lumea.

Un iobag l-a îndemnat şi el pe soldatul care tăcea:

— Spune ce ai văzut şi ce ştii!

Mihai Munceleanu a vorbit:

— Anghel Mârza din Handbal, servitor la Ludovic Barcsay din Bârcea Mare, însoţit de fratele său, Toader Mârza, de fecior şi de ginere, a răsculat ţăranii din Sard, din Ighiu, din Cricău şi alte sate. Umblau cu toţii călări prin sate şi strigau ca din fiecare casă să vină la Mureş un om înarmat pentru a ataca cetatea Deva, unde erau ascunşi nobilii şi unde erau închişi mulţi iobagi. Într-o sâmbătă noaptea, la începutul lunii noiembrie, au început a suna clopotele tuturor bisericilor din sate. Pe crestele dealurilor şi munţilor s-au aprins focuri. În noaptea aceea, ţăranii răsculaţi au împărţit averea nobililor din Bârcea Mare şi Brănişca, apoi s-au adunat pe malul Mureşului, lângă Deva. Răsculaţii s-au apropiat de cetate, dar au fost primiţi cu focuri de arme. Grănicerii români nu s-au supus ordinului şi n-au tras în fraţii lor. Atunci s-au înarmat nobilii. Duminică, în zori, cetatea a fost, din nou, atacată de răsculaţi. Locotenentul Pleifer, comandantul cetăţii, a contraatacat cu trupe de cavalerie şi de infanterişti saşi şi secui. Iobagii, conduşi de Anghel

Mârza, s-au retras în mare învălmăşeală şi dezordine spre Mureş. Mulţi, spre a scăpa, s-au aruncat în apa plină de sloiuri a Mureşului şi s-au înecat, iar mulţi au fost luaţi prizonieri şi duşi în cetate. Prizonierii au fost judecaţi în grabă de către nobilii ascunşi aici şi condamnaţi la moarte prin tăierea capului. Execuţia a început în dosul cetăţii, pe drumul ce duce la Dobra. Condamnaţii la moarte au fost siliţi să sape un şanţ. Unul câte unul îngenuncheau pe marginea şanţului, iar nobilii, deveniţi călăi, se rânduiau la retezarea capetelor celor osândiţi. În acest timp s-a dat alarma. Nobilii au văzut un cârd de capre pe un munte şi au crezut că vin din nou iobagii să-i atace şi au oprit execuţia. În cetate a sosit locotenentul Kalliani, care i-a eliberat pe iobagii arestaţi, condamnaţi la moarte, rămaşi în viaţă. Un nobil i-a cerut socoteală pentru această faptă, dar locotenentul i-a arătat un ordin scris al generalului Papila, vicecomandant suprem al armatei imperiale din Transilvania.

Mihai Munceleanu a tăcut. L-a privit pe Horia şi a zis:

— Mama a ars în casă, bolnavă. Nobilii i-au dat foc casei, căci tata a fost şi el la Mureş, la atacul Devei, şi a scăpat, trecând Mureşul înot, printre sloiuri. Dar l-au prins nobilii înarmaţi, care au apărut de partea cealaltă a apei şi l-au aruncat într-o groapă cu jăratic de la o vărărie.

Horia a rămas îngândurat. Toţi tăceau. Vasile Sgârciu din Abrud-sat l-a întrebat:

— Care-i calea de urmat, baciule?

Horia sta în faţa iobagilor şi toţi aşteptau hotărârea căpitanului lor. Horia a zis:

— Armata nu-i cu noi; împăratul nu-i cu noi; episcopul şi protopopii nu-s cu noi. Prin vicleşugul episcopului Dedeon a fost atras în cursă şi prietenul meu Micula. Zece iobagi erau cu el şi toţi au murit până la unul, ţinând piept unui batalion de secui. N-au vrut să se predea. Cei rămaşi în viaţă s-au închis într-o casă. Vicecolonelul Kray a dat ordin să se dea foc casei. Micula şi cu toţi prietenii lui au ars de vii. Episcopul lucra mână în mână cu toţi de la stăpânire. Toţi s-au unit împotriva noastră. Nobilii înarmaţi ucid, jefuiesc, ard satele, batjocoresc fetele şi nevestele noastre. Noi, românii, cei mai vechi şi cei mai mulţi în aceşti munţi, am pornit lupta şi am vrut să fim liberi de iobăgie. Domnii nobili zic că noi suntem sălbatici, fioroşi şi cruzi. Dar ei întrec în cruzime şi sălbăticie şi fiarele pădurilor. Am luptat pentru a ne ridica în rândul naţiunilor cu drepturi. Patria este a nobililor, nu a iobagilor. Vrem şi noi, iobagii români, s-avem o patrie. Pentru asta am luptat şi vom lupta. Pentru asta suntem gata cu toţii să ne dăm şi viaţa. Ştiu ca vă este tare greu s-auziţi ceea ce am să hotărăsc acum, dar altă cale nu avem. Nu mai avem nicio putinţă de a continua lupta. Este iarnă. Hrană nu avem, haine nu

avem, arme nu avem, muniţie nu avem. Cu furcile nu putem ţine piept tunurilor armatei. Ar fi prea mare vărsare de sânge. Nu-i vorba numai de viaţa noastră. E vorba de viaţa miilor de locuitori din satele noastre. Iată, prin urmare, care este porunca şi hotărârea mea şi a celor doisprezece bătrâni înţelepţi pe care îi aveţi în faţa voastră: dizolvarea. Ne împrăştiem, care cum putem, prin munţi, prin sate, prin păduri. Fiţi cu băgare de seamă când vă duceţi în satele voastre. Cercetaţi înainte de a vă întoarce. Aşteptaţi un timp. Aşteptaţi la neamuri, la cunoscuţi, la prieteni. Adăpostiţi-vă la ocoalele de vară ale vitelor, în colibele pădurarilor şi pietrarilor. Vom aştepta primăvara şi vom porni iară lupta împotriva asupritorilor noştri de veacuri.

4

Vicecolonelul Kray vorbise cu inspectorul silvic din Abrud, Meltzer, înţelegându-se şi punând la cale un plan pentru găsirea şi prinderea conducătorilor răscoalei.

La Meltzer, la Abrud, trebuiau să sosească gornicii Ştefan Trif şi Nuţu Măţieş.

Trif i-a trimis vorbă lui Meltzer că nu pot veni la data stabilită din cauza bănuielilor iobagilor din sate. Dar l-a înştiinţat, printr-un alt gornic, că vor veni şi să aibă răbdare că totul se va sfârşi cu bine.

Ştefan Trif şi Nuţu Măţieş au găsit un mijloc ingenios de a sosi la Abrud, la inspectorul silvic acasă.

Nuţu Măţieş avea două căprioare. Gornicii au pornit cu cele două ciute la oraş, răspândind vestea prin sat că le duc inspectorului Meltzer, la Abrud.

Kray a venit la Meltzer pentru a da ultimele directive celor doi pădurari care au organizat prinderea lui Horia şi Cloşca.

Inspectorul silvic l-a prezentat vicecolonelului Kray pe Ştefan Trif şi a zis:

— E pădurar bătrân şi de nădejde, domnule vicecolonel.

Trif a găsit de cuviinţă să spună ceva despre Nuţu Măţieş, pe care inspectorul nu-l cunoscuse până atunci:

— Măţieş este ca şi mine de bun, domnule vicecolonel. Pe mine mă cunoaşte şi mă ştie domnul inspector silvic, iar eu îl iau pe răspunderea mea pe Măţieş, pe Onu îl iau pe răspunderea mea şi mă pun garant şi pentru ceilalţi.

Kray l-a întrebat pe Trif şi de numele celorlalţi pădurari intraţi în complot pentru prinderea căpitanilor răscoalei.

După ce Trif a dat numele celor care îl vor însoţi, vicecolonelul a întrebat:

— Toţi sunt pădurari?

— Numai Grigore Nicola nu-i gornic.

— De ce-l luaţi? a întrebat Kray.

— Este nepotul lui Horia, domnule colonel.

Kray s-a bucurat şi a zis:

— Nu-i rău, pădurarule.

Trif, pentru a-i face plăcere vicecolonelului, a rânjit şi a zis:

— Ciorii trebuie să i se scoată ochii tot de către cioară.

— *Ja, sehr gut, sehr gut,* a continuat să se bucure vicecolonelul. Să nu umblăm după Horia fără foştii lui prieteni...

— Aşa este, a încuviinţat Ştefan Trif. Asta i-am spus-o şi domnului inspector silvic.

— Numai să nu vă prindă căpitanii pe voi, a zis Kray. Cum veţi face?

— Vom spune că umblăm după vânat pentru armată, domnule vicecolonel. Armata imperială din munţi are trebuinţă de hrană şi de la populaţie nu mai are ce lua...

— Bine, Trifule, bine, a aprobat vicecolonelul.

5

Opt zile şi opt nopţi au bătut gornicii munţii pentru a da de urmele lui Horia şi Cloşca. În cea de a noua zi, ajungând în codrii de pe muntele Ţâclea, au văzut urme pe zăpada proaspăt căzută. Sub o stâncă, au dat peste Nicola, care făcuse descoperirea înaintea tuturor.

— Unde-s căpitanii? a întrebat Trif.

— Unde ne duc urmele, baci Trif.

— Ne-au căzut în capcană, s-a veselit Trif.

Pădurarii au sosit la coliba în care se aflau Horia şi Cloşca.

— Ce căutaţi în munţi, Trif? a întrebat Horia.

— Căutăm vânat pentru armată, Horia...

— Şi aţi aflat vânat?

— Nu am aflat şi am îngheţat de frig de când căutăm...

— Încălziţi-vă la foc şi staţi şi voi jos, a zis Horia, cercetând cu privirea sa ageră pe gornici.

Privindu-şi nepotul, l-a întrebat cu mirare:

— Dar tu de când te-ai făcut vânător, Grigore?

— M-a luat baci Trif, a răspuns nepotul, roşindu-se tot.

Trif a schimbat vorba. Voia să-l scoată din încurcătură pe nepotul lui Horia, care părea înfricoşat, descumpănit. A zis cu glas prefăcut:

— A murit şi Ursu Uibaru, Horia...

— Spune, Trif, spune ce ştii de el şi de alţi fraţi de-ai noştri arestaţi de nobili şi armată, a vrut să afle Horia.

Trif, pentru a căpăta încrederea căpitanilor, şi pentru a nu fi bănuit că are alte gânduri, a început a povesti:

— Uibaru a fost atras în cursă de protopopul Adamovici. Protopopul l-a poftit în biserică pentru a-i ceti patenta de amnistie a guvernului din Sibiu. Uibaru a intrat în biserică fără a-şi scoate căciula de pe cap. Protopopul i-a poruncit să se descopere. Uibaru n-a vrut şi a spus: „Eu sunt căpitanul Ursu Uibaru, domnule părinte. Patenta guvernului din Sibiu nu-i evanghelie...” Oamenii lui Adamovici au tăbărât asupra lui Uibaru, l-au legat şi l-au predat armatei. A fost dus la Alba Iulia, unde a fost judecat sumar şi condamnat la moarte prin tragerea în ţeapă de viu. Odată cu Ursu Uibaru au fost judecaţi şi condamnaţi la moarte Ion Lupenciu şi Alexe Tănase din Pietriş. Ion Lupenciu a fost pus în ţeapă alături de Ursu Uibaru, iar Alexe Tănase, care l-a lovit pe gâdele Ioja cu lanţurile de la mâini, a fost chinuit şi a avut o moarte înfiorătoare.

Trif, parcă anume să mărească suferinţa sufletească a lui Horia, a continuat:

— De-o lună şi mai bine, gâdele Ioja taie capetele iobagilor care au luat parte la răscoală. Cei care au fost de faţă la aceste măcelăriri spun că Ioja privea trupurile pline de sânge, capetele tăiate şi zicea: „Iată florile mele de primăvară”. Lui Alexe Tănase i-a tăiat întâi mâinile, pe urmă i-a smuls limba cu un cleşte înroşit în foc, apoi i-a tăiat capul şi i-a despicat trupul în două cu securea.

A vorbit şi Nuţu Măţieş după ce a văzut că Ştefan Trif tace şi nu dă semnalul de atac asupra căpitanilor, aşa cum le-a fost înţelegerea:

— Cei bănuiţi c-au luat parte la răscoală sunt puşi în jilţuri de foc prin unele sate. Mulţi sunt însemnaţi pe spate cu semnul furcilor, cu fier înroşit în foc. Nobilii zic că vor să-i ştie toată lumea pe cei care au luat parte la răscoală împotriva lor. Pe toate drumurile nu vezi decât spânzuraţi şi oameni puşi în ţeapă de vii. Armata se uită la tot ce fac nobilii şi nu opreşte măcelul.

Cloşca i-a spus lui Nuţu Măţieş:

— Armata le este scut feudalilor, nu iobagilor. S-a dus vremea când credeam în dreptatea împăratului. S-a dus vremea când căutam dreptatea la Viena şi la guvernul din Sibiu. Guvernul din Sibiu i-a înarmat pe nobili şi i-a asmuţit împotriva răsculaţilor.

Horia a adăugat:

— După datina veche, înarmarea nobililor nu se putea face decât cu aprobarea regelui Ungariei.

— Atunci cine le-a îngăduit să se înarmeze? a întrebat Onu Nimănuia.

— Ei şi-au îngăduit, Oneţ, a răspuns Horia. Le-a aprobat guvernatorul, le-a îngăduit şi armata imperială. Preiss n-a uitat că este şi el nobil...

Horia şi Cloşca stăteau lângă foc, pe nişte buturugi de brad. Ei n-au văzut semnul pe care l-a făcut Trif pădurarilor veniţi cu el. La semnul făcut de Trif, doi gornici s-au aşezat lângă Horia şi doi lângă Cloşca.

Cloşca, strângându-şi nojiţele de la opinci, a întrebat:

— În toate satele sunt cătane împărăteşti?

— Cătanele iau tot de la iobagi, a răspuns Trif. Le iau vaca, capra, găina şi porcul. Nu mai au ce lua. Mulţi au fugit din sate şi stau ascunşi prin păduri.

Trif, prefăcându-se că-şi ia rămas bun, l-a sărutat pe Horia şi i-a spus:

— Dumnezeu să te ierte, Vasile.

Acesta era semnalul de atac. Gornicii au tăbărât asupra celor doi căpitani. I-au trântit la pământ şi i-au legat.

Horia l-a privit pe Trif şi i-a spus fără ură, fără răzbunare în glas:

— Şi Iuda l-a sărutat pe Isus când a fost dat pe mâna sutaşilor pentru a fi răstignit.

6

Luaţi în primire de două plutoane de secui, comandate de locotenenţii Vaida şi Jeney, arestaţii au pornit spre Alba Iulia, după o aşteptare de două zile şi două nopţi în casa lui Oneţ din Măticeşti, unde au stat sub paza gornicilor trădători.

Drumul a fost lung şi greu. Primul popas l-au făcut la Câmpeni, unde convoiul s-a oprit pentru odihnă şi masă.

Horia nu a mâncat. Se gândea la tumultul din acest mic orăşel de munte din primăvara anului 1782. Guvernul dăduse carte de urmărire împotriva lui, ca principal vinovat, iar Dumitru Todea, primarul din Albac, pe care nobilii îl urmăreau din pricină că s-a dus la Viena cu Horia şi s-a unit cu iobagii, a fost condamnat la moarte, ca tulburător şi amăgitor.

Horia cunoştea toată istoria legată de tumult. Guvernul din Sibiu, pentru a stoarce bani cât mai mulţi, a arendat dreptul de crâşmărit din Munţii Abrudului unui căpitan de cavalerie, ofiţer în retragere, la pensie, pe nume Ioan Aron de Bistra. Ofiţerul pensionar s-a adresat tezauriatului Transilvaniei, oferindu-se să plătească statului douăsprezece mii de forinţi în fiecare an. Tezauriatul a acceptat oferta căpitanului, dar Ioan Aron de Bistra, nepriceput în afaceri, beţiv şi cartofor, nu a fost în stare să plătească nici prima rată. Atunci au intrat în horă doi negustori armeni, Martin Bosniac şi Martin Patrubani, câştigând ei dreptul de crâşmărit. Contractul cu armenii s-a încheiat pe timp de şase ani, începând de la 26 noiembrie 1781, până la 26 noiembrie 1787. Armenii se obligau să plătească aceeaşi sumă ca

şi căpitanul Aron de Bistra. Dar armenii erau puşi pe îmbogăţire. Puţin le păsa de privilegiile crişănilor. Prima lor măsură a fost aceea de a se interzice vinderea băuturilor de către ţăranii din Munţii Abrudului şi Zarandului. Ţăranii care aveau privilegiul târgului din Câmpeni erau şi ei împiedicaţi de a-şi vinde produsele. La Câmpeni şi Abrud nu se puteau vinde decât băuturi aduse de negustori, la preţuri de trei şi patru ori mai ridicate decât la ţărani. Controlul negustorilor era extins în tot comitatul. Ţăranii nu mai aveau voie să-şi vândă produsele alcoolice nici la Turda, nici la Hălmagi. Pretutindeni erau opriţi şi controlaţi de servitori înarmaţi ai armenilor. Cei găsiţi cu berbinţele pline cu băutură erau bătuţi, li se confisca marfa, iar mulţi erau trimişi în judecată şi obligaţi să plătească amenzi şi despăgubiri. În ziua de 24 mai 1782 s-a deschis târgul de la Câmpeni, cum era obiceiul în fiecare an. Ţăranii din Câmpeni, Albac, Vidra, Bistra şi Arada, care aveau privilegiul târgului, n-au ţinut seama de ameninţările armenilor, înţelegându-se între ei să vină la târg pentru a-şi vinde miedul şi vinarsul, aşa cum au făcut-o din vremuri vechi.

Horia avea totul în faţa ochilor…

Uliţele din Câmpeni erau pline de lume. Erau oameni veniţi din toate satele, de la munte şi de la câmpie, fiecare îmbrăcat în portul lui. Erau înşirate, spre vânzare, coproaţe, cerge, sumane, găitane, opinci, fote şi catrinţe, cioareci ungureşti, pălării. Femeile, venite şi ele la târg din satele de munte, purtau opinci cu gurguiul mare, iar bărbaţii purtau opinci cu gurguiul mic, spre deosebire de cele ale femeilor. Erau înşirate tot felul de produse: lână, cânepă, berbinţe pline şi berbinţe goale, lucrate din lemn de dud şi de prun, erau înşirate cercuri, ulcele şi tanere de lemn.

Servitorii negustorilor armeni s-au încăierat cu Iacob Zăuţ. Unul din servitori i-a sfărmat lui Zăuţ berbinţa cu mied. A izbit-o şi a spart-o cu patul puştii. Vetran, căci aşa îl chema pe servitorul agresiv, a început a ameninţa cu puşca, gata să deschidă focul. Cei adunaţi au început a striga:

— Săriţi, oameni buni! Ni se sfarmă berbinţele şi ni se varsă miedul şi vinarsul!

— Servitorul Vetran l-a lovit pe Iacob Zăuţ!

— Judecătorul Dévay din Zlatna ţine cu negustorii! Este omul lor! Primeşte bani de la armeni! S-a vândut armenilor!

Dumitru Oancea, care venise în ajutorul lui Iacob Zăuţ, este lovit cu patul puştii de către alt servitor înarmat, de unul Isac Cojocaru, care, încălecat pe un cal negru, lovea în dreapta şi în stânga, călca şi răsturna marfa oamenilor. Todica Hodorog, văzându-şi răsturnat coşul cu nuci, a început a răcni şi ea:

— Hoţii! Hoţii! Nu-i lăsaţi nepedepsiţi pe tâlhari!

Dumitru Oancea se răpede, îl dă jos de pe cal pe servitorul Isac Cojocaru şi-l trânteşte la pământ. În ajutorul servitorului vine gornicul Ştefan Trif, care a strigat la mulţimea înfuriată:

— Nu-l omorâţi! Va fi vai şi amar de voi!

Preotul Şuluţiu şi gornicul Marcu Ursu au încercat şi ei să potolească mulţimea. Preotul Şuluţiu l-a luat pe Isac Cojocaru şi l-a dus într-o casă pentru a nu fi omorât.

Oamenii, întărâtaţi de cei doi servitori, au început a sparge butoaiele cu băutură ale armenilor.

Trif a alergat la gazda la care trăsese judecătorul Dévay din Zlatna. Abia trăgându-şi răsuflarea, i-a spus:

— E prăpădenie, domnule jude. Ozerul e prins de tumult. A început furtuna. Oamenii strigă, aleargă, sfarmă butoaiele negustorilor. Au fugit şi gornicii, au fugit şi servitorii înarmaţi ai armenilor. S-au ascuns şi vânzătorii negustorilor armeni. Tot ozerul miroasă a mied şi vinars, a crampă şi holircă. Băutura curge în pâraie pe drumuri.

— Trebuia să trageţi în plin! a strigat Dévay.

— Vetran şi Isac Cojocaru au început cearta, domnule jude, a încercat să se dezvinovăţească Trif.

— Servitorii aveau tot dreptul să confişte şi să sfarme berbinţele ţăranilor! a strigat Dévay. Monopolul este al negustorilor armeni. Au contract cu tezauriatul din Sibiu şi s-au ţinut de cuvânt, au dat la termen banii datoraţi statului.

Judecătorul Dévay era peste măsură de furios. S-a repezit la Trif, gata să-l lovească:

— Răspundeţi pentru cele întâmplate în ozer. Du-te, cată şi alţi gornici şi potoliţi mulţimea, împuşcaţi în plin, trageţi ca în câinii cei turbaţi.

Trif, galben la faţă, a răspuns:

— Nu mă trimiteţi în ozer, domnule jude, că-i moarte de om acolo. Eu ştiu ce sunt în stare crişănii... Îi cunosc pe cei din Mogoş, pe cei din Bistra şi Arada, pe cei din Albac, pe cei din Lupşa şi Abrud. Toţi lucră în disperare, şi când m-or vedea că mă întorc iar cu puşca şi cearta, va fi rău de mine.

Dévay, scos din fire, trântind cu pumnul în perete, a spus:

— Pleacă, gornice, că degeaba mai porţi puşca şi iei leafa de la stat...

Judecătorul a rămas singur. Se frământa prin cameră. Era neliniştit că nu se întorcea din oraş gazda, o văduvă de pădurar, tânără şi frumoasă încă, la care Dévay obişnuia să vină destul de des...

Când s-a întors văduva, care văzuse totul cum s-a întâmplat, judecătorul a început a tuna şi fulgera împotriva lui Horia şi Dumitru Todea. Văduva a zâmbit şi a zis:

— Păcat mare vă faceţi, domnule jude. Primarul din Albac i-a oprit pe ţărani să meargă la pivniţile arendaşilor armeni. Primarul a strigat la oameni: „Opriţi-vă! Tot voi o să plătiţi stricăciunile! De zece ori o să plătiţi mai mult decât stricaţi!”

— Oamenii l-au ascultat? a întrebat Dévay.

— Oamenii l-au ascultat, a răspuns văduva.

Potolit, judecătorul a întrebat:

— Horia nu era printre oameni?

— Nu era, că dacă era, îl vedeam, că-l ştiu de când venea la bărbatul meu...

— Ai aflat ceva de negustorii armeni? a vrut să afle judecătorul.

— Au fugit şi au spus la cei de faţă că renunţă la contract, că nu vor să-şi piardă viaţa.

— Aşa au spus? Nemernicii... Fricoşii...

Dar judecătorul Dévay nu putea renunţa la ideea pe care o avea în cap şi a zis:

— Totuşi, Horia şi Dumitru Todea sunt principalii vinovaţi. Ei au venit cu agitaţie în munţi, ei au fost prima dată la Viena, la Maria Tereza şi la împăratul Iosif al II-lea... Ce vrei să fac? Trebuie să-i arestez, nobilii mă vor face pe mine răspunzător...

Horia îşi amintea de scrisoarea guvernului din Sibiu către tribunalul din Aiud. O învăţase pe dinafară. Îi făcuse rost de o copie domnul nobil Marţi din Abrud, care avea o deosebită dragoste pentru toţi acei care luptau pentru dreptatea şi libertatea lor, deşi era ungur.

Horia a început a repeta, în gând, ordinul guvernului din Sibiu către tribunalul din Aiud, din iarna anului 1782:

„Tribunalul din Aiud să trimită doi sau trei judecători din Zlatna, care, împreună cu funcţionarii domeniului, să ţină For Dominal (compus din domnul feudal, care are dreptul să judece pe iobagii săi în toate cauzele civile şi criminale, asistat de unul sau doi judecători ai comitatului), să prinză numaidecât pe autorii tumultului, să-i examineze în modul cel mai sever (prin torturi) ca să poată astfel descoperi şi pe alţi complici, şi, în fine, să-i pedepsească imediat într-un mod exemplar, ca să fie teroare şi pentru alţii...”

În primăvara anului 1783, Forul Dominal din Zlatna condamnă la moarte, ca principal vinovat, de Dumitru Todea şi Pătru Manciu din Albac, pe Simion Bostan şi Andrieş Pascu din Câmpeni. Mai este condamnat la moarte şi Ursu Gombaşu din Vidra, care nici n-a fost în ozer în acea zi.

Dumitru Todea a fost condamnat la moarte cu indicaţia, scrisă în sentinţă, de a fi torturat în modul cel mai cumplit, pentru a-i smulge mărturie cu privire la numele tuturor iobagilor care au făcut plângeri la împărat

împotriva domnilor feudali. După torturi, urma să i se taie capul, iar corpul să fie despicat în patru bucăţi şi aruncat pe drumurile din Munţii Abrudului.

Curtea din Viena a dat ordin de oprire a execuţiei. Cei osândiţi zăceau în beciurile cetăţii din Galda.

*

Locotenenţii Vaida şi Jeney au dat ordin de pornire mai departe. Era ultima zi a anului 1784, în ajun de An nou. La Abrud au făcut, din nou, popas, la o fierărie, unde au fost nituite cătuşele arestaţilor.

Ion Popa Hagi Crisnăuţiu, întors nu demult de la Ierusalim, văzându-l pe Horia în lanţuri, a zis cu glas tare:

— Iată cum îl au nobilii unguri în mâinile lor pe Horia şi cum pot să-l mănânce de viu.

Rebeca Sappanossy, vecina lui Crisnăuţiu, care l-a auzit pe bătrân, a strigat de la gardul casei sale:

— Mai bine mâncaţi-l voi pe Horia, fiindcă a fost crăişorul vostru!

Vecina lui Hagi Crisnăuţiu, pentru a-l supăra şi mai tare pe venerabilul bătrân, s-a uitat după Horia şi Cloşca şi a strigat:

— Aşa le trebuie! Merită să fie traşi în ţeapă de vii, ori să fie zdrobiţi cu roata călăului.

Bătrânul a mai spus ceva, dar Rebeca a început a striga la soldaţii din escortă, pe ungureşte:

— Arestaţi-l pe bătrânul Hagi Popa Crisnăuţiu! Ţine cu Horia! Ţine cu răsculaţii! Toată lumea a auzit ce a spus.

Soldaţii l-au târât în drum pe bătrân, l-au legat şi l-au luat cu ei.

Papila i-a mustrat pe locotenenţii Vaida şi Jeney pentru nechibzuinţa de a-l fi arestat pe Hagi Crisnăuţiu.

Bătrânul era calm când a fost dus în faţa generalului.

După ce l-a poftit pe Hagi Crisnăuţiu să stea pe scaun, Papila l-a privit şi a zis:

— Eşti om umblat, Hagi Popa. Mi s-a spus c-ai fost la Ierusalim, la Athos...

— La întoarcerea din Ierusalim am fost şi la Athos.

— Pe unde ai mai umblat?

— Am fost şi în Ţara Românească şi în Moldova, am văzut mănăstirile cele vestite şi cetăţile voievozilor care s-au bătut cu turcii şi tătarii...

— La locurile sfinte ai urcat şi Golgota?

— Am urcat, dar fără să-mi port crucea răstignirii în spate, ca Domnul nostru Isus Cristos... Mi s-a dat aici crucea răstignirii în spate, s-o duc pe Dealul Furcilor, în partea de miazănoapte a cetăţii din Alba Iulia...

— Nu vei fi răstignit pentru o vorbă, baci Hagi Popa.

— Mai mult decât zilele nu mi se pot lua, domnule general. Sunt bătrân, sunt fericit c-am umblat prin Moldova şi Ţara Românească, la fraţii noştri de dincolo de Carpaţi, sunt fericit c-am fost în două rânduri la Ierusalim, unde am întâlnit călugări şi călugăriţe care vorbesc limba noastră. Unul din călugări mi-a spus că se născuse la Curtea de Argeş, cetatea de scaun a lui Negru Vodă şi prima cetate de scaun a primului mitropolit din Ţara Românească. Am vorbit împreună despre biserica cea frumoasă a lui Neagoe Basarab, un giuvaier de nepreţuit al Meşterului Manole...

Bătrânul a povestit despre podoabele sfinte pe care unii domnitori, munteni şi moldoveni, le-a dăruit mănăstirilor de pe muntele Athos din Grecia. Crisnăuţiu povestea de parcă ar fi uitat că ofiţerii imperiali l-au adus legat în lanţuri la Alba Iulia, ca pe un răufăcător.

Papila l-a întrerupt pe bătrân şi l-a întrebat:

— Ce crezi despre răscoala iobagilor, baci Hagi Popa?

Hagi Popa l-a privit în ochi pe general şi a răspuns:

— Cine vrea binele, nu sfârşeşte niciodată bine, domnule.

Papila ar fi vrut să afle mai multe de la bătrân în legătură cu răscoala şi a spus:

— Românii au fost oameni răbdători şi cuminţi, dar cu răscoala asta... Nu va fi bine pentru români...

— Şi aşa nu dă nimeni nimic pe noi, domnule general, a filosofat bătrânul. Aşa a fost şi aşa a rămas.

Generalului Papila îi făcea plăcere să-l asculte pe Hagi Popa Crisnăuţiu vorbind. L-a întrebat:

— Ai ştiinţă de carte românească şi nemţească? Ai umblat, ai citit în cărţi, ai stat de vorbă cu oameni învăţaţi, spune-mi, cum au trăit oamenii din aceşti munţi în vremuri îndepărtate, când nu erau iobagi şi ei erau stăpânii pământului?

— La prima întrebare răspund că ştiu carte românească şi carte nemţească. La cea de a doua întrebare spun că oamenii din aceşti munţi au trăit cu pădurea, domnule. Pădurea i-a hrănit, pădurea i-a păzit de multe răutăţi şi neajunsuri. Ei erau copiii pădurii şi munţilor.

Papila, vrând să afle părerea bătrânului cu privire la cei care l-au trădat şi arestat pe Horia, a întrebat:

— Ce crezi despre cei care i-au prins pe conducătorii răscoalei?

— Cinstea nu-i totuna cu ruşinea. I-au vândut pentru bani, pentru trei sute de galbeni. Au devenit bogaţi, au devenit nemeşi, dar vor trăi şi vor muri în dispreţul şi ura fraţilor lor români.

— Nu ştiu ce părere ai despre Horia, baci Hagi Popa?

Bătrânul l-a privit pe general cu neîncredere şi a zis:

— Ştiu eu care ţi-i gândul şi ce vrei să afli de la mine despre Horia nostru, domnule.

— Poţi să-mi spui, nu-ţi fie frică, baci Hagi Popa. Eşti om la optzeci de ani, cu părul alb şi pot să-ţi spun că pe nedrept ai fost arestat şi ruşinat, aducându-te la Alba Iulia împreună cu Horia şi Cloşca.

— N-am fost ruşinat, domnule general. Mi s-a făcut cinstea de-a fi dus în lanţuri alături de eroii neamului românesc. Şi vorbesc fără frică, aşa cum mi-aţi spus să vorbesc. Horia este sânge din sângele nostru, domnule general. Chiar dacă aş fi ucis odată cu Horia, nu mă tem de moarte. Eu ştiu că va fi judecat şi omorât, dar în fiecare casă de iobag se va naşte câte un Horia şi dreptatea românilor se va face. Eu îi cunosc pe toţi crişănii noştri. Apa Crişului curge, se va duce la vale, dar pietrele rămân, cum zice o veche vorbă românească. Am citit cum s-a format Ţara Românească şi cum s-au format voievodatele din Transilvania, toate sub voievozi viteji, cu dragoste de limba şi neamul lor românesc.

— Era mai bine dacă oamenii se împrăştiau de cum s-a dat patenta de amnistie a guvernului din Sibiu, baci Hagi Popa. N-ar fi fost arestaţi atâţia oameni, n-ar fi fost atâta suferinţă în satele iobagilor.

— Amnistia a fost o capcană, domnule general. S-a dat patenta de amnistie pentru a potoli răscoala, pentru a-i face pe iobagi să se încreadă în cuvântul guvernului din Sibiu, în cuvântul domnilor feudali.

Generalul Papila l-a sărutat pe bătrân pe obraz şi a zis:

— Nici împăratul n-a putut face mai mult pentru iobagi...

Contele Jankovits îşi pierduse răbdarea cu procesul lui Horia şi Cloşca, care dura de câteva săptămâni. Se grăbea să pună capăt cât mai repede cu putinţă acestui proces, aşa cum era şi dorinţa împăratului, şi mai ales cum era dorinţa nobililor maghiari din Transilvania.

Înainte de a se da sentinţa de condamnare la moarte, contele Jankovits a avut cu Horia o ultimă convorbire în afara procesului. După ce comisarul imperial i-a înfăţişat toate capetele de acuzare, a zis:

— V-aţi răzbunat ca sălbaticii, Horia.

— Trecutul de obidă şi umilinţă s-a răzbunat, nu noi, excelenţă.

— Nu v-aţi purtat ca nişte oameni, ci ca...

— Nobilii nici nu ne socotesc oameni pe noi, iobagii români din Transilvania. Ţăranul fără libertate şi fără drepturi nici nu poate fi om.

Horia şi-a înălţat privirea şi a văzut pajura cu două capete pe perete, semnul gloriei şi puterii Habsburgilor.

Contele a răsfoit dosarul lui Horia şi a zis:

— Numai rău aţi făcut, Horia.

— Răul naşte rău, excelenţă.

— Totul se pedepseşte şi se plăteşte, Horia.

— Mai mult decât viaţa nu aveţi ce să-mi luaţi, domnule conte. Mi-am pus chezaşă viaţa pentru dreptatea iobagilor de mai mulţi ani...

— Răscoala nu a folosit la nimic pentru voi.

— Ba, cred că dimpotrivă.

— La ce a folosit?

— Am făcut să se ştie în lume că în Transilvania trăieşte un popor român fără libertate şi drepturi, un popor care s-a ridicat şi a luptat şi va lupta pentru a-şi apăra fiinţa, dreptul la viaţă, la existenţă. Sunt încredinţat că românii vor ieşi la lumină. Vor ieşi la lumină şi nu vor mai fi grăunţe de măcinat în morile împăraţilor şi domnilor nobili...

— Se spune că eşti craiul iobagilor, împăratul lor...

— Domnia-ta eşti om cu minte, crezi în toate minciunile domnilor din Transilvania?

— Au ieşit şi monezi cu tine. Eşti înfăţişat, pe aceste monede, pe aceşti bani, ca rege al dacilor.

— Am auzit şi eu. Domnii feudali au pus la cale să se bată aceste monede de aramă, pe care tot ei le-au numit „bani de ocară" cu două gânduri ascunse: întâi, pentru a fi eu ruşinat, şi în al doilea rând, pentru a-l face pe împărat să se lepede de iobagi, să nu le mai ia partea.

— Tu, care ai organizat şi condus pe iobagi pe această cale, trebuia să te gândeşti că judecata nu va fi blândă cu tine şi tovarăşii tăi.

— A trăi numai pentru tine, fără a te gândi la fraţii tăi de suferinţă, este un păcat mare, domnule conte.

— Ţi-ai jucat viaţa, Horia. Ai mizat totul.

— Bucuria celui care răsădeşte pomul este mai mare decât bucuria celui care îl taie pentru a-i folosi lemnul...

Contele era uimit de răspunsurile agere ale lui Horia. L-au întrebat:

— Ce-ai face dacă ai putea pleca de aici şi ai fi liber din nou?

Horia a avut un moment de ezitare. Contele l-a îndemnat:

— Poţi vorbi, Horia. Procesul a luat sfârşit. Vorbim ca de la om la om... Nu în şedinţă...

Horia, ridicându-se în picioare, a răspuns:

— Aş lupta pentru drepturile şi libertăţilor iobagilor. Aş şti cum să organizez şi când să pornesc răscoala.

— Alta era situaţia iobagilor români dacă nu se înverşunau împotriva unirii cu biserica catolică. A atârnat şi asta la cântar împotriva voastră...

— Prin schimbarea religiei iobagilor nu se pot schimba şi năravurile domnilor feudali...

9

Înainte de execuţie, Horia şi Cloşca au fost scoşi din celulele turnului de la intrarea porţii principale a cetăţii Alba Iulia şi purtaţi prin sate, pentru a-i îngrozi pe iobagi.

Locotenentul Jeney i-a pus lui Horia o coroană de hârtie colorată pe cap, pe care era scris cu litere mari: REX DACIAE.

În drum, la întoarcere, Cloşca l-a întrebat pe Horia:

— Nu-i nicio scăpare, baci Horia?

— Nu, niciuna.

— Ne-a părăsit împăratul?

— Ne-a părăsit. Şi-a spălat mâinile ca Pilat, care, deşi era convins că Isus era nevinovat, l-a condamnat la moarte prin răstignirea pe cruce.

Cloşca a tăcut. Mergea alături de Horia, legănându-se de oboseală. A ridicat privirea spre Horia şi a zis:

— Vasăzică în ziua de douăzeci şi opt februarie...

— Dimineaţa, a adăugat Horia.

— Vor fi aduşi şi oameni din sate, baci Horia?

— Vor fi aduşi cu forţa, Cloşcuţ. Domnii nobili vor să-i înfricoşeze pe iobagi. De asta ne-au şi purtat prin sate. Ai văzut că satele prin care am trecut erau pustii. Oamenii au fugit în păduri ori s-au ascuns prin case şi şuri. N-au făcut voia domnilor de-a ne întâmpina cu pietre şi vorbe de ocară.

Nici ţăranii unguri n-au făcut acest lucru. Ai auzit cum boceau femeile după ce treceam noi? Boceau după noi ca după morţii lor cei dragi...

— Vom fi zdrobiţi cu roata, a zis Cloşca, cu glasul tremurând.

— Cu roata, dar nu durează prea mult... Te temi, Cloşco?

— Mă tem, dar... Aşa a fost să fie. Împreună am luptat, împreună murim.

— Şi nu uita că murim pentru dreptatea iobagilor, Cloşcuţ...

— Fraţi până la moarte, baci Horia...

— Rămânem fraţi şi dincolo de moarte. Cloşca. Toţi trei ca unul singur: Horia, Cloşca şi Crişan.

— Mâine se sfârşeşte chinul nostru, baci Horia.

— Numai chinul iobagilor nu ia sfârşit. Cloşca. Chinul iobagilor o mai dura multă vreme după moartea noastră...

10

Osândiţii au fost băgaţi în celulele lor din turnul lui Carol al V-lea şi ferecaţi în lanţuri.

Horia era şi el istovit. Mâinile îi erau legate de belciugele din peretele cetăţii, iar la picioare, de lanţuri, îi erau atârnate două buturugi groase de stejar. Era ud. Plouase în ziua sosirii lor în cetate. I s-a adus mâncarea, dar a refuzat-o. Era bucuros că se întorsese în celulă. Era bucuros că putea sta pe un pat de piatră. S-a trezit vorbind de unul singur: „De-ar veni ziua de mâine mai repede şi s-ar sfârşi cu suferinţa". Soldatul Alexandru Botta, care îl păzea, i-a spus:

— Odihneşte-te, baci Horia, dormi, eşti obosit, v-o purtat prin sate...

— Ai aflat ceva de Crişan, feciorule? a întrebat Horia.

Soldatul, ca şi cum s-ar fi păzit să nu fie auzit de cineva, a spus:

— L-o prins la Saşa-Lupşa. L-o prins popa cel chior de un ochi, George Balca, ajutat de Marcu Ursu cel bătrân din Bistra şi de către preotul Moise din Cărpiniş, cu feciorul său. Ţi-aş mai spune ceva, baci Horia, dar mă tem...

— Ce? Spune, feciorule, spune, eu tot mor şi n-am cum vorbi.

— Crişan s-o spânzurat în celula lui ieri noapte. L-or găsit mort. Zic domnii că s-o spânzurat cu nojiţele de la opinci... Alţii zic că s-o spânzurat cu tivul cămeşii de in... Nimeni nu ştie cum s-o spânzurat... Maiorul Pükler i-a arestat muierea, i-a dat băiatul afară din casă. Cu privire la moartea lui Crişan, eu cred...

— Ce crezi, feciorule?

— Eu cred că pe Crişan or pus domnii de l-or spânzurat în închisoare, l-or sugrumat şi apoi l-or spânzurat. Poate că l-or sugrumat la Galda, că de la Galda l-or adus aici... Cine ştie dacă nu l-or adus mort şi l-or aruncat într-o încăpere a fostului corp de gardă din partea de apus a cetăţii...

— Din ce sat eşti, feciorule?

— Sunt din Brănişca, baci Horia. Tata îl ştia pe Crişan. Tata era iobagul baronului Antoniu Iosika. Baronul nostru s-a însurat cu bogata şi frumoasa contesă Maria Teleki. Ştii, tatăl contesei, contele Teleki, a condus armata nobililor împotriva iobagilor.

— Trăieşte tatăl tău, feciorule?

— A murit.

— Ce ţi-a spus tatăl tău despre Crişan? Ce ştii?

— Tata l-o adus în car de la Miercurea. S-o bolnăvit şi zăcea sub streaşina unui han. L-o văzut Maria Teleki şi i-o dat ordin tatii să-l ducă pe bolnav în satul lui, la Vaca. Tata era cărăuşul contelui şi contesei. Se ducea unde îi spunea contele şi contesa.

— Din ce regiment faci parte?

— Din regimentul Orosz.

— Regiment secuiesc.

— Secuiesc, baci Horia. Regiment de grăniceri secui, dar suntem şi câţiva români. I-or amestecat pe români cu secuii şi saşii...

Era miezul nopţii. S-au auzit bătăile orologiului din turnul lui Carol al V-lea. De douăsprezece ori a bătut orologiul.

S-a făcut linişte. Horia a închis ochii. Nu-i era somn. Se gândea cu ochii închişi. A început a cânta, încet, doina care răsuna prin munţii şi pădurile de pe Valea Arăzii şi pârâul Buzla:

Primăvara, muma noastră,
Ia zăpada de pe coastă,
Iarba verde să mai crească,
Sufletul să-mi răcorească
Şi s-aud cerul tunând,
Să mai văd turma păscând.

Vedea cu ochii gândului pădurile, Gârda, peşterea care îl înfricoşa în copilărie, auzea zumzetul roiurilor de albine sălbatice din pădurile Arăzii, în toiul verii... Auzea mierlele şi turturerele. Vedea şi auzea susurul izvorului de munte, unde îşi adăpa caprele. Într-o zi a văzut cum a venit la izvor o căprioară. El a rămas nemişcat în tufiş. Căprioara s-a apropiat cu băgare de seamă şi a băut apă. Vedea cum sar caprele sălbatice peste prăpăstii, vedea cum se rotesc vulturii peste crestele munţilor. Auzea foşnetul brazilor. I se arăta în faţă muntele Găina. Îi plăcea să se ducă la „târgul de fete". Îi plăcea să stea la focuri şi să asculte povestirile ţăranilor veniţi din toate satele de munte, deal şi câmpie. La nedeia de la Vulcan a cunoscut-o pe Ilina. Fetele

purtau coroniţe de flori pe cap şi erau prinse în horă, în jurul tăului. Auzea glasul băieţilor lui... Îl auzea pe Luca cum strigă la capre, îl auzea şi îl vedea pe Ion. S-ar fi putut ca printre cei aduşi cu forţa să ia parte la execuţie, să fie şi Ilina, ori chiar cei doi băieţi ai săi. Acest gând îl cutremură. Nu se putea. Era prea odios. Nevasta şi copiii lui nu puteau privi cum gâdele îi va zdrobi trupul, bucată cu bucată, începând de la picioare... Pe copii, dacă s-ar fi putut, înainte de-a fi dus la execuţie, ar fi dorit să-i mai vadă o dată. Îi părea-rău şi de Ilina, dar Ilina l-a lăsat. El s-a întors singur la Arada. Fraţii săi l-au chemat. Prietenul său, Dumitru Todea, a venit şi l-a convins să se întoarcă, să nu mai stea la Ciucea, la neamurile Ilinei. Îi părea rău după tot. Îi părea rău după Criş, după gorunul de la Ţebea. La umbra gorunului se oprea de multe ori pentru a se odihni şi a sta de vorbă cu iobagii din satele de munte. I se părea că aude vuietul apei Crişului Alb. Ochii minţii l-au dus la Păltiniş, la Anton Romei, locul unde au jurat, cu pâinea în gură, după obiceiul vechi, strămoşesc, că nu vor trăda pe iobagi, că vor lupta până la moarte pentru dreptatea lor. El a jurat primul. După el au jurat Cloşca, Crişan şi vărul Pătru Nicola. Aşa s-au despărţit toţi patru.

Horia a adormit. A visat că era într-o casă dărăpănată, cu pereţii strâmbi şi mucegăiţi. Din această casă trebuia să pornească spre ţara de peste Carpaţi, la fraţii lui români. Numai acolo putea fi salvat de roata călăului. În acea casă nu erau decât un bărbat şi o femeie. Femeia, albită înainte de vreme, l-a omenit cu masă şi băutură. Bărbatul ei, scurt, îndesat la trup, cu părul retezat ca la femei, mirosea grozav a vinars. Femeia i-a spus omului ei: „Iar ai băut". Omul a mormăit: „Eşti proastă, femeie". La miezul nopţii au pornit din casă. Omul beat îl conducea, îi era călăuză, cunoştea drumul şi locul pe unde trebuia să treacă peste Carpaţi. Au mers mult. I se părea că drumul nu mai are capăt. S-au oprit. Omul beat i-a spus: „Am ajuns. Până aici te-am condus eu, iar de aici încolo are să te conducă Dumnezeu şi norocul tău". Era vara. A intrat într-un ogor cu porumb. Porumbul era mare, ca o pădure. A stat în porumb şi a aşteptat puţin. Pe ogor era o casă. Câinii din ogradă s-au repezit în porumb. Lătrau de răsunau pădurile. Horia l-a văzut pe gospodar când a ieşit din casă. Era lună plină şi se vedea ca ziua. Gospodarul era un munte de bărbat. A pus mâna pe o furcă de fier, a chemat câinii şi a pornit spre porumb. A strigat: „Care-i acolo, măi? Răspunde!" Horia n-a răspuns. S-a târât şi a fugit mai departe. Îşi aducea aminte că omul beat, călăuza, îi vorbise de popuşoi şi de o casă ţărănească. Însemna că era trecut de partea cealaltă de Carpaţi. Era la fraţii lui. Auzea cum răsună clopotele de la biserici şi mănăstiri...

Horia s-a trezit. Era buimăcit. Nu ştia unde se află. Visul îi dăduse tărie.

Răsărise soarele.

Locotenentul Jeney, cu un zâmbet batjocoritor pe buze, a intrat în celulă şi i-a spus lui Horia:

— Pregăteşte-te... Gata...

L-a privit cu dispreţ şi l-a întrebat:

— Care ţi-i ultima dorinţă, Vasile Nicola Ursu? Vrei să mănânci? Vrei să bei?

Horia, desprins din verigile din perete şi de buturugile de la picioare, a zis:

— Vreau să stau de vorbă, în patru ochi, cu preotul Nicolae Raţiu, dacă nu vă este cu supărare...

— Domnul părinte Raţiu este la uşă, aşteaptă, a răspuns locotenentul Jeney. Şi el a cerut să te vadă şi să grijească de sufletul tău păcătos înainte de moarte...

— Să fim lăsaţi singuri, domnule ofiţer...

— Dorinţa ţi se îndeplineşte. E ultima ta dorinţă...

Preotul a intrat, s-a apropiat de Horia şi i-a spus:

— Curaj, Horia. Să-ţi dea Dumnezeu tăria de a rezista supliciului la care vei fi supus.

— Cine va fi tras pe roată mai întâi, domnule părinte?

— Cloşca. Aşa a hotărât contele Jankovits. Tu vei privi cum moare Cloşca. Este şi asta o ticăloşie. Vor să-ţi mărească chinul sufletesc, nu numai pe cel trupesc. Mai marele peste gâzi, Garcia Rákoczi, a primit ordinul de a-ţi grăbi moartea, poate chiar de la cea de a treia lovitură de roată. Cred că gâdele se va ţine de ordinul primit, mai ales că i s-a dat şi o importantă sumă de bani pentru asta...

— Totuna, domnule părinte. Nu-s singurul şi nici ultimul care moare de roata călăului.

După o clipă, Horia a adăugat:

— Aş vrea să las scris numele celor care m-au vândut pentru bani, domnule părinte. Eu nu mai am puterea de a scrie. Rogu-te pe sfinţia-ta să scrii.

Cu mâna tremurândă, preotul Raţiu a aşternut pe hârtie testamentul lui Horia. Osânditul a înşirat mai întâi numele celor care l-au trădat, omiţând numele nepotului său, încheind:

— Eu îi iert pentru fapta lor necugetată.

Preotul a scris şi aceste cuvinte, apoi i-a spus lui Horia:

— Tu i-ai iertat că eşti creştin, dar Dumnezeu nu-i va ierta în vecii vecilor!

— Vânzarea lor mă doare mai mult decât voi suferi de roata călăului, domnule părinte.

Au început a suna clopotele bisericilor din oraş şi din satele din împrejurimile cetăţii Alba Iulia.

— Pentru mine şi pentru Cloşcuţ sună clopotele, domnule părinte?

— Contele Jankovits a îngăduit acest lucru.

— Sună fain, domnule părinte. Numai când a intrat Mihai Viteazul în Alba Iulia au sunat toate clopotele din sate şi cetate.

Horia şi Cloşca au fost scoşi din celule şi porniţi spre Dealul Furcilor, locul de supliciu.

A început a tuna şi fulgera. Horia a privit norii şi i-a spus lui Cloşca:

— A tunat cerul, Cloşcuţ. S-apropie primăvara.

Când osândiţii au apărut la locul supliciului, s-a auzit un zumzet lung, ca de roi de albine care trece prin luminişul unei păduri. Murmurul venea din mijlocul miilor de iobagi aduşi de cu noapte să asiste la executarea celor doi conducători ai răscoalei. Încetul cu încetul murmurul s-a potolit şi a încetat cu totul.

La un semn al ofiţerului care conducea execuţia, gâdele Garcia Rákoczi s-a apropiat de Cloşca şi l-a tras spre el. Gâdele era îmbrăcat în roşu şi purta pe cap o glugă neagră cu mască peste obraz.

Buzele lui Cloşca erau vinete şi tremurau. Horia l-a sărutat şi i-a şoptit:

— Să nu te vadă domnii nobili că plângi. Să nu plângi şi să nu strigi.

Preotul l-a însoţit pe Cloşca până la platforma călăului, unde totul era pregătit pentru execuţie. Gâdele i-a făcut semn preotului să se îndepărteze. Raţiu i-a întins crucea lui Cloşca. Osânditul a sărutat crucea şi a şoptit:

— Nu-mi pot face cruce, domnule părinte. Am lanţuri grele la mâini.

— Dumnezeu vede şi va primi mântuirea ta, Cloşca.

Un ofiţer l-a luat pe preot şi l-a condus, din nou, la Horia. Călăul începuse a-l zdrobi pe Cloşca cu roata.

Tăria lui Cloşca l-a descumpănit pe gâde. Toţi osândiţii scoteau ţipete înfiorătoare de la prima şi a doua lovitură de roată. Scoteau ţipete până la cea de a treia şi a patra lovitură. Pe urmă nu mai puteau ţipa. Nu mai aveau putere să ţipe. Erau leşinaţi şi mureau fără să-şi dea seama, fără durere...

Horia, care se stăpânea să nu urle, văzând chinul celui mai apropiat prieten şi tovarăş al său, a început a răsufla greu, ca şi cum ar fi urcat povârnişul unui munte. Faţa i s-a îngălbenit şi era gata să se prăbuşească. Se clătina pe picioare. I-a şoptit lui Raţiu:

— Domnule părinte! Nu mai pot! Nu mai pot răbda! Tună-i, Doamne!

După câteva clipe, preotul s-a închinat şi a zis:

— Dumnezeu să-l ierte. Cloşca a murit.

Gâdele se apropia să-şi ia în primire cea de a doua victimă. Preotul i-a şoptit lui Horia:

— Fii tare până în ultima clipă! Să nu te vadă grofii înfricoşat de moartea ta.

— Nu moartea mea mă înfricoşează, domnule părinte, a şoptit Horia. Supliciul lui Cloşca m-a cutremurat.

Când gâdele a vrut să pună mâna pe Horia, preotul i-a spus pe limba lui ungurească:

— Nu-l atinge cu labele tale pline de sângele lui Cloşca! L-ajut eu să meargă până acolo.

Preotul, care îl încuraja pe Horia, a căzut jos. L-a ajutat să se ridice un ofiţer.

Când gâdele l-a luat de mână pe Horia, târându-l după el pe platforma de bârne, pe care se afla trupul sfârtecat şi însângerat al lui Cloşca, câteva femei au început a boci. Soldaţii le-au luat pe femei şi le-au îndepărtat.

Horia a mai avut tăria să privească mulţimea de iobagi. Îşi rotea privirile. Nu vedea niciun prieten, niciun cunoscut, dar inima sa îi spunea că toţi iobagii care îl priveau, care erau de faţă, toţi îi erau fraţi de luptă şi suferinţă. Datoria lor era să ducă vestea prin sate că Horia şi Cloşca nu i-au trădat.

Buzele i se uscase. A strigat:

— Mi-e sete!

Dar ultima sa dorinţă nu i-a fost ascultata. Călăul i-a luat cojocul de pe umere şi l-a aruncat peste o grămadă de frânghii, securi şi unelte de tortură.

AŞA AM ÎNVĂŢAT CARTE

CAPITOLUL I
DRUMUL SPRE ŞCOALĂ

1

Am auzit-o pe mama întrebând din uşa cuhnei şi vorbind mai mult pentru ea:

— Gata, băiţică? Hai, poate că după ce sfârşim treaba să te trimit la şcoală, să nu mă mai trezesc cu cine ştie ce plăcintă de amendă. Că m-am săturat plătind la amenzi. Anul ista, greu cum mi-o fi, poate mi-o da Dumnezeu putere, am să vă port de grijă la şcoală. Ce mai obiceiuri! Să te pună la amendă dacă nu înveţi carte... Cine vrea, acela să înveţe...

Am auzit cum a vărsat apa din doniţă şi cum a turnat alta, proaspătă, pregătindu-se de muls.

— Afurisitule! Aşa ne-am înţeles?! a strigat când şi-a vârât capul pe uşă şi a văzut că eu tot mai stăteam sub aşternutul călduţ.

N-am aşteptat să ia melesteul din ocniţă şi să mă mângâie pe spate, nici să mă ude cu apă rece ca gheaţa.

— Dormi, şi dormi, şi nu te mai saturi de somn... Hai, dă drumul la viţel, ajută-mă la muls şi du la cireadă. Cu pereţii vorbesc eu? Lasă viţelul să îmbăleze bine ţâţăle, dar nu-l lăsa să sugă tot laptele. Vouă ce vă mai dau? Cu ce să vă mai satur, sătura-v-ar moartea să vă sature!

A tăcut. Pe urmă a început iar:

— Mă duc să deschid poarta; acuşi numai ce-i vezi venind pe Toadere şi copchila cu încărcătura de popuşoi. Săracă fată, a plecat cu noaptea în cap s-ajute la încărcat glugile. Strujanul încă e verde, greu. Ea-i slăbuţă. Dar ce să fac? Muncim să putem trăi. Fiecare munceşte. Numai trântorii nu muncesc. Şi tu eşti un pui de trântor. Să nu te-arunci în sămânţa dejgăroiului, tătâni-tu cel bătrân, care a uitat de unde a pornit. O uitat că de la opincă o pornit, de la argăţie.

Mama priponea poarta şi vorbea mai mult cu dânsa decât cu mine. Spunea:

— Surorile tale cele mari s-o dus la ogor. O fi tăind o postată bună de hanganaşi. Şi frate-tu s-o dus demult. Numai de tine n-am parte să faci oleacă de trebuşoară. Îmi trezeşti fetele cele mici, duglişule, ardă-te-ar para focului să de ardă; mânca-te-ar viermii să te mănânce... cum nu mă asculţi tu pe mine! Că una spun şi alta faci.

Îmi huia capul de atâta probozeală şi mă gândeam că mai bine ar fi fost să mă duc la stână ori la tăiat şi strâns popuşoi. Mi-ar fi plăcut să leg glugile cu vreji de dovleac, să strâng bostanii de pe ogor şi să-mi aleg câţiva, buni de roţi de cărucior. Poate mi-aş fi făcut rost de un harapnic. Aş fi jupuit un braţ

de haldani văratici şi mi-aş fi împletit un odor de bici, în patru ori în şase, şi i-aş fi pus un şfichi din cânepă răgilată şi aş fi pocnit aşa de tare, că tot satul s-ar fi uitat la mine.

Cu gândul la harapnic, am uitat să trag viţelul de la vacă şi l-am smuncit numai când am văzut-o pe mama lângă mine. Am alunecat şi am căzut jos, mânjindu-mi cămaşa, pantalonaşii. Viţelul nici nu s-a urnit. Şi-a înfipt copitele în pământ şi s-a lipit mai tare de pântecul maică-sii. Nu se desprindea nici mort de dulceaţa laptelui. Mama a început a-l lovi cu doniţa peste bot, până s-a dat singur la o parte. Eu îl ţineam de frânghiuţă. Odată numai ce s-a repezit şi era s-o răstoarne pe mama. Vaca a dat cu piciorul şi a răsturnat doniţa cu laptele muls. Noroc că nu era mult. Aş fi păţit-o tot eu. Bătaia a mâncat-o Gălbănuţa. Mama o lovea peste picioare cu un băţ, strigând:

— Teas! Teas! Teas! Ţi-arăt eu ţie, haramule, bolniţa dracului!

Viţelul era aşa de lihnit de foame, încât i se vedeau zbătându-i-se deşerturile. Mama nu-i lăsa mai nimic să sugă. Spunea că n-are decât să zbată vaca până ce va slobozi laptele pe care îl ţine ascuns.

Gălbănuţa îşi lingea viţelul, curăţindu-i ochii, fruntea, gâtul. El îşi întindea grumazul ca un copilaş, pe care îl mângâie mama. Zgarda şi canafurile colorate pe care le purtase în primăvară la gât, când se născuse, rămăseseră atârnate de zarzărul plin de floare. Zgarda viţelului trebuia s-aducă mană pomilor, căci aşa cum rodise vaca un viţel, aşa să rodească şi pomul.

Pomii erau împodobiţi cu canafurile luate de la miei, de la mânji şi viţei.

Mama s-a răzbunat pe viţel: a uns ţâţele vacii cu baligă şi a plecat, văzând că nu mai poate stoarce nicio picătură de lapte. Se îndepărta zicând:

— Să se sature. Du vaca la cireadă. Împeliţatul să nu aştepte numai lapte. Să mănânce şi verdeaţă din ogradă.

2

Când m-am întors de la cireadă, mama mătura ograda, iar sora mea Jiniţa, care se dusese cu Toadere, căra haldanii lângă peretele casei celei mari, casa de la deal, cum îi ziceam noi, în care nu intram decât la Paşti şi la Crăciun, de Duminica mare şi la Moşi. Acolo ţinea mama cânepa răgilată, caierele de lână, torturile şi ghemele, fusele, vârtelniţele, suveicile, spetele şi iţele, alergătoarele, ţăvile de făcut păpuşi pentru ţesut covoare, pânza şi lăicerile. Pe un pat era clădită zestrea fetelor: perne, scoarţe, plăpumi şi saltele, iar subpatul era plin de oale cu lapte acru, străchini cu brânză, chiupuri şi chersine goale, coveţi şi ciubăraşe. Mirosea a brânză şi a piei de oaie dubite, a busuioc şi floare uscată de tei, a faguri de miere.

Toadere a lui Ichim Rusu, omul de la tata-bătrân, m-a aburcat în căruţă şi am dezlegat drugul. L-am aruncat într-o parte, strigând:

— Păziţi-vă! Arunc drugul!

Toadere a luat drugul de jos şi l-a rezimat de stogul de fân, în picioare. Se uita la mine. A râs şi a zis:

— Nu-i fi vrând să te iau în braţe... Sări în grămada de popuşoi. Că doar nu ai ciolane în pântece!

Căruţa era încărcată destul de cucuiet şi mi-era frică să nu-mi rup gâtul dacă sar cumva strâmb. Mi-am făcut vânt şi am ajuns în mijlocul grămezii de păpuşoi, dispărând printre frunze şi coceni.

— Ieşi odată de-acolo! am auzit-o pe soră-mea. N-o mai face pe mortul în popuşoi...

— Un şoarece! am strigat, sărind în sus. Mi-a intrat un şoarece în sân!

Mama a alergat şi mi-a prins şoarecul care stătea pe spatele meu, sub cămaşă, apoi m-a scuipat de trei ori şi mi-a descântat de sperietură.

Toadere m-a trimis la adăpat caii, iar mama mi-a dat căldarea, spunându-mi:

— Să ai grijă, nu te apleca prea mult deasupra fântânii, să nu cazi. Nu umplea căldările, scoate-le şi tu mai goale. Mai câte puţin îi mai uşor. Mai bine te-ai duce şi tu, copchiliţă, cu dânsul. Nu te du călare, îi valea prea mare până la fântână şi să nu vii peste cap. Mai bine ia-i de căpăţelele căpestrelor şi nu merge înaintea lor, să te calce dalacii.

Mi-era oarecum să merg alături de cai, să nu încalec... M-am prins de coama calului de către om şi mi-am pus piciorul pe dârlog, dar n-am reuşit să mă aburc în spinarea surei, căci mă încurca nevoia de căldare. Atunci am tras caii lângă un gard, dar, când voiam să sar, porneau hamurile şi mă lăsau cu buza umflată. Tot nu m-am lăsat. I-am tras lângă prispa mătuşii Anica, chiar în uliţă, încălecând de la prima încercare. Mă adia vântul la faţă şi mă simţeam cel mai viteaz călăreţ din lume, ţinând capătul căpăstrului şi coama cu toată străşnicia. La întoarcere n-am mai putut să mai încalec. Am urcat dealul pe jos, aducând acasă şi o jumătate de căldare cu apă rece de băut.

Acasă am dat cailor câţiva ştiuleţi de popuşoi, drept mulţumire că m-am dus călare.

Toadere a răsturnat singur căruţa. S-a vârât dedesubt, şi-a lipit spatele de draghini, s-a opintit o dată şi căruţa a început a se ridica încetul cu încetul cu roţile în sus. A icnit o dată, şi dudăul de popuşoi s-a rostogolit peste şira cea veche. Două roţi erau ridicate în sus, iar două se îngropaseră în pământ până la butuce, sub greutatea încărcăturii. Lângă roţile îngropate se vedeau şi urmele picioarelor lui Toadere. Oiştea se ridicase ca o cumpănă fără ciutură de la o fântână părăsită.

Toadere şi-a şters sudoarea cu dosul mâinii, şi-a îndreptat şalele, mişcând umerii în toate părţile, zicând:

— Goliţi coşul până ce mă întorc eu.

Soră-mea şi cu mama au tras hanganii din coşul căruţii, iar Toadere a intrat în grădiniţa de flori, rupând şi frecând în mâini mentă creaţă şi belde de busuioc. Şi-a pus o floare albă la pălărie şi a venit fluierând voios, trăgând numai dintr-o smuncitură căruţa la loc.

Cu Toadere eram prieten. Era orfan de mamă şi de tată. Îl crescuse o bunică de-a lui, care-l adusese la tata-bătrân să i-l dea de pomană, pentru a nu rămână de izbeliştea lumii după moartea ei.

Tata-bătrân era chiabur şi bătrâna voia să-şi ştie nepotul în ogradă de om gospodar. Poate că va avea milă de un orfan, de un fin, căci îl botezase. Dacă îl lua de pomană, putea muri cu sufletul împăcat. Îl va creşte şi îl va însura, dându-i o bucată de pământ şi o coadă de vită, să poată să-şi ducă sărăcia.

Eu stăteam lângă uşă şi priveam la cele ce se întâmplau în casa tatii-bătrân. Nici nu icneam. Ştiam că se dau de pomană miei, pui, lapte cu tocmagi, purcei şi viţei, dar nu şi copii. Curiozitatea era cu atât mai mare, căci mama veşnic mă ameninţa că mă dă de pomană la cei bogaţi, că nu mai are cu ce mă îmbrăca şi hrăni. Când am auzit că Toadere va fi dat „de suflet", am alergat cu inima la gură să văd ceea ce mi se putea întâmpla şi mie, căci câţiva chiaburi din sat puseseră ochii pe mine şi mă cereau de la mama, ademenind-o cu fel de fel de vorbe. Dacă nu fusesem dat de suflet până atunci aceasta se putea întâmpla oricând şi era destul numai să închidă ochii tata-bătrân, care n-ar fi lăsat, în viaţă, să se întâmple aşa ceva. Poate şi din pricina asta o ura pe mama, care spunea că-şi la lumea în cap şi se duce unde o vedea cu ochii, numai să scape de atâta „viermăraie de copchii", ori să ne ducem noi de lângă casă ca puii de potârniche.

Bătrâna lui Toadere era săracă. N-a fost în stare să aducă nici lumânare, nici covrig. Tot tata-bătrân i le-a adus, iar mama-bătrână a pus pe masă o oală cu lapte prins, părându-i rău că va dărui-o fără s-o fi smântânit mai întâi. A aprins lumânarea, pe care a înfipt-o în oala cu chişleag.

Toadere se uita la lumânarea care ardea, dar mai mult se uita la covrigul care-i făcea cu ochiul. Nu-şi dădea seama ce se întâmplă. Bunica lui a luat lumânarea în mână, a luat covrigul şi s-a apropiat de tata-bătrân. I-a dat lumânarea şi covrigul şi i-a sărutat mâna zicând:

— Să ai milă de dânsul şi să-l iubeşti ca pe băiatul matale.

Baba s-a întors spre Toadere şi l-a îndemnat:

— Sărută mâna lui naş-tu şi naş-ta, că nânaşii au să-ţi ţină loc şi de părinţi, şi de mamă-bătrână. Să-i asculţi, să te supui, să munceşti şi să nu „tişti", că Dumnezeu n-ajută celui care fură de la neam.

Mama-bătrână s-a simţit datoare să adauge:

— Că de toate se păzeşte omul, numai de hoţul de casă nu se poate păzi şi nu poate scăpa.

Cuvintele mamei-bătrâne i-au mers la inimă tatei-bătrân, căci a scos o sticlă de rachiu cu piper şi ardei, a tras el un gât, zicând:

— Sughiţ bun la neamuri.

Bătrâna a ţinut cam mult sticla la gură şi trăgea cu ochii închişi, îmbujorându-se la faţă. Garafa a trecut la mama-bătrână, pe urmă iar la tata-bătrân şi iar la gura bătrânei, care stătea cu ochii strânşi de parcă ar fi mâncat pădureţe. Toadere privea cum este dat de pomană ca un bărbăcuţ în ziua de Moşi.

Mama-bătrână i-a dat covrigul, iar el a zis:

— Bodaproste.

Bunica cea săracă se ducea spre casă ca o umbră, tristă, fără nepot. Dăduse de pomană un copil şi căpătase, în schimb, o oală de lapte prins.

Toadere a rămas în ograda tatii-bătrân ca un pui de iepure sălbatic prins de câini, neştiind unde să se vâre pentru a nu fi văzut. În ziua aceea tata-bătrân i-a croit o pereche de opinci din piele de porc, iar mama-bătrână, cu ho şi tio, căci nu voia de bunăvoie, i-a făcut un rând de schimburi din pânză de in şi cânepă.

Domnul Turcu, directorul şcolii, care venise la crâşma tatii-bătrân şi-l văzuse pe Toadere a lui Ichim Rusu că nu-i trecut să meargă la şcoală, a zis:

— Ţi-ai putea face o pomană cu băiatul, dându-l la şcoală, să se lumineze la minte. E orfan, săracu'... Nici tu mamă, nici tu tată...

— Învăţătura strică la minte, a răspuns tata-bătrân. E mai bine de cel prost, decât de cel deştept.

— De ce? a întrebat domnul Turcu.

— E mai bine când nu ştii şi nu pricepi ce-i pe lume, a răspuns tata-bătrân. Cel prost trăieşte şi mai mult, şi mai bine.

— Ha! Ha! a făcut domnul Turcu, privindu-l pe sub genele stufoase, zâmbind cu şiretenie şi pricepând unde bate moşneagul. Prea multă minte strică, nu? Asta vrei să zici, cumătre! Aici baţi. Baţi şaua să priceapă iapa...

— Crezi că „răbujul" nu-i bun, domnule profesor? a zis tata-bătrân.

S-a dus la un dulap şi l-a deschis, a luat o condică şi, desfăcând-o, a arătat:

— Iaca, scriu şi socotesc fără să ştiu carte... Am „răbujul" meu, sămnele mele. Aice numele ciobanilor, aice numele cunoscuţilor din târg prin care îmi fac negustoria.

Domnul Turcu privea „răbujul” fără să priceapă o iotă din toate „oule”, „cârjele” şi „beţele” pe care le vedea.

— O roată, îi zece, două roţi, îi o sută, iar trei roţi îi o mie, l-a lămurit tata-bătrân. Cârja îi popa, măciuca îi văcarul...

Tata-bătrân ar fi vândut soarele de pe cer, dacă ar fi putut, căci apă din fântână vindea de multă vreme: patru părţi de apă şi una de spirt. Iar ţăranul bea şi când are bucurie şi când are supărare. Bea la nuntă, bea la praznic. Calicul tot nu se gândeşte la avere. Dacă are trei oi şi-i mănâncă una lupul, pe-a doua o dă de pomană, ducându-se la crâşmă şi bând, de necaz, coada celei care a mai rămas.

Mama îi zicea tatei-bătrân „chiaburanul”, „cheagul”, „dejgăroiul”.

— N-am mai pomenit, zicea mama, ca frate să slujească la frate. Nu i-ar mai ţine Dumnezeu pe cei care îşi asupresc fraţii.

Moşu Vasile era frate bun cu tata-bătrân, la care slujea cu anul, cioban la stână.

De când murise tata în război, tata-bătrân se gârbovise şi mai tare şi îşi pierduse auzul. Trebuia să te apropii de urechea lui şi să strigi tare. Din cauza asta, moşu Vasile îl poreclise „surdul”. Porecla trecuse din gură în gură, din om în om, ajungând în tot satul şi chiar prin satele megieşe: la Bozieni, unde avea fată măritată, pe mătuşa Nataliţa; la Hăneşti, unde se ducea la moară; la Săveni, unde mergea la iarmaroc, şi la Vlăsineşti, comună de care ţinea cătunul nostru. Porecla ajunsese până la Vicoleni, de partea cealaltă a dealurilor, pe Jijia, unde avea măritată pe ţaţa Saveta.

Cu toată opunerea celor două fete şi celor doi gineri, moşu Neculai şi moşu Miron, tata-bătrân începuse să facă pomene, dând de sufletul celor doi feciori morţi pe front, neuitând să spună uneori şi „de sufletul meu”.

Intrase parcă în anul morţii şi spunea că nu mai are mult de trăit. Cele două fete veneau să-l vadă mai des, iar ginerii îşi sileau nevestele să plângă, să le vadă moşneagul îndurerate, pline de grija sănătăţii sale.

Moşu Miron ieşea pe-afară şi zicea:

— De-ar pieri odată. S-a smintit bătrânul la minte şi ne iroseşte averea de sufletul dracului.

Toadere muncea în ogradă ca argat. O bucată de vreme a stat la stână, la început ca strungar, iar pe urmă ca cioban, alături de moşu Vasile, care-l luase sub ocrotirea sa, fiind în stare să omoare pentru a-l apăra de bătaie, de asuprire. Îi ştia de frică şi tata-bătrân, căci era aprig la beţie şi tare ca un taur. Vâra degetele în nările calului nărăvaş şi-l învârtea până îl trântea la pământ, iar pe tauri îi dobora prinzându-i de coarne şi smucindu-le grumazul.

— Surdule, zicea moşu Vasile, n-ai să iei în groapă averea, mai gândeşte-te şi la băiatul ista, la Toadere, ţi-o muncit cu tragere de inimă, a răsturnat dealurile, ţi-o făcut cheag, te-o pedepsi Dumnezeu dacă o ieşi cum a intrat în ograda ta.

— Să-şi facă armata şi pe urmă, răspundea tata-bătrân. După armată îl însor şi-i dăruiesc, da, îi dăruiesc douăzeci de prăjini de moină, o vacă cu lapte – dar numai dacă munceşte cum mi-or muncit – şi, poate, lemn pentru casă.

— Surdule! zicea moşu Vasile puţin afumat, tu nu-i dăruieşti nici atâtica – şi arăta cu degetul – să ştii. Le-o câştigat cu munca lui, slujindu-te ani şi ani de zile. Dacă i-ai da cât ţi-o muncit, ar avea poate cu ce trăi. Încă mai spui că-i dai de pomană, crucea şi Dumnezeul cui te-o făcut! Dumnezeu mă ierte că mă încarc de păcat, că de la aceeaşi mamă am supt amândoi!

Tata-bătrân privea la gura lui moşu Vasile şi dădea din umere, semn că nu pricepe, dar vedea că frate-su nu-i spune vorbe de mângâiere şi de aceea stătea mai ferit şi cât mai spre uşă. Căci aşa începea moşu Vasile: încet, domol. Tata-bătrân îi cunoştea metahna şi îl lăsa să vorbească, să-l îmbuneze, îi bătea în strună, aprobând din cap, ca şi cum ar fi auzit ce i s-a spus, şi aşa îl potolea pe moşu Vasile. Spunea ce avea pe suflet şi se răcorea.

Mama zicea că se face că nu aude, să vadă ce spun cei dimprejurul său. Când odată i-a spus, crezând că nu aude: „De rău ce eşti, ai surzit, dejgăroiule", tata-bătrân s-a repezit la dânsa s-o prindă de cozi şi de-atunci noi nu credeam în surzenia lui, vorbind cu băgare de seamă.

— Da' să ştiu că torc în furcă pentru o bucăţică de mămăliguţă, dar la sacul lui nu ajung. Că mai bine te îngrădeşti cu străinul decât cu neamul. Străinul nu te scoate în prăjină ca neamul.

Moşu Vasile ştia cum a făcut avere tata-bătrân. Era o taină pe care mama se muncea s-o dezlege. Nu pricepea cum doi fraţi, amândoi argaţi la boieri, unul ajunge chiabur, iar altul rămâne slugă. Ceva era la mijloc necurat, căci tata-bătrân tăcea chitic înaintea frăţâne-su.

— Tu ai rămas tot un golan, măi Vasile, îi spunea tata-bătrân, probozindu-l că se îmbată pe la toate crâşmele pe care le întâlneşte.

— Beau banul meu, munca mea, nu a ta, răspundea moşu Vasile, gata de harţag.

Tata-bătrân ne dădea rachiu, ne îmbăta, când ne prindea la dânsul, crezând că astfel ne va dezlega limba.

— Ce zice căţeaua de noră-mea? întrebă el. Nu vă lasă la mine, crede că nu ştiu... Crede că nu aud ce vorbeşte. Voi nu vreţi să spuneţi tatei-bătrân.

— Zâce... zâce...

— Ce zâce?

— Zâce... Nu zâce nimic...

Într-o zi m-a dus la bolobocul cu spirt, adus de curând de la fabrica din Ringhileşti. M-a luat în braţe şi mi-a pus în gură o ţavă de stuf, pe care o băgase în butoi. Mirosul otrăvitor al spirtului mă ameţise.

— Bea, trage, mi-a spus.

Văzând că nu vreau să beau, mi-a luat ţava din gură şi a tras el întâi, zicând:

— Nu eşti babă, trage, că spirtul te întăreşte şi te face voinic.

— Te face voinic ca pe moşu Vasile? Ca pe Toadere?

— Mai tare şi mai voinic decât pe dânşii.

După această ispravă a tatii-bătrân, mama n-a mai putut răbda şi a mers să-i ceară socoteală. I-a trântit atâtea, că nici urechile unui om sănătos nu pot duce.

— Vrei să-l omori, chiaburanule! striga mama.

— Căţea! Curvă! Băieţii sunt ai mei, nu ai tăi.

— Le otrăveşti sufletele, surdule! Nu vezi că puţi a năsălie?!

— Am să-i ieu, cu legea, la mine.

— Ai să-i vezi când ţi-i vedea vârful urechilor.

Până acasă, mama îmi trăgea o chelfăneală bună, începând a-l blestema pe tata:

— Să nu-i mai putrezească ciolanele, cum s-a dus şi m-a lăsat de zbucium şi de chin!

Cearta dintre socru şi noră dura de multă vreme. Moşu Vasile îl mai trimitea pe Toadere să ne ajute la cărat, la dus la moară. Pândea când pleca tata-bătrân de acasă.

Pe Toadere îl spărsese buhaiul în coaste, căci mă îngrămădise pe mine într-un gard şi era gata să mă sfarme. Toadere s-a vârât să mă scape, dar buhaiul l-a prins în coarne, aruncându-l peste cap ca pe o minge, lăsându-l într-o baltă de sânge. Eu am fugit, răcnind cât mă ţinea gura.

Toadere a zăcut într-un grajd, pe paie, cu huşte şi frunze de patlagină pe rană. Era vara, şi rana lui a făcut viermi. Babele îi puneau oala să-i tragă vătămătura şi-i descântau, ori îi dădeau să bea agheasmă de la Bobotează. Venise şi preotul şi-i citise o rugăciune. De pus pe picioare l-a pus moşu Vasile. I-a scos viermii şi i-a stors rana de sângele cel rău. Când i-a turnat creolină pe rană, Toadere a ţipat aşa de tare, că s-a cutremurat ograda, s-au cutremurat martacii grajdului. Eu mă strecurasem în grajd şi stăteam ascuns pe chinga de după uşă. Văzusem tot ce făcea moşu Vasile. Cum îşi scosese cuţitul cu stricnele, viermarul, sticluţa cu creolină, cum prinsese rana în mâini şi o storcea ca pe-o pulpă de mânzară.

După plecarea lui moşu Vasile, m-am apropiat de Toadere. Sufla greu. Stătea cu ochii închişi şi era ud de sudoare.

— Bădie Toadere, bădie Toadere! i-am strigat eu. Te doare?

— Unde erai? mă întrebă el, speriat. Ai fost aici?

— Da, am stat pe chinga de după uşă.

— Ai văzut?

— Am văzut.

— Să nu mai spui la nimeni.

— Nu.

— Când mă ridic pe picioare, te învăţ trânta ciobănească.

De când îl spărsese buhaiul nu-i mai spuneam pe nume. Îi purtam respect, ca unui frate mai mare, şi el se bucura nespus de mult, împrietenindu-ne, legându-ne unul de altul pe zi ce trecea.

3

Mama a răsturnat mămăliga şi l-a strigat pe Toadere la mâncare. Ne-am aşezat jos, împrejurul mesei rotunde, cu trei picioare. Toadere şi-a tras un dovleac turcesc şi s-a aşezat, povestind cum moşu Vasile o înşelase pe mama-bătrână, scoţând din ogradă căruţa şi caii.

— Unde iei căruţa, Toadere? zice baba.

— Să luăm brânza de la stână, zice moşu Vasile.

— Cel bătrân ştie?

— Ştie, răspunde moşu Vasile.

— Dacă ştie, atunci îi bine.

Tata-bătrân plecase la târg să încaseze nişte bani pe produsele vândute, să deschidă proces unor datornici, care nu-şi mai plăteau cametele la sumele luate cu împrumut. Banii îi împrumuta pe zile, pe săptămâni şi pe luni. Numai popa şi cu dânsul aveau bani de dat cu camătă. Luau un pol de mie pe săptămână. Dacă datornicul nu-şi plătea camăta, datoria creştea cu fiecare zi şi săptămână, ajungând să plătească camătă la camătă, cum zicea mama. Despre toate aceste lucruri mama vorbea cu Toadere şi cu moşu Vasile, ori cu alţi oameni din sat, care veneau şi se plângeau că „surdul" nu mai vrea să-i aştepte.

După mâncare, Toadere şi soră-mea s-au dus să mai aducă un rând de popuşoi, iar eu cu mama am început a bate la haldani.

— Ai zis că mă dai la şcoală, mamă.

— Am zis... Şi ce dacă am zis? N-am voie să zic? Gura omului multe zice.

— Am întrebat şi eu...

— Cine îţi dă de mâncare? Şcoala? Cine te îmbracă? Şcoala? Haldanaşii, săracii, ne scapă din nevoie. Ei ne hrănesc... Când ai mămăligă şi oloi, nu

mori de foame. Mai chiorăşti un cartof, o fasole – şi merge. Din sămânţă, când nu ai vacă, faci „lapte de buhai" şi poţi amăgi foamea. Din sămânţa de haldan creşte cânepa şi din cânepă faci cămăşuţe şi izmănuţe, dragul mamii. Dacă mai ai şi o coadă de oaie pe lângă casă, bine – dacă nu, te pospăieşti şi aşa. Că altfel te simţi când ştii că ţi-i chiupul plin cu oloi de sămânţă de cânepă ori de bostan. În oloi ni-i nădejdea, în cartofă şi fasolă, în popuşoieşi.

Mama se oprea din vorbă şi răspundea celor ce îi dădeau „bună ziua" şi „noroc bun".

Pe deasupra satului trecea un şir de cocoare. Nu se puteau zări în lumina soarelui. Mi-am scos din buzunăraşul pantalonilor sticla albastră şi am privit. Cocoarele zburau la mare înălţime, zărindu-se ca nişte soldaţi obosiţi, înotând cu greu prin noianuri.

Sămânţa de haldan sărea în toate părţile, lovind în peretele casei ca o grindină. Îmi ciuleam urechile, ascultând cum se pierdea strigătul cocoarelor. M-a trezit din visare sunetul clopotului de la şcoală, care începuse să bată din ce în ce mai tare, chemând pe şcolari, aşa cum bătea în fiecare toamnă. Sunetul clopotului mi-a îngheţat sângele în vine. Ştiam că mă chema şi pe mine. Câtă vreme a fost să nu mă duc la şcoală, puţin îmi păsa. De ce mă temeam de şcoală? Nu degeaba mama spunea când o necăjeam:

— Lasă că te duci tu la şcoală şi te-i cuminţi!

Ştiam că la şcoală învăţătorii bat, că te pun în genunchi pe sticlă şi cărămidă pisată, că te opresc „la post", că faci „dejurne" şi trebuie să pliveşti şi să prăşeşti în grădina domnului învăţător, pe ogorul lui, să-i cari apă acasă, să-i tai lemne, să-i duci ouă şi pui de găină. La şcoală veneau doctorii şi făceau injecţie la copii, îi vaccinau la mână şi te umflai ca oaia care scapă dimineaţa în luţerna cu rouă. Mă treceau sudorile, ca pe Toadere, când îl viermuia moş Vasile. Simţeam că mă doare şi nu ştiam ce mă doare. M-am întristat şi am început a ofta ca un om bătrân, plin de griji. Se întunecase parcă şi soarele dinaintea mea. Mi se părea cerul înceţoşat, în clipa aceea aş fi vrut să am aripi şi să zbor după şirul de cocoare.

Pentru a-mi alunga frica de şcoală, am întrebat-o pe mama:

— Mata ai învăţat la şcoală?

— Pe vremea mea fetele nu erau date la şcoală.

— Nu le trebuia să înveţe?

— Aveau nevoie de avere, nu de carte. Pe fată n-o întreba nimeni, când se mărita, dacă ştie ori nu carte. O întreba de zestre, de avere, cât pământ şi câte vite îi dau părinţii, căci suta mărită sluta şi în ziua de azi. Am învăţat cu popa din sat buchiile bisericeşti, dar m-am îmbolnăvit şi m-am lăsat de şcoală după câteva luni, căci eram fată de măritat, nu de umblat cu taşca cu terfeloage. M-am lăsat de şcoală şi plângeam în pumni când primeam câte o

scrisoare de la tat-tu, de pe front. Noroc că ştiau carte surorile tale cele mari. Dar tot îi mai bine să citeşti cu ochii şi cu mintea ta, decât cu a altuia.

O vită străină intrase în grădină şi mânca sfecla şi bostanii cei albi. Mama a alungat-o şi s-a aşezat iar la haldani, continuând:

— De asta mă strădui să înveţi carte. Dar numai Dumnezeu mă ştie cum am făcut şi cum fac s-o scot la capăt. Că nu-i uşor să rămână o femeie văduvă cum am rămas eu, cu împeliţaţi ca voi. Dacă n-aş fi fost oleacă mai aprigă, aice vă suiaţi, la mine după cap.

De fapt, mama îmi spunea, repeta ceea ce auzisem de nenumărate ori. Semăna cu moşu Vasile: nu se răcorea decât atunci când vorbea.

Inima mi se făcuse cât un purice. Clopotul încetase, iar când a reînceput, mama a zis:

— Se vede că n-au venit copiii la şcoală, iar învăţătorii stau şi se uită la pereţii goi şi mai trag clopotul din vreme în vreme. Lumea nu-şi vede capul de necaz şi lor le arde de şcoală. Prea devreme au deschis-o. Copilul merge c-o vită, c-o oaie la păscut, că aşa e toamna. Până pică omătul, nu se îngrămădesc la carte. Atunci răsuflă şi părinţii mai în voie. Învăţătorii ăştia se vede că nu mai au altă treabă.

4

În noaptea aceea au umblat prin sat vătăjeii şi jandarmii, îndemnând pe oameni să-şi dea copiii la şcoală, ameninţându-i cu amenzi şi închisoare.

Mama îmi făcuse o taşcă nouă, din macat. Cât despre cărţi, se potriveau ori nu, mama nu mai cumpăra altele, căci rămâneau şi treceau de la unul la altul, din an în an. Învăţăm pe cărţi zoioase şi ferfeniţite, roase ca de câini.

Stăteam pe cuptor. Mama se ciorovăia cu străinii:

— Nu ştiu dacă am să am puterea să-i dau pi trii deodată, zicea ea.

— Noi vă punem în vedere, răspundeau oamenii. Prima dată cu frumosu, iar pe urmă... Se face o lege că poţi merge şi la gros...

— Războiul a stricat şi pe oameni la cap, nu alta, se aprindea dânsa.

În cuhne a intrat domnul Turcu. Vătăjeii şi soldaţii din jandărmărie s-au ridicat de pe paturi şi au răcnit o dată:

— Trăiţi!

— Puteţi pleca, a zis domnul Turcu.

— Trăiţi, domnu locotenent!

Domnul Turcu se întorsese proaspăt de pe front, din războiul care se sfârşise, şi mai umblase o bucată de vreme în uniforma de ofiţer, căci i se dădea respect mai mare decât civil.

Mama s-a repezit şi i-a sărutat mâna domnului Turcu, şi începu a se plânge prin câte a trecut cu războiul, cum a rămas văduvă şi cum am sărăcit.

— Ţara are grijă de eroii ei, cumătră dragă. Va purta de grijă la văduve şi la orfani, nu-i va lăsa pe drumuri. O venit vremea să se ridice şi opinca noastră deasupra nevoii. Ţara are trebuinţă de un popor luminat, cum a zis Spiru Haret când ne-o trimis la sate pe noi, profesorii. Statul îţi va da pământ, cumătră!

— Dumnezeu să-i ajute, a zis mama.

— Cât pământ ai, cumătră?

— Să socotim... Eu m-am măritat cu jumătate de falce pe racla a doua. Asta nu se socoteşte, e comândul meu, de la mama. Statul nu se poate atinge de ce este moştenit. Şaizeci de prăjini a avut bărbatul – numai la aista au drept de moştenire copchiii. Îi de la tat-su. Cam aista ni-i pământul.

— Da' ai o falce la marginea satului, spre mlaştină, dacă n-am uitat...

— Aceea am cumpărat-o după ce m-am măritat. Am vândut gonitoraşii de zestre, daţi de tata, Dumnezeu să-l odihnească în pace. Nu-i cine ştie ce, dacă te gândeşti la droaia de împieliţaţi pe care îi am. Mâine-poimâne mărit fetele... ce le dau? Nici n-ai ce înşira...

— Îmi pare că vei primi numai diferenţa până la lotul de cinci hectare... Că aşa-i legea...

— Arz-o focul de lege! Mai bine îmi venea omul acasă.

Domnul Turcu a rămas pe gânduri. L-am privit pe furiş, de pe cuptor. Avea o barbă ascuţită şi roşie, ca de ţap. Poate din pricina asta oamenii îl şi porecliseră „ţapul roşu". Avea un nas ascuţit ca un clonţ de clapon. Privarea îi era tăioasă şi îşi muşca buzele mereu, bătând tananaua cu degetele pe masă.

I-a dat grijă mamei să ne trimită la şcoală şi a plecat.

Afară era întuneric. Se auzea cum latră câinele la liţa Domnica, peste drum, la care umbla domnul Turcu, căutând cai verzi pe pereţi şi potcoave de cai morţi...

5

Pe vremea aceea, noi, copiii, socoteam şcoala ca cea mai grea pedeapsă, un chin, un iad, o puşcărie. Toţi se temeau de şcoală, de învăţători. Dar n-aveam ce face. Trebuia să ne ducem. O lună în bănci şi două acasă, la stână, cu vitele, ori fugari pe dealuri.

A doua zi urma să merg la şcoală. Mama n-a dormit toată noaptea, spălându-mă, cârpindu-mi hainele. M-a lăut cu leşie de ciucălăi şi mi-a frecat picioarele cu cărămidă până a dat sângele. M-a tuns şi mi-a făcut capul numai scări şi cucuie, căci foarfecul de tuns oile mai mult îmi smulgea părul decât mi-l tăia. În noaptea aceea numai negii de pe mâini nu mi i-a tămăduit. Zicea că mi-au ieşit din cauză că mă spălam în treuca de apă a găinilor.

M-am dus la şcoală cu fata mătuşii Victoria, Catinca.

Mama ne-a petrecut dimineaţa până la portiţă. A ieşit în drum şi stătea cu mâinile sub braţe, zicând în urma noastră:

— Să fie într-un ceas bun şi cu noroc!

Cerul fusese senin în noaptea aceea şi destul de cald. Spre ziuă căzuse rouă. Mama a intrat în grădiniţă şi a-nceput să-şi spele picioarele prin iarbă, ţinându-se cu palmele de un oţetar. Oţetarul se clătina şi i se scuturau frunzele îngălbenite.

Vrăbiile se scăldau în ţărâna şi în paiele de pe drum, ori ciripeau în gardurile de cătină.

Am apucat pe uliţa de lângă gardul lui moşu Haralamb, care cotea pe lângă livada bunicăi, căreia noi îi spuneam mămuţă. Mama era fiica mămuţei, iar mămuţa era fiica bătrânicăi, care trăia şi era încă în putere, deşi se apropia de suta de ani. La şcoală se putea merge şi pe uliţa de la deal, pe lângă casa lui Mătasaru şi Treucă.

Mergeam pe uliţă, dar numai eu ştiam ce era în inima mea. Făceam haz de necaz, dar în gând ziceam: „Curaj, găină, că mâine te tai".

Treceam pe lângă livada mămuţei. Îmi venea să deschid portiţa, să intru şi să văd ce fac bunica şi bătrânica – amândouă erau bune, pâinea lui Dumnezeu. Nu degeaba popa din sat, care purta cozi pe spate, împletite, cum umblau preoţii cu sute de ani în urmă, împărţea la biserică prescure coaptă de mămuţa. Făcea prescurea cum o făcuse şi bătrânica în tinereţea ei, de când era biserica, de când era satul. Auzeam vorbindu-se despre toate acestea în casă la noi. Satul nostru se înfiinţase înainte de împroprietărirea lui Cuza-vodă, care a dat, odată cu pământul la însurăţei, locuri de casă. Satul se formase din bordeiele înşirate pe fosta moşie a Ghiculeştilor: pe Valea Başeului, în Gura Bodesei, la Bulhac, unde era iazul boilor; în Faţa Odăii, unde era cuibul bursucilor, pretutindeni numai colibe şi bordeie săpate în pământ în care trăiau clăcaşii, ţăranii legaţi de moşia stăpânului, mai rău ca robii. Şi unde mai pui că primii veniţi aici au fost covilticarii fugiţi din Transilvania de prigoana grofilor şi papalităţii. Mămuţa şi bătrânica au apucat acele vremi şi de multe ori le ascultam povestind mamei, ţaţei Leuntina, ori ţaţei Florica, surorile mamei.

Ascultam cu sufletul la gură povestirile mămuţei şi bătrânicăi, din vremuri de demult... Unele mă înfricoşau şi mă făceau să visez urât şi să strig prin somn, să sar din aşternut, iar altele m-ar fi ţinut treaz nopţi în şir şi nu m-aş mai fi săturat ascultându-le. Vătafii scoteau oamenii la clacă şi la cislă cu harapnicul. Bătăile cu vergile, chinul cu fumul de ardei, cu jugul şi butucul îi făceau pe ţărani să-şi dorească mai degrabă moartea, decât să mai ducă aşa viaţă. Îşi puseseră toată nădejdea în Cuza-vodă, care iubea omul oropsit,

pe ţăranul nedreptăţit. S-a vestit odată că bunul domnitor va trece prin faţa satului nostru, pe şleaul de peste Başeu. S-a adunat lume de pe lume. Şesul Başeului se înnegrise de cojoace întoarse pe dos şi de căciuli. Fiecare ar fi dorit să-l vadă, să-i spună suferinţa. Era după împroprietărirea din 1864. Se apropia caleaşca în care era domnul ţării. Lumea se aşezase în genunchi. Din mulţime se desprinde un flăcău chipeş şi voinic, făcându-şi loc cu o prăjină în mână, în vârful căreia, în loc de paie aprinse ori de jalbă, îşi pusese căciula dintr-o piele întreagă de cârlan.

— Ce vrei? l-a întrebat domnul.

— Măria ta, vreau dreptate.

— Cine te-a năpăstuit?

— Măria ta m-ai năpăstuit.

Vodă a încruntat sprâncenele şi era gata să-şi dea drumul mâniei, dar ţăranul a strigat:

— Sunt însurăţel, dar n-am nici plug, nici boi, decât braţele şi sufletul. Eu nu sunt tot al măriei tale? Vreau şi eu pământ, să am cu ce trăi! Sărăcimea satelor unde să se ducă? Fă-ne dreptate, milostive doamne!

Flăcăul care vorbise fusese pe vremuri în dragoste cu bătrânica. Vodă Cuza i-a făcut dreptate, dar boierii, pentru cutezanţa lui, l-au făcut să-şi ia lumea în cap şi să se ducă la hoţie şi fărădelege.

6

De peste livada mămuţei se ridicase un stol de porumbei. Erau hulubii mămuţei şi bătrânicăi. Ele nu aveau avere şi trăiau din pui de hulub, din livadă, din stupi şi din vinderea lumânărilor la biserică.

Ce nu se găsea în livada aceasta? Niciodată nu se sfârşeau bunătăţile din ea. Se sfârşeau vişinele şi cireşele şi începeau perele şi merele văratice; se sfârşeau agrişile şi pomuşoara şi începeau zmeura, coarnele, agudele, pe urmă începeau a se coace bardacele de lângă şură, prunele, corcoduşele, goldanele, perjele cele albe, rozachii şi dulci ca zahărul. Vara era ograda plină de pere şi mere tăiate, înşirate pe ţoale, la uscat, de goldane uscate în cuptor şi scoase apoi la zvântat, la umbră. Bunica avea mere tomnatice şi iernatice, care rămâneau pe pom până cădea omătul. Merele acestea erau tari ca piatra şi verzi, cu puncte albe. Ţi se strepezeau dinţii când muşcai din ele. Nu se coceau decât după ce le culegeai şi le puneai în pod. Primăvara se făceau galbene, moi, gustoase, că îţi lăsa gura apă să le mănânci. Dar nucile! Podul era plin de nuci, de mere şi pere uscate, de perje şi mere proaspete, îmi făceam mereu drum la mămuţa şi la bătrânica. Mă duceam după foc, după sare, după lumânări. La ele se găsea întotdeauna orice doreai. Căci în sat nu se găsea nici chibrit, nici sare, nici gaz, nici sticlă şi fitil pentru lampă.

În loc de chibrituri se vindeau un fel de aprinzători speciale, dar pe care nu le puteai întrebuinţa decât dacă le atingeai de o scânteie, de un tăciune aprins. Pentru sare şi gaz ne duceam tocmai la Ungureni şi Dângeni, la magaziile gărilor. Oamenii trăiseră ani de zile cu opaiţ, aşa cum apucaseră din bătrâni. Focul se împrumuta de la casă la casă. Aduceam focul într-un şomoiag de paie. Tăciunii de lemn ori de ciucălău aprindeau paiele şi trebuia să schimb până acasă câteva şomoiage, focul pârlindu-mi genele şi sprâncenele. Când tăciunii se stingeau pe drum, mă întorceam de două şi de trei ori până reuşeam să ajung cu bine acasă.

În vara aceea fusesem la Dângeni în două rânduri. Visam de mult s-ajung pe vârful dealului, „să pun mâna pe cer”... Priveam din casă coama dealului şi nu credeam că voi ajunge să merg vreodată aşa de departe. Mama zicea că cerul se reazămă pe vârfurile dealurilor. Dincolo de dealuri nu mai era cer, nici pământ, nici sat. Dar cu cât mă apropiam de coama dealului, cu atât se îndepărta şi cerul şi am văzut că mama...

Am trecut cu sarea, gazul şi zahărul prin pădurea Hăneşti. Surorile mele voiau să duc acasă şi cireşe amare, de dulceaţă. Am umblat mult prin pădure, căutând fragi şi cireşe.

Un om stătea în vârful celui mai înalt cireş din pădure. Am pus mâna streaşină la ochi şi l-am privit: abia se zărea. Nu mânca cireşe. Privea înspre miazăzi, nemişcat, lipit de o creangă. Nici nu ne văzuse pe noi. Când am chiuit, omul a tresărit. Era Toadere! Se ruşinase că am dat peste dânsul.

— Mă uitam la munţi, zise el încurcat din cale-afară.

— Care munţi? am întrebat noi. Se văd munţii?

— Ştiu eu... Unii zic că este Ceahlăul din Neamţ... Nu se vede decât atunci când îi cerul limpede cum îi amu.

N-am aşteptat să mă poftească Toadere şi am început a mă căţăra pe trunchiul lucios al cireşului. Eram nerăbdător să văd şi eu munţii.

Toadere a întins mâna şi mi-a spus:

— Priveşte în dreptul mâinii mele!

Nu vedeam nimic.

— Închide ochii, că eşti orbit de soare, mi-a spus Toadere. Vezi mai bine când îi deschizi. Vezi?

— Nu.

— Se vede ca un nor negru...

— Văd! Văd!

— Acela îi Ceahlăul... Muntele Ceahlău.

— Îi cât cerul de înalt!

— Munţii îs până la cer... Cine se urcă pe munte poate atinge cerul cu mâna...

Nu mă mai săturam de privit munţii, depărtarea azurie, plină de vrajă şi chemare.

Nu ştiu de ce mi-au venit toate acestea prin minte în clipa când treceam pe lângă livada mămuţei. Parcă auzeam huruitul râşniţei din hâj, parcă o vedeam pe mămuţa învârtind la râşniţa grea, ştergându-şi sudoarea de pe obraz cu poalele rochiei, plecându-şi capul până la pământ. Eu mă apropiam de hâj încetişor, cu gândul să intru în zmeură, fără să-i mai spun. Odată am vrut să fur mere tăiate şi goldane, puse la uscat, la soare. Bătrânica stătea pe un scăunaş şi clipocea, mai mult adormită decât trează, cu bărbia sprijinită de o nuia pe care o ţinea înfiptă în pământ. Am crezut că doarme şi m-am apropiat. S-a ridicat şi a strigat, aruncând după mine nuiaua:

— Ai, podaprostea mă-ti! Din ăştia îmi eşti?

„Încovoiată cum e, dar se ţine de mine, coromâsla dracului!" îmi ziceam.

După asta mi-a fost ruşine să mai dau ochii cu mămuţa. Căci nu era dată, de câte ori mă duceam, să ies cu sufletul uscat. Parcă îmi pricepea gândul şi zicea fiecare dată:

— Du-te la pomuşoară.

— Du-te la agrişe.

— Sui-te în agud.

— Fugi la zmeură.

— Urcă-te în păr.

— Scutură bardace.

— Sui-te în pod şi ia-ţi un buzunar de nuci.

Uneori stăteam lângă dânsa şi o priveam cum râşneşte, cum face lumânări, cum face borangicul din gogoşi de mătase. Îmi dădea în fiecare sâmbătă câte un hulubaş din aluat copt în cuptor. Hulubaşul era aşa de frumos că nu-ţi venea să-l mănânci. Îi punea şi ochi din fire de neghină.

— Bunică, începeam eu, mata eşti sfântă?

— Sfinţii nu trăiesc pe pământ, dragul mămuţii, răspundea ea.

— În cer sunt sfinţi?

— Sunt.

— Nu cad jos?

— Da' multe mai vrei să ştii, zicea bunica, punând capăt vorbei.

Bunica tăcea, luminată de gândurile sale. Porumbeii, care zburau pe deasupra livezii sale, pluteau ca visurile ei, ca visurile mele. Un cârd de porumbei albi...

Trecusem de livada bunicăi şi ajunsesem în dreptul casei lui Mătăsaru.

O femeie târa pe drum un băieţel care nu voia să meargă la şcoală. Se trântise la pământ şi ţipa ca scos din gură de şarpe. Sărea de parcă pământul era de jăratic.

— Nu mă duc la şcoală! striga copilul. Omoară-mă, mămuţă, dar nu mă duc la şcoală!

Când a început să sune clopoţelul de la şcoală, băiatul lui Mătăsaru, căci al lui era, n-a mai ţipat. S-a ridicat de jos şi a pornit ţinându-se de poalele măsii, suspinând şi ştergându-şi lacrimile şi mucii. Din ogradă ieşise Mătăsaru cu furca cea de fier în mână, strigând:

— La şcoală, tâlharule, că bag furca în tine!

Aproape de şcoală l-au apucat iar năbădăile pe copil. S-a trântit în drum şi n-a mai vrut să se scoale. Bătea pământul cu pumnii, îşi muşca mama de mâini. Aceasta încerca să-i facă cruce, zicând:

— Are pe ducă-se pe pustii într-însul. Se vede c-am dat peste ceasul cel rău. Arză-o-ar focul de şcoală s-o arză!

CAPITOLUL II
DE-ACASĂ ŞI DE LA ŞCOALĂ

1

Şcoala veche din sat semăna cu o casă ţărănească: două cămăruţe despărţite printr-o tindă. Camera cea mai mică era întrebuinţată de învăţători pentru birou şi arhivă. Mai târziu, cancelaria s-a mutat în ietăcelul făcut, dintr-o jumătate a sălii, care semăna mai mult a carceră. Era fără fereastră, iar lumina o primea de-afară, prin uşa deschisă de la tindă. De obicei, învăţătorii stăteau cu lampa aprinsă în cancelarie, iarnă şi vară, dimineaţa până seara. Ardea o lampă mică, de cinci focuri, să nu consume mult gaz, căci şcoala nu avea de unde lua fonduri pentru aşa ceva. Sticla de lampă era veşnic afumată, din cauza gazului amestecat cu apă. În fiecare zi o spăla şi o curăţea „dejurnele", care mătura clasa şi aducea vergile trebuitoare pentru bătut elevii. Fereastra, care s-a făcut în peretele de la deal, n-a fost de doamne-ajută pentru noua cancelarie. Cineva a luat fereastra şi a intrat înăuntru, furând toate cataloagele, spurcându-se pe toate băncile, pe catedră, în uşă.

Şcoala nu era dorită decât de puţini oameni din sat. Stătea mai mult închisă, căci copiii erau cu vitele, cu oile, la harbuzării, la arat, la prăşit, la secerat. Omul nevoiaş, în loc să-şi fi dat copilul la şcoală, îl trimitea cu ziua să aducă în casă un ban pentru mămăligă.

Mergeam cu vitele mai mult toamna şi primăvara. Şcoala putea să „umble" de la căderea zăpezii şi până la ieşirea colţului verde... Primăvara, până ce „ieşeau" stânele şi cirezile, câmpul era bătut de nenumărate cârduri de oi şi de vite, păzite de către o mulţime de copii care se trânteau, se jucau de-a berbecii, jucau poarca. Scoteam berbecii, de coarne, din turme şi-i zădăram, pornindu-i să se bată cap în cap. Bătaia lor dura ceasuri întregi şi prin ei măsurăm puterea turmelor pe care le aveam în pază. Noi stăteam pe câmp, lângă focuri, sărind prin pară sau făcând trântă ciobănească, după bătaia berbecilor. În acest timp, învăţătorii încercau să convingă părinţii de foloasele şi binefacerile învăţăturii de carte. Răspunsul multora din părinţi era că se putea trăi şi fără şcoală, fără carte.

Lângă şcoala veche s-a mai clădit o sală mare de clasă şi o cancelarie adevărată. Domnul Turcu nu s-a speriat de „neînţelegerea şi înapoierea ţăranului". Până la urmă, cu trudă, cu alergături, a ridicat şcoala nouă.

Domnul Turcu cunoştea pe ţăran. Ştia de ce este în stare fiecare şi mai ales când se poate merge înainte şi când să se retragă, să dea înapoi... Zicea că ţăranul poate fi înger şi drac în acelaşi timp... Ochiul său pătrunzător descoperea unde este partea bună şi unde este partea rea. El însuşi se

ridicase din ţărani săraci, rămas orfan, părăsit şi alungat de neamuri, crescut în umilinţă şi nedreptate. Se tocmise ca bouar, la plugurile de pe moşie. Vechilul, văzându-l dezgheţat şi curăţel, l-a luat la cancelarie, căci îi fusese urechea dreaptă. Turcu mătura, făcea focul, căra apă şi ducea ordinele dintr-un loc în altul. Îi era ceva mai uşor ca la pluguri. Scăpase de bătaia vătafilor şi bouarilor bătrâni. Învăţase repede a scrie şi a ceti. Recomandat de bătrânul preot din sat, reuşise ca bursier la Normala din Iaşi. Vestea despre dânsul ajunsese până la Spiru Haret, ale cărui idei şi îndemnuri l-au încălzit şi l-au aprins pe tânărul învăţător la început.

Clădise o şcoală nouă, fără un ban de la minister şi de la prefectură, numai cu ajutorul satului.

Până la izbucnirea primului război mondial, şcoala cea nouă fusese gata pe dinăuntru, cu tavane şi duşumele, cu ferestre mari şi luminoase. Lui domnu Turcu îi părea rău că nu reuşise s-o dea cu var, s-o vadă albă, aşa cum dorise el.

Înainte de a pleca în război, a venit să-şi mai vadă o dată şcoala. S-a îndepărtat cu ochii plini de lacrimi. L-a petrecut sunetul clopotului de bronz, pe care îl instalase între pociumbii de la intrare.

Domnul Turcu nu se mai întorsese din război aşa cum plecase. Era cu totul schimbat. Uitase şi de şcoala cea nouă şi de cea veche. Reuşise, după câţiva ani, să înfiinţeze obştea ţărănească „Fericirea nouă", care avea oarecare drepturi asupra arendării moşiei. „Fericirea nouă" reuşise să ia moşia de la arendaş, dar administratorul Spiridoniei, care reprezenta interesele guvernului şi marii moşierimi, ridică de la 45000 de lei la 90000 lei-aur preţul arendei, despăgubindu-l pe fostul arendaş din banii luaţi de la ţărani.

Stânca de pe umerii ţărănimii nevoiaşe era şi mai mare. De data aceasta o punea chiar obştea „Fericirea nouă". Ţăranii îşi luaseră singuri greutatea pe spinarea lor.

În fosta curte boierească se instalaseră birourile administrării obştii „Fericirea nouă", în frunte cu domnu Turcu, ca preşedinte. Nemulţumirea ţăranilor creştea împotriva acestei obşti, căci vedeau cum se procopsesc cei din conducere, cumpărându-şi vite, pământ, făcându-şi acareturi. Domnu Turcu devenise conu Ionică. Ţăranii nu mai stăteau la cerdacul arendaşului cu cuşmele în mână, ci la conu Ionică Turcu, care se scula greu, se îmbrăca, îşi bea cafeaua şi pe urmă ieşea să vadă ce plângere au ţăranii. Preşedintele obştii se cam îndepărtase de obştea cea adevărată. Ridica glasul, ocăra, da afară şi bătea pe ţărani, îi crescuse gustul de boierie, uitând tranşeele. În guvernul averescan din 1922, Turcu ajunse în Parlament. Avea acum destule pe cap: director de şcoală, deputat, preşedinte, casă grea şi copii mulţi, toţi

de purtat la învăţătură. Pentru a ţine şi postul de învăţător, a mutat o parte din şcoală într-o cameră din clădirea administraţiei curţii, o clădire ruinată, părăginită din timpul războiului. Îi venea mai la îndemână: aici casa, aici comisia, aici şcoala. Cum satul nostru este plin de noroi în vreme de ploaie şi iarna pe moloşag, pusese din toamnă să i se facă de către noi, elevii, o punte de paie, de la poarta casei şi până la poarta curţii boiereşti. Îi făcusem puntea, iar el o cerca, călcând şi păşind ca un cocostârc prin baltă.

— Poate vrea o călcătură moale şi una tare, zicea câte unul din noi, pe şoptite, văzând cum cearcă puntea.

Ne mutase pe noi la curtea boierească, dar domnul Turcu nu venea la şcoală. Şcolarii stăteau de capul lor. Şi cum clădirea administraţiei era ruinată, îi ajutam şi noi să cadă mai repede. Cărămizile le puneam pe sub garduri, s-avem pe unde merge, iar din şindrilă făceam zmeie şi zbârnâitori. Fiecare dintre noi avea în taşcă ori zmeul, ori zbârnâitoarea legată la un capăt cu sfoară tare de cânepă. Când plecam şi când veneam la şcoală le zbârnâiam deasupra capului, învârtindu-le cu repeziciune, de sfoară. În vremea aceea nu eram buni decât de stricăciuni, de potlogării, de măscării, de tot ce poate fi dezgustător şi urât. Lucruri bune nu aveam de la cine învăţa la şcoală. Şcolar mai răsărit nu era în sat decât fata domnului agronom Galin, care fusese înainte administrator de moşie, rămânând mai departe ca „tehnician" al împroprietăririi. El locuia în curte, unde erau şi birourile. Fata domnului Galin nu se amesteca cu „mogofanii", cu „păduchioşii", cu „râioşii". Dacă vorbea cu noi, părinţii o certau, o băteau. Şi pentru a o supăra şi mai tare pe doamna Galin, am intrat într-o zi în cămara de provizii şi ne-am înfruptat cu toţii din bunătăţile pe care le-am găsit. Ce n-avea domnul Galin în pivniţa de sub curte!? Erau atâtea că nici nu ştiam cu ce să începem mai întâi. Cum cei mai mulţi dintre noi purtam lingura de lemn în tureatca colţunilor, am început cu smântâna şi am sfârşit cu slănina şi cârnaţii.

După ce am mâncat şi ne-am săturat, ne-am urcat în podul clădirii ruinate şi am început a striga:

— Cucuveau! Cucuveau! Cucuveau!

Strigam până nu mai puteam; până ce cucoana Margareta sau omul din ogradă al domnului Turcu venea să ne dea drumul acasă, ori să ne spună, dacă aflase până atunci doamna Galin, că în ziua aceea rămâneam „la post".

Era greu de răzbătut până la şcoală pe vreme rea. Iarna se ridicau troiene peste uliţe, peste case şi şuri, iar şcolarii o luau de-a dreptul peste ogrăzile oamenilor care nu se mai cunoşteau. Nu-i vorbă, mergeam şi pe ploi şi moină tot prin ogrăzi, căci pe drum nu era chip de răzbătut nici călare. Intrai în glod până la genunchi, şi dacă mai dădeai şi într-o înfundătură cleioasă,

acolo rămâneai. De ieşit ieşeai cum ieşeai, fie singur, fie luat în braţe de către un ţăran, dar de multe ori îţi rămâneau opincile în fundul pământului, dacă nu erau bine legate de gleznă cu nojiţele, cu sforile de cânepă şi de păr de cal.

Pe viscole, lupii intrau în sat ziua în amiaza mare, ori aşteptau înnoptarea, pe şes, ori în Gura Bodesei. Într-o zi au ieşit mulţi ţărani cu furcile de fier, cu topoare, cu hârleţe, căci o haită de lupi stătea pe malul Başeului, iar oamenii nu se puteau apropia. Au ieşit mulţi oameni călări, dar lupii nici nu s-au clintit din locurile lor. Noi strigam, ameninţam cu pumnii, cu ţăpoaiele, iar ei se jucau, se hârjoneau şi-şi ştergeau boturile de zăpadă, îşi lingeau labele. Mersesem mai mulţi şcolari. Am fugit de la şcoală, numai să vedem cum vor prinde lupii, căci în noaptea aceea mâncaseră şi răpuseseră multe oi din gospodării. La noi perdeaua de stuf a oilor nu era spartă şi ne miram cum au putut sări un gard de două staturi de om. Moşu Vasile ne spunea, dar noi nu credeam, că un lup poate sări cu oaia în gură peste o plasă înaltă de stuf. Unei văduve îi mâncaseră lupii oiţele pe care le încuiase într-un hâj. Era convinsă că i le furase un hoţ, că nu i le mâncase lupul. S-a strâns lume. Ea bocea şi blestema:

— Să nu mai aibă parte de zile acela care mi le-a furat, care s-o lăcomit la averea unui om sărac ca mine. Sărindare la biserică am să dau şi am să plătesc nouă slujbe cu nouă preoţi la biserică, de-oi şti că-mi vând casa, dar vreau să-l însemne Dumnezeu pe acela care mi-a luat oiţele, zilişoarele mele, căci numai ele îmi mai înfruptau sufletul meu secătuit cu o picătură de brânzişoară.

— Lasă, cumătră, nu mai boci, îi spuse moşu Vasile. Iaca, eu, din partea mea, din cele două oi pe care le am din slujirea la stâna frăţâne-meu, îţi dăruiesc o fătătoare la primăvară şi, dacă-i trăi şi-i fi sănătoasă, dintr-o oaie îi face zăce şi din zăce îi face o sută...

— Să te audă Dumnezeu, răspunseră câteva femei, bucuroase de darul lui moşu Vasile.

Intram ori săream prin ogrăzile oamenilor, cu frică şi groază de multe ori. Erau ţărani care asmuţeau zăvozii cei răi, ciobăneşti, şi ne rupeau şi ne flocăiau de ne mergeau peticele, că trebuia să meargă mama să se roage de om să-i dea oleacă de păr de la câine pentru a mă afuma şi descânta „de speriat".

Noaptea săream din aşternut şi ţipam prin cuhne, strigând că mă farmă câinii şi ceream ajutor... Mama se trezea, mă ducea la icoane, mă punea să mă închin şi pe urmă mă culca, blestemându-l pe cel cu javrele.

De câte ori porneam la şcoală, inima mi se zbătea, căci nu ştiam ce mi se va întâmpla în ziua aceea.

Ajungeam la şcoală nu numai cu trupul îngheţat, dar şi cu inima. Fosta cancelarie a moşiei boiereşti, unde învăţam noi carte, avea un geam spart, o uşă fără balamale. În geam se bătuse o rogojină. Uşa trebuia s-o legăm cu sârme, cu sfori de cânepă, ori să-i punem câte un popritor când părăseam şcoala, să n-o izbească vântul şi să intre viscolul în clasă.

Stăteam chiciură lângă sobă, descălţându-ne de opinci şi uscându-ne obielele, colţunii, căci se întâmpla să mai dăm cu picioarele prin vreun product de pe Başeu, acoperit de viscol, neîngheţat. Uneori se rupea gheaţa cu noi, căci fugeam de la şcoală şi ne dădeam pe suiuşuri. Ne dădeam pe gheaţă şi în clasă. Zăpada topită îngheţa peste noapte, iar dimineaţa ne făceam vânt de la uşă şi ajungeam până în fundul sălii, în perete. Ne încălzeam şi fără foc, căci ne era lehamite de făcut atâta „dejurne". Ne săturam de scos cenuşă, scociorând cu mâinile vârâte până la umere în sobă, muruindu-ne pe obraz de funingine, chiorându-ne cât suflam în foc să se aprindă.

— Şcoala nu primeşte lemne de la stat pentru încălzit, ne spunea cucoana Margareta.

Ne trimitea pe noi s-aducem, cu sarcina, paie, strujeni, stuf. Veneam la şcoală cu secerile şi cu săniuţele. Puneam tăştile după gât şi porneam pe dealuri după buruieni uscate, şi pe şes, ori la iezetura Hăneştilor, după stuf şi rogoz. O luam pe Başeu şi mergeam pe gheată, trăgându-ne unul pe altul, căzând în productele de prins peşte, de adăpat oile şi vitele. Stăteam uzi la picioare ceasuri întregi, descălţându-ne la şcoală, primenindu-ne obielele, îngrămădindu-ne la para focului.

Veneam seara acasă de la stuf, iar mama mă dăscălea, căci eu eram amorţit ca o broască; nu-mi mişcăm nici mâinile, nici picioarele şi simţeam cum mi se încleştau fălcile. Mama se speria şi zicea că poate am dalac, că numai la dalac se încleştează fălcile... Mă culcam pe cuptor şi a doua zi mă trezeam sănătos şi teafăr, sculându-mă cu noaptea-n cap, odată cu mama, care torcea, făcea focul, punea pe plită oala cu fiertură.

Mama mi-aducea din podul casei celei mari piele de porc, iar eu îmi croiam o pereche de opincuţe. Apoi îmi dădea de grijă:

— Să nu strici şi să nu încrâmpoşezi pielea, că te bat.

— N-o încrâmpoşez, mamă, ştiu eu să croiesc opinci.

Opincile pe care le rupsesem şi care arseseră şi la şcoală şi pe prichiciul sobei din cuhne, noaptea, punându-le la uscat, mi le făcuse moşu Vasile. Nu ştiu cum mi le croise, dar se nimerise de pe pântece, cu multă untură şi cu ţâţile scroafei, la gurguie. Eram bucuros că scăpasem de dânsele, căci păţisem multă ruşine la şcoală, dar mă ţineam mândru şi nu voiam să arăt că mă supără vorbele tovarăşilor mei când strigau la mine:

— Uitaţi-vă! Aista s-o-ncălţat cu ţâţile mâni-sa!

Astupam urechile cu mâinile, pentru a nu mai auzi ce strigau. Oricât aş fi apăsat urechile cu palmele, vorbele lor tot le auzeam, dar mă făceam că nu aud. Într-o zi m-au descălţat de-o opincă, ţinându-mă ca pe vieri la giugănit, şi umblau cu opinca prin clasă, strigând:

— Care nu s-a-nţărcat, măi? Am adus scroafa cu lapte! Poate hrăni nouă purcei deodată!

Dacă ar fi ştiut domnul Turcu ce facem noi din şcoală, poate ar fi venit mai des, poate s-ar fi lăsat şi de deputăţie... Cucoana Margareta nu ne putea „ţine în frâu". Ea venea numai câteodată, când putea ieşi din casă...

Făceam rugăciunea, ne da ceva de scris şi se ducea acasă, căci în clasă nu putea sta, oricât foc am fi făcut noi, oricât am fi suflat toată şperla pe bănci şi pereţi... Ei nu-i plăcea să spunem „Tatăl nostru" la rugăciune. Pretindea să ştim „Crezul" şi „Împărate ceresc". Rugăciunea o spuneam cu rândul. Făceam „dejurne" şi la rugăciune şi la curăţenie.

Cucoana Margareta nu se pricepea decât la rugăciuni şi pedepse. La carte nu se prea pricepea...

Noi, şcolarii, stăteam în clasă cu oile pe cap, căci cuşmele noastre numai a căciuli nu arătau. Iar domnul Turcu, care la început ne bătea să scoatem căciulile de pe cap, a sfârşit într-o zi geroasă prin recomandarea:

— Rămâneţi cu oile pe cap, să nu vă degere bostanii...

Cucoana Margareta venea la şcoală pe vreme de viscol, înfăşurată într-o faşanetă, şi când intra în clasă nu i se vedeau decât ochii şi vârful nasului înroşit de frig. Trebuia să se dezmorţească puţin lângă sobă şi pe urmă să ne ridicăm cu faţa spre răsărit, la rugăciune. Unii uitau dinadins să-şi mai scoată căciulile. Atunci cucoana Margareta striga plină de mânie:

— Oaia, păgânilor! Scoate oaia de pe cap!

De sub căciuli zburau sticleţii şi presurile, păsări pe care le prindeam şi le aduceam la şcoală pentru a le vinde pe bani sau a le schimba pe nasturi, bomboane, colaci şi turtă dulce. Uneori le schimbam şi pe slănină şi pe câte o pereche de opinci mai acătării

Păsările se izbeau de pereţi, se aşezau pe sobă buimăcite. Cel care era de rând la rugăciune se întrerupea şi începea de câte două şi trei ori „Crezul", care era lung şi greu de învăţat. Stăteam la rugăciune până ce ne amorţeau picioarele de frig, până ce îngheţau căpăţânele descoperite.

Domnul Turcu o trimitea la şcoală pe cucoana Margareta, iar cucoana îl trimitea pe Simion, argatul, când nu-i erau copiii acasă, în vacanţă, căci învăţau prin şcolile cele mari din oraşe, la universităţi.

Făceam mare haz de Simion când venea la şcoală.

— O spus duduca, începea el, să mă ascultaţi şi să nu râdeţi de mine.

— Ce a mai spus duduca? întrebam noi, zădărându-l şi înteţindu-l.

— O spus să-mi arătaţi caietele, să văd dacă aţi făcut ceea ce v-a dat dânsa.

— N-am scris, bădie, zicea unul.

— Da' di ci n-ai scris? întrebă Simion, ca un profesor adevărat.

— N-a crescut cârmâzul şi bozul astă-vară, răspundea elevul. N-am avut din ce-mi face cerneală.

— Cârmâz n-am văzut, dar bozii, pe toate dealurile, zicea Simion. De ce n-ai cules?

— M-o trimis mama, bădie, dar eu am crezut că-i de mâncare şi am adormit după ce am înghiţit un pumn de măzăriche din aceea, din zărna dracului...

— Eu n-am scris, bădie, zicea altul, căci mi-am vârât degetele în gură să le încălzesc oleacă şi am uitat să le mai scot.

Clasa râdea cu lacrimi, de se tăvăleau elevii pe jos şi pe bănci, căci aflasem că Simion nu ştia carte. Începuse a învăţa, dar mintea nu l-a ajutat, uitând şi buchiile pe care le cunoscuse... Se uita la carte ca mâţa-n calendar, făcându-se că ştie.

Simion pleca şi venea cucoana Margareta cu o falcă în cer şi alta în pământ. Făceam rugăciunea de plecare, dar nu ne da drumul şi ne punea pe toţi în genunchi, iar Simion rămânea să ne păzească.

De post nu prea posteam noi „la post", căci ne aduceam de-acasă câte ceva de-ale mâncării. Buzunările ne erau burduşite de ursul cu mămăligă, de alivenci, de vărzare, de mălăieşe, de colaci. Şi cum eram învăţaţi să coacem cartofe şi bostani la focurile de pe dealuri, când umblam cu vacile ori cu oile, aduceam şi coceam şi în sobă la şcoală. Când coceam cartofe şi dovleac la şcoală, eram muruiţi ca dracii de funingine şi cenuşă pe toată faţa că nu se mai cunoştea unde-s ochii şi unde-i gura.

Cum pleca cucoana Margareta, noi săream de jos şi începeam a scociorî prin sobă, ne coceam urşii cu mămăligă şi începeam a mânca, dându-ne de-a şuiul prin clasă, sărind peste bănci, dărâmând catedra, tabla. Furându-ne unul la altul din mână, ne trezeam „bombardându-ne" cu gogoloşi de mămăligă, cu bucăţi fierbinţi de dovleac porcesc, cu barabule. Pe pereţi rămâneau bucăţi de mămăligă şi bostan, iar fumul ne chiora, căci trăgeam jos, odată cu sfeclele şi cartoafele coapte, şi focul.

Se întâmpla să scăpăm de câte o belea datorită ursului cu mămăligă pe care îl aveam în buzunar ori în sân. Scăpam de câinii oamenilor, aruncându-le ursul şi fugind de ne scăpărau călcâiele. Câinii din sat ajunseseră să se înveţe cu noi. Ne urmăreau, lătrând şi mârâind, până la poarta şcolii, unde ne aşteptau să ne întoarcem acasă.

Când ne coceam ursul cu mămăligă în şperla de la şcoală, para tare a focului de stuf îl pătrundea, arzându-l şi prefăcându-l în jeratic, căci „focarii” nu ne lăsau să-l scoatem când voiam noi şi mai ales dacă nu le dam „tain” şi lor.

Pentru a face loc mai mare în clasă, snopii de stuf, pe care îi aduceam şi-i trânteam lângă sobă, îi transformam, „prin clacă”, în şomoioage clădite după sobă, neştiind cum să le luăm de repede când vedeam că iau foc.

„Dejurnii” veneau cu focul de-acasă. Tăciunii aprinşi îi aduceau în şomoioage de paie. Aşa veneau la şcoală tocmai din marginea cealaltă de sat. Nu le dădea în gând să ceară foc de la un vecin al şcolii. Adusul focului din sat nu era uşor. Nu că n-ar fi fost foc în sat. Nu! Din fiecare ogeag ieşea fum când porneam dimineaţa la şcoală. Însă focul la noi în sat se făcea cu paie, cu ogreji şi cu stuf, tăiat iarna de ţărani de pe iazul Hăneşti, în parte cu boierul, ori „a treia”. Moara sistematică „umbla” cu stuf. Ardea sute şi sute de care de stuf în fiecare an. Dacă ar fi dat stuful parte dreaptă, cât boierul, cât ţăranul nevoiaş – căci cel avut nu mergea la tăiat stuf pe iaz – atunci n-ar mai fi avut cu ce „umbla” moara. Atunci boierul s-a gândit să dea iazul cu stuf la tăiat numai „a treia”. Două părţi lua boierul, care sta acasă şi privea pe fereastră, iar o parte lua ţăranul, care muncea şi se aprindea la plămâni bând apă rece de sub gheaţă, când era ostenit, asudat. Mulţi gogeau acasă pe cuptor până primăvara. Mureau odată cu înverzirea câmpului.

Când viscolul era puternic, învăluind focul din sobă, noi ne aciuam în clasă, băgându-ne mâinile şi picioarele în para focului pentru a ne dezmorţi puţin, povestind cele ce auzeam acasă şi prin sat. Din ţânţar făceam armăsar, iar dintr-o minciună răsuflată noi făceam una gogonată. Cunoşteam vrăjile şi leacurile pe care le făceau babele vrăjitoare: cum se leagă şi se dezleagă cununia, dragostea; cum se „înfinge ţăruşul în inimă” şi cum moare cel vrăjit după nouă zile, nouă săptămâni, nouă luni, ori nouă ani. Laptele, brânza, ouăle, slănina şi făina de-acasă se duceau de sufletul dracului pe vrăji şi leacuri. Vara mai umblau ţigăncile cu ghicitul prin sate, dând la unele femei să bea zeamă de buruieni otrăvitoare, le adormeau, iar când se trezeau... prinde hoţul, taie-i coada, căci şatrele erau numai în trecere pe drum. Ştiam cum se ia mana de la vaci, de la oi. Fata mătuşii Victoria, Catinca, se jura:

— Să-mi sară ochii din cap, dacă n-a văzut-o mama pe Jităriţa, într-o noapte umblând cu pielea goală şi despletită prin sat. O luat mana de la vaca Vătăjiţei, a prins-o în ocol cu doniţa cu lapte.

Se spunea c-a prins-o la ocol şi Boicu, dar n-a lăsat-o să plece nescărmănată, căci lui nu i-a fost frică de vrăjile şi farmecele unei scoabe bătrâne şi hoaţe.

— Mulge meliţoiul de după casă, spunea a lui Plugaru. În fiecare dimineaţă îi dă câte o doniţă de lapte... Mana vacilor trece în meliţoiul vrăjit...

— Dacă îi dă meliţoiul lapte, atunci de ce mulge noaptea vacile oamenilor? întrebă Muscalu.

— Aşa-i vraja, răspundea Catinca.

— Proastă mai eşti, fa, tu, zicea Untură. Du-te şi tu acasă şi vezi dacă ţi-o da lapte meliţoiul...

— Dacă-i vrăjit, dă, răspundea Catinca.

— Proastă rău eşti, Catincuţă, spunea a lui Pripon.

— Jităriţa are drăcuşori, spunea Catinca, doi motani negri, care se pot preface în ce doreşte baba. Se prefac când în băieţi, când în fete, când în moşnegi. Când baba uită să le dea de lucru, ei o muncesc şi nu se liniştesc până ce nu le dă un suflet de om. Ei pleacă zburând pe măturoi pe deasupra satului, deasupra câmpului şi, până nu găsesc „sufletul" şi nu fac ce le-a poruncit baba, nu se întorc...

— Taci, fa, dracii nu ascultă decât de Scaraoţchi cel bătrân, stăpânul iadului, zicea Costache a lui Leuştean.

— Ai văzut motanii cu ochii tăi? întrebă altul.

— I-a văzut mama când ieşeau din cuptor, răspundea Catinca.

Vântul huia în sobă, iar noi ne făceam cruce după Catinca, ce zicea:

— Să nu mai grăim de lucruri necurate...

— Zău că o izbesc şi o zghihuie dracii pe babă, dacă nu-i trimite după suflete prin lume, mai zicea şi una a lui Coteţ, vară cu Toadere de la tata-bătrân, care locuia la un frate mai mare, însurat.

În ziua aceea am trecut pe lângă casa Jităriţei, alături de Catinca. Când ne-am apropiat, Catinca mi-a spus:

— Fă-ţi cruce cu limba în cerul gurii, auzi?

— Da' de ce? am întrebat-o.

— Nu întreba, răspunse ea şi rămase cu gura mută, strânsă.

M-am uitat în urmă, căci auzeam zdupituri. Catinca mi-a strigat, după ce trecuse de ograda babei-vrăjitoare:

— Nu te uita în urmă! Scuipă de trei ori, să fugă Ucigă-l-crucea pe pustie...

— Am auzit zdupăind! am zis, mărind şi mai mult spaima care ne cuprinsese.

— Veneau pe urma noastră dracii, răspunse Catinca, gâfâind, mărindu-şi paşii. Întotdeauna să stucheşti în formă de cruce, că dracul fuge...

Dar nu erau numai draci la noi în sat. Mai erau şi strigoi, şi moroi, şi iele. Pe moroi şi strigoi îi înlăturam făcând semnul crucii cu usturoi în seara de sfântul Andrei pe la toate uşile şi ferestrele, pe gard, pe poartă, pe perdea la

oi şi pe şura vacilor, pe toţi pereţii, căci strigoii, după credinţa babelor, umblau mai mult după meliţoaie de bătut cânepa şi le luau, ducându-le în cimitir şi făcând focul cu ele, singura noapte când puteau vedea şi morţii lumina... În noaptea de sfântul Andrei nu ieşeau numai morţii din morminte, dar vorbeau şi vitele în ocoale. Stăpânii care ar fi stat la pândă să le audă ce vorbesc amuţeau pe loc şi nu-şi mai căpătau vorbirea cu niciun leac din lume, oricâtă nafură ar fi mâncat şi câtă agheazmă ar fi băut. Ca multe obiceiuri, era şi acest obicei de a face foc în cimitir în noaptea de sfântul Andrei. Multe meliţoaie dispăreau din podurile caselor şi şurilor. Flăcăii furau meliţoaiele de la fetele cele mari, la miezul nopţii, ducându-le şi arzându-le la cimitir. Hârtopeanu a prins într-o noapte un „strigoi" şi atâta l-a bătut, că l-a lăsat mai mult mort decât viu. „Strigoiul", „din greşeală", luase şi căpestrele cailor şi clopotele oilor, descoperindu-se că furase cu o noapte mai înainte un plug de la un ţăran. „Strigoiul" era Mihai Sitaru, iar a doua zi l-au purtat jandarmii prin sat, înhămat la plug, cu clopotul la gât, ducându-l de căpăstru, ca pe un cal răpciugos, căci hoţul n-avusese cu ce le astupa gura. Îl bătuseră atâta, încât spusese tot ce a furat de când trăieşte pe lume şi se clătina ca o cătină din gard. Cădea jos, iar jandarmii îl băteau să se scoale şi să meargă înainte. Îi plângeau de milă copiii.

În noaptea de sfântul Andrei umblau multe duhuri necurate... Ielele umblau în „ceasuri rele" şi în „ceasuri bune". Cel care nimerea în „ceasul bun" se putea procopsi, văzând cu ochii cum îi mergea în tot ce ar fi făcut, pe când cel care nimerea în „ceasul rău" dădea înapoi ca racul şi se usca încetul cu încetul, ca un pom mâncat de omizi. Împotriva ielelor – erau nouă la număr şi jucau ca nebunele pe deasupra caselor – mama mă rugase să-i aduc din sat o căpăţână de cal mort, pe care o ridicase într-o prăjină mai la deal de casă, pe un stog de rogoz.

— De ce pui căpăţână de cal în prăjină, mamă?

— Să fugă ielele aducătoare de nenorociri, răspundea mama. Nu zboară şi nu au aripi, dar au putere de-a pluti prin văzduh. Le aduc „vânturile cele bune şi cele rele".

La fiecare casă era o căpăţână de cal în prăjină. Multă vreme n-am aflat pentru ce sunt puse. Nici nu întrebam. Nu-mi dădea prin gând. De ce? Credeam că aşa e dat. Făcea parte din ogradă, din familie. Era ca şi cum m-aş fi apucat să întreb:

— De ce trăim în casă, mamă?

— De ce bate vântul?

— De ce fac oamenii fântâni?

Ce ar fi răspuns mama la aceste întrebări? Mă făceam că nu cunosc puterea ielelor, când o întrebam pe mama. Le cunoşteam povestea şi de

multe ori tremuram sub aşternut de teama de-a nu da peste mine, de-a nu se opri deasupra casei noastre, când nu era căpăţâna de cal.

— Ielele sunt ca fetele, mamă?

— Ca fetele.

— Frumoase?

— Ca zânele.

— Se mărită ielele?

— Nu se mărită şi nu îmbătrânesc niciodată.

— Sunt rele?

— Numai când le superi. Mai bine să nu se oprească peste casa nimănui. Să treacă şi să se tot ducă învârtindu-se. Cine-i prins în mrejele lor nu rămâne cu mintea întreagă, dragul mamii.

Fetele de măritat şi văduvele tinere ori femeile cu ibovnic aşteptau noaptea de sfântul Andrei ca pe nu ştiu ce. De strigoi ca de strigoi, că de plâns nu plângeau după meliţoi, putea să ardă în cimitir, că le smulgea mâinile din umere bătând la cânepă, dar era noaptea când îşi puteau alege şi vedea ursita. Ursitele nu se arătau decât la miezul nopţii şi dacă se făceau anumite vrăji. Ursita se arăta în fundul fântânii, aprinzând o lumânare şi privind în apa limpede, tremurătoare. Se duceau la fântână câte două fete şi se întrebau una pe alta, stând aplecate deasupra ghizdelor:

— Vezi, fa?

— Nu.

— Nu vezi?

— Nu, fa.

Pe fete le apuca râsul şi o rupeau la fugă la deal, bulgărite şi chiuite de flăcăii care le pândeau, iar pe care puneau mâna nu mai scăpa teafără, atâta o buşeau şi o scărmănau prin girezile de paie. Flăcăul putea pune mâna pe fată şi altminteri. Afla dinainte care fată va ieşi noaptea „la numărat parii" de la gard. Era întuneric beznă. Fata ieşea la gard şi începea să numere: „Unu, doi, trei, patru, cinci, şase..." Inima începea să-i bată. Cum îi va fi parul pe care va pune mâna – al nouălea – aşa îi va fi şi bărbatul: dacă va fi curat şi drept, bărbatul care o va lua va fi frumos şi bun, iar dacă îi va cădea un par noduros şi strâmb, bărbatul îi va fi şi beţiv şi rău. Fiecare fată de măritat se străduia să nu pună mâna pe-un par urât – îl ochea de cu seară.

Băietanii se aşezau la gard, lipiţi, făcându-se „pari". Fata număra şi când punea mâna pe flăcău, acesta o prindea în braţe şi fugea cu dânsa cum fuge lupul cu miala în gură. Fata „era furată" şi dusă la el acasă, la părinţi, dacă era o înţelegere dinainte în felul acesta, o ţinea o zi-două, iar părinţii nu aveau încotro: trebuiau să se învoiască. Întâmplări de acestea se petreceau

numai atunci când părinţii fetei făceau nazuri, nevoind de ginere pe cel ales de fată ca bărbat.

2

Bune podoabe am fost şi la şcoală şi acasă! De năzdrăvani ce eram, luam şi nuca din clonţul ciorii.

Făceam focul pe mirişti cu cioate şi baligă uscată de vacă şi coceam popuşoi, sfeclă de zahăr, bostani turceşti ori din cei porceşti, cu „bube" pe dânşii, căci erau dulci. Dădeam foc la mirиştile de grâu, la rogozul şi stuful de pe şes. Nu le dădeam foc cu ştiinţă... Focul se întindea singur, mocnea şi cuprindea întinderi mari dintr-odată, că nu-l puteau stinge toţi oamenii veniţi cu doniţele şi cofele, cu hârleţele şi coasele. Unii cărau apă, alţii coseau miriştea ori pologul uscat, să nu aibă unde să se întindă focul, iar alţii săpau şanţuri şi aruncau pământ peste pălălaie. Noi priveam şi ne miram cum de-a luat foc...

Puneam la şolduri „căldările" făcute din cojile de dovleac turcesc şi ieşeam la câmp, la lărgime, căutând un loc mai bun de păscut vitele şi oile. Mai găbjeam şi câte un iepuroi încolţit de câini, ori prins între oi, neavând cum să mai scape. Oile se strângeau roată în jurul iepuroiului, iar noi veneam şi-l luam ca din oală... Aşteptam seara să venim mai repede acasă, călări pe berbecii cei mai frumoşi din turme, cu iepuri în spate şi cu sânul plin de nuci.

Mii şi mii de ciori furau nucile din sat şi zburau să le mănânce pe mirişti. Noi înconjuram câmpul, pe după dealuri, apărând dintr-odată, ca o vijelie, ca un cârd de apucaţi, strigând şi ţipând, iar ciorile fugeau, uitând de nuci.

Pentru a câştiga bani de cărţi, de caiete şi încălţări, păşteam vacile şi oile multora din vecinii noştri. Strângeam un cârdişor bun de oi. Mi se dădea câte douăzeci şi cinci de bani de cap de oaie pe săptămână, iar pentru vite mari mi se dădea un leu de cap pe săptămână. Umblam cu oile până ce da omătul, căci era mult rogoz verde pe bahna de pe şes, chiar după ce da îngheţul. Nu-mi era de câştigul banilor, pe care nu-i preţuiam, căci nu le cunoşteam nici însemnătatea, cât mi-era de a fi paznicul unei turme de oi. La vaci, nu prea făceam purici mulţi, căci mi-era mai drag să fiu cioban decât văcar. Văcarul era nume de ruşine în sat, pe câtă vreme nu era om să râdă de numele de cioban, de baci, de strungar. Rar om în sat care să nu fi fost cioban în viaţa lui, să nu fi mirosit a dubală şi usuc de oaie, a zăr şi caş dulce. Că mai toţi au târât băţul pe izlaz, şi care nu s-a ţinut de coada oii n-avea căutare printre baci şi scutari.

Cu sălbatici ca noi nu era uşor de stat în şcoală. Câmpul ne trăgea mai mult decât şcoala. Umblam noi la prăşit, la cosit şi la secerat, dar când era

vorba de stână, lăsam totul baltă şi plecam. Stâna ne atrăgea pe toţi ca o vrajă. Ne chemau focurile de pe deal, ne chema cântecul ciobanului, care cânta din fluier în urma oilor, cu băţul târâş, sub cojoc, urmat de câinii leneşi şi voinici, cât mânjii şi viţeii.

Mergeam din poznă în poznă. N-apuca mama să uite una, când venea alta pe capul ei. Odată am scăpat de la înec, căci mă aruncase a lui Sitaru în fundul unei bulboane cu vârtecuş şi cotloane sub maluri. Aveam vreo şase ani atunci şi deprinsesem să înot destul de bine. Singur am învăţat să mă ţin deasupra apei. Pe broaşte cine le învaţă? Tot aşa şi pe noi, copiii, nu ne învăţa nimeni. Ne trezeam mergând pe apă, ori pe cal, sărind garduri şi pâraie, urcându-ne în vârful copacilor. Prima dată am început să mă ţin pe apă atunci când mă lua mama la pus şi la scos cânepa din gârlă. Mă urcam pe snopii de cânepă şi mama mă trăgea la mal. Mă ţineam de snopi şi bleşcăiam apa cu picioarele, ca la opustul morii. Când nu era cânepă, mă ţineam cu mâinile de ierburile de pe mal şi dădeam din picioare, speriind broaştele şi guzganii de apă. Nu era rău de înotat cu mâinile pe fund, în nămol, ori cu un picior.

— Stai cu un picior la fund! striga una din surori.

— Ba nu stau, mă apăram, repezindu-mă în apa mâloasă, din care trăgeam câteva înghiţituri bune, căci mă scufundam fără să vreau.

Ce-mi dă în gând într-o zi? Văd nişte popură cosită, înşirată s-o pălească soarele, pentru a fi întrebuinţată la legatul snopilor de grâu şi orz.

Mi-am făcut câţiva snopi de papură, i-am legat unul de altul şi mi-am făcut o plută. Hainele mi le-am legat după gât cu sfoara de încins şi am călătorit pe plută câteva ceasuri, uitând şi de cârlanii pe care îi păzeam, şi de pânza întinsă de mama după chilire. Noroc c-am dat de nişte femei la peşte, care m-au prins cu cociorva, că cine ştie în ce mâl aş fi putrezit, căci apa venea din ce în ce mai mare şi mai iute. Mama mă căuta pe şes să mă odârjească bine pentru pânza pe care o tăvăliseră raţele şi cârlanii. Erau trei femei la peşte: mătuşa Anica lui Sitaru, liţa Domnica şi fata lui Hârtopeanu, care scotocea malurile cu cociorva, mânând peştele spre volocul pe care-l purtau prin apă celelalte două. Femelele pescuiau în Başeu cu straiele pe dânsele. Când ieşeau la mal, apa şi glodul li se scurgeau pe picioarele roşii şi zgâriate, pline de lipitori şi de sânge. Aruncau cu mâinile, din voloc, sălămâzdrele respingătoare, roşii pe pântece. Ieşeau din vreme în vreme pe mal să-şi ia lipitorile care li se prindeau pe picioare, pe trup.

— Are să mă ucidă mama, mătuşă Anica, am zis când am zărit-o pe mama, din dosul stufului, venind pe malul Başeului.

M-am ascuns într-un tufiş ochit de mătuşa Anica.

— Nu mi-aţi văzut împieliţatul? le-a întrebat mama. I-arăt eu lui...

— Nu l-am văzut, au răspuns femeile.

Mama a trecut mai departe.

3

De la plută m-am trezit pe o iapă şargă a tatei-bătrân, tare însălbăticită. Toadere, pentru a se încredinţa că eu ştiu să merg călare, a rămas în urmă pe alt cal şi a dat cu harapnicul în şarga mea. Şi dacă ar fi luat-o la goană la deal, ar fi fost cum ar fi fost, dar eram pe culmea dealului şi iapa a luat-o la vale, spre Bodeasa. Fugea ca nebună şi sforăia. Am scăpat frâul din mână şi mi-am încleştat mâinile de coama care flutura în vânt. Îmi apăsam călcâiele tot mai tare în pântecul nărăvaşei şi eram lac de apă amândoi: iapa de fugă, iar eu, de frică. A ţinut drumul cât a ţinut, dar la o cotitură, pe un dâmb, a luat-o peste ogoarele oamenilor. Eram aproape de pârâul Bodesei şi trecusem de ce mi-era mai teamă: dâmbul de la fântână, unde coborai drept în jos. Dacă iapa ar fi coborât cu mine, în goană, m-ar fi aruncat cine ştie unde, putând să mă fărâme în bucăţi. Ştiam că Bodeasa nu-i adâncă, căci şarabanele treceau prin vad. Când am ajuns la mal, iapa s-a oprit dintr-odată, tremurând, nechezând.

N-am căzut în apă. Din repezeala aceea am zburat pe malul celălalt, trezindu-mă într-un ogor cu ovăz verde, în spic. Toadere m-a căutat: nicio zgârietură.

— Să nu-i mai spui surdului...

— Nu-i spun.

— Nici mamei...

— Nu...

Toadere a prins iapa şi-n noaptea aceea am mers la stâna tatei-bătrân, la moşu Vasile. Am mâncat jintiţă, căci baciul a pus la urdit în mijlocul stânii. Mergeam la stârnit oile culcate, să nu se bolohănească la pulpă, din cauza fierbinţelii, căci încă nu era vremea tunsului. După urdit, am mers cu oile „în porneală" până la târla boilor, pe coama dealurilor din Fundul Bodesei. Când a răsărit luna şi lumina câmpul ca ziua, moşu Vasile mi-a arătat şi mi-a spus:

— Du-te şi culege iarba-miresei, pe unde-s oile şi câinii.

— Se tânguie parcă cineva, plânge, am zis eu, ascultând zgomotul pe care îl făcea adierea vântului prin iarbă.

— Plânge mireasa, zise moşu Vasile.

— De ce plânge? am întrebat eu.

— Plânge că se mărită, vorbi moşu Vasile. Nu ştie cum va duce-o cu bărbatul. Plânge, că aşa e datina. Mireasa care nu plânge nu-i mireasă. Una plânge că se bucură... Alta plânge că o chinuie dorul... Mireasa care plânge place mai mult soacrei. Zice că-i va fi supusă. Sunt şi din acelea care se freacă

cu ceapă la ochi şi dau soacrelor cămeşi fără gură, semn că soacra ar trebui să fie cu gura mai mică, ori să tacă în faţa nurorii.

Spre miazănoapte, aproape de pământ, sclipea steaua ciobanului. Moşu Vasile întorcea oile şi porneam la stână. Mă culcam pe iarbă lângă oi. Câinii se învârteau în jurul turmei. Tălăngile amuţeau. Se auzea cum cântă greierii şi se vedea cum cad stelele.

4

Mama îmi luase şi cămaşa de pe mine. Stăteam în pielea goală după cuptor, privind cum fierbe ceaunul cu mămăligă, cum fierb dovleacul, boabele de popuşoi, sămânţa de cânepă din care făcea mama „lapte de buhai". În sat era foamete, şi oamenii se hrăneau cu ce puteau. Mama ne fierbea un ceaun de grăunţe de popuşoi şi ne alunga foamea. Făcea crupe la râşniţă, la mămuţa, pe care le fierbea şi le „îngrăşa" cu puţin oloi de sămânţă de cânepă ori de bostani. Mâncam sfeclă de zahăr şi dovleci, iar când căpătăm o porţie de lapte din sămânţă de cânepă parcă năvăleau turcii la gura noastră.

După ce sămânţa de cânepă era fiartă, crăpată, mama ne punea s-o pisăm cu macahonul, spălând-o mereu cu un crop. Apa aceasta albicioasă, grasă, se punea la fiert şi făcea spumă ca laptele de vacă, părându-ni-se şi mai gustoasă.

Stăteam în cuhne ca o pasăre în colivie. Mama se temea să nu-şi piardă odorul şi mă ţinea ca la puşcărie, pe cuptor. Seara mai scăpam afară şi o luam cu pielea goală prin troienele din fundul grădinii, ţipând şi alungând ciorile care rupeau crengile pomilor, îngropându-mă prin zăpada înfoiată, jucându-mă cu Ţandra, căţeaua cea bătrână, care avea căţei.

Când intram în cuhne, mama lua melesteul şi mă mângâia pe spinare, zicând:

— Nu te mai cuminţăşti? Na! Na! Să te saturi...

Surorile mele începeau a-mi cânta, văzând că eu nu scot nicio lacrimă, niciun ţipăt:

Chele ră şi răpănoasă,
Ori o bate, ori o lasă...

Nu scăpam de gura lor nici atunci când fugeam pe cuptor, trântind pe mine toate pernele şi bulendrele. Îmi astupam urechile, dar ele veneau pe cuptor şi strigau să-mi facă în ciudă.

O săptămână am râşnit, zi şi noapte, pentru a putea coace mama un cuptor de mălaie şi alivenci cu brânză de oi. În noaptea aceea se făcea la noi

clacă „la lână”. Mama îmi dăduse, din nou, cămaşa, să nu mai stau „ca un drac”. Mi-a dat cămaşa, dar mi-a dat şi un braţ de niţe, zicând:

— Asta ţi-i porţia de clacă. Dacă o faci, îi mânca alivenci, dacă nu, mai pune-ţi pofta-n cui şi linge-te pe buze, puturosule!

După ce a-noptat, au început să vină, una câte una, femei, fete, babe, mai mult vecinele, neamurile, cumetrele. Mătuşa Anica cu Otanţa, mătuşa Victoria cu fata ei, Catincuţa, liţa Domnica, care răsturna cuhnea când râdea şi vorbea. Pe cine-i spurca ea cu vorba, nu-i mai putea spăla nici potopul lui Noe. Mătuşa Anica o privea pe liţa Domnica, îşi făcea cruce de câte îi auzeau urechile şi îşi trăgea casânca pe urechi şi stătea ca o călugăriţă. Era slabă şi umbla îmbrăcată în rochii negre. Se aşeza lângă vatră, iar mama striga la mine când mătuşa Anica intra pe uşă şi vedea că se aşază pe laiţă:

— Pune-i mătuş-ti Anica scăunaşul cu trei picioare sub tălchi, afurisitule!

— Să trăieşti, bodaproste, zicea mătuşa Anica.

Mătuşii Victoria îi dădeam sub picioare un dovleac de sub pat. De mătuşa Anica aveam mai mare grijă, căci îmi împletea în fiecare an câte un colăcel, îmi dădea nuci şi roşcove când mă duceam s-o „samăn” în dimineaţa Anului nou. Era singura femeie din sat care mă aştepta să vin cu uratul şi îi spunea mamei cât de frumos am zis la fereastră *Mioriţa* ori *Toma Alimoş*. Mă urcam pe prispă, mă lipeam de perete şi începeam să strig versurile învăţate de mine de la ciobanii din sat.

Nu puteam s-o înşel pe mătuşa Anica, scurtând urătura.

— Mai ură, mai ură, că nu-i sfârşită, zicea ea ieşind în prag cu banul şi colacul în mână.

N-aveam încotro şi trebuia să zic până la capăt, ba, de multe ori, mă punea să zic şi *Toma Alimoş,* că-mi trecea dorul de sfântul Vasile, aşa îngheţam de frig la fereastra ei! Era evlavioasă şi bună la inimă. Dădea de pomană la săraci, ea însăşi săracă, împărţind, din puţinul ce-l avea, în dreapta şi în stânga. Venea la noi cu pască, cu ouă roşii, cu lapte, cu răcituri şi cârnaţi de porc. Ne da la fiecare câte o lumânare aprinsă în mână odată cu darul, zicând:

— De sufletul celor adormiţi.

— Bodaproste, răspundeam noi, sărutându-i mâna pe-o parte şi pe alta.

Noi stăteam cât stăteam cu lumânările aprinse în mână şi pe urmă le stingeam, iar mama le strângea, punându-le după icoană. Însă adevărata zi a morţilor era la alesul mieilor: Moşii. Atunci se dădeau de pomană oale frumoase, străchini, linguri înflorate şi încrustate, cofe şi cofăiele pline cu lapte cu tocmagi, cu bragă sau covaşă. Copiii îşi umflau, de Moşi, burduhanele ca berbecii.

Claca începea cu scărmănatul şi torsul lânii, sfârşind cu depănatul şi alivencile din cuptor, cu palincile de rachiu, cu fluierul lui moşu Vasile şi ţopăiturile pe sămânţa de cânepă pe care o arunca mama pe jos, să nu se ia lutul şi să nu se ridice colbăraia. Jucau cele mai tinere, fetele şi nevestele, ele între ele, căci războiul rărise partea bărbătească, iar flăcăii încă nu aveau tuleie sub nas. La o bucată de noapte, pe mătuşa Anica o apuca mâncărimea urechilor şi se scărpina cu un fus pe care îl ţinea în poale şi pe care îl sfârşise de depănat. Se scociora în urechi şi zicea:

— Mâine se schimbă vremea... Să ştiţi că se schimbă... Mă mănâncă afurisita de ureche stângă...

— Am s-aud o veste rea, zicea mătuşa Victoria, ducându-şi mâna şi ea la ureche.

— Care ureche ţi-a ţiuit, cumătră?

— Stânga... ba nu... dreapta...

— Ai s-auzi o veste bună, tălmăcea mama semnul.

— Să te audă Dumnezeu sfântul din cer! zicea mătuşa Victoria...

Când venea câte un băietan, liţa Domnica îi da câteva niţe, zicând:

— Na, măi, scarmănă, că aşa-i la clacă...

5

În casă erau toată iarna stative. Surorile mele cele mari stăteau mai mult la ţesut, alegând covoare, chiorându-se, numărând la fire de urzeală şi istovindu-se, trăgând spata, purtând suveica şi schimbând iţele cu tălchigiii. Eu i-ajutam mamei la treaba din casă: măturat, scuturat, spălat blidele, ba începeam să împletesc la colţuni, învăţând să trag firele cu cârligul. Îi ţineam fusul mamei când depăna tortul, râştiam ghemele, făceam păpuşele la vârtelniţă pentru suveici, ajutam la urzit, la nividit, mai dihai ca o fată. Alergătoarea, letca şi urzitorii erau pentru mine jucăriile cele mai frumoase. Cu ele se jucase şi mama şi mămuţa, şi bătrânica, şi...

Mama nu avea o părere bună despre fete. Pe fete le socotea pacoste, atunci când n-ai cu ce le mărita. Când nu ai pământ să le dai, loc de casă, oi, vacă, scoarţe, coţi de pânză pentru cămaşa de mire, cămaşa de soacră şi socru, prosop de nun şi de staroste şi câte şi mai câte.....

— Nici capul nu m-ar durea, zicea ea, dacă n-aş avea fete. Dacă aş fi avut şapte băieţi, ca şapte brazi, n-aş plânge eu în pumni că nu am în casă nici ce mânca. Băietul e băiat... Trânteşte căciula în pământ, o ridică şi o scutură, şi tot el este... Pe câtă vreme o fată...

— Scuturi şi tulpanul, mamă, răspundeam eu.

— Tulpanul degeaba îl scuturi, dragul mamei, tot tulpan rămâne. Unde merge băiatul nu poate merge fata. Băiatul se duce, vede lume, îşi cată

nevastă... Fata stă şi aşteaptă ca o piatră de moară, dacă mai este şi urâtă pe lângă sărăcie. Decât să-mi fi dat Dumnezeu cinci fete, mai bine îmi da zăce băieţi!

Vara căram apă de la fântână. Umpleam treuca de la găini, hârdăul de la purcel, ciubăraşul de la cârlani. Umpleam groapa răţuştelor, în care se scăldau şi vrăbiile. Vremea era înăbuşitoare. Mă duceam cu mâncare la deal, la prăşit, la adunat. Surorile mă aşteptau lihnite de foame, căci întârziam prin lanurile de semănături, privind câte o şopârlă, pe care o scoteam din gura guşterului, când alergând după câte un pui de iepure, ori după câte un roi de albine pe care încercam să-l opresc şi să-l prind în pălărie...

Acoperişul de la şură îl dărăpănasem de-a binelea, stând toată ziua, mai ales când dormea mama, la amiază, cu gura căscată, pândind în care gaură de stuf intră albina sălbatică. Trăgeam firul de stuf, îl spintecam şi găseam un cocoloş de păstură cleioasă şi spurcată, pe care albinele acestea, după cum zicea mama, îl făceau din murdării.

În timpul verii nu rămâneam acasă decât cei mici, eu şi surorile mele, mezinele, care se jucau cu fire de tort şi cordele. Mama alerga şi striga:

— Truţă! Truţă!

— Ci-i, mamă?

— Truţă, vezi dacă o intrat oile în strungă pe deal!

Mă duceam şi priveam izlazul ars de soare, cărămiziu.

— S-aprochie, mamă! S-aprochie de stână.

— Vitele îs în stanişte?

— În stanişte!

Era amiază şi mama mă pregătea să duc mâncare la câmp, dându-mi ce-i mai bun pentru surorile mele de la prăşit, spunându-mi:

— Ele muncesc. Trântorii să mănânce şi măliguţă cu vişine.

Mergeam în fiecare zi cu mezinele în grădină, cu câte o bucată de mămăligă în mână. Ele erau mici şi mă strigau să vin să le ajut să se urce în pomi, la vişine. După ce ne săturam de vişine şi ne strepezeam dinţii, intram în ceapă şi usturoi, în bob şi mazăre, în castraveţi şi pătrunjel... Grădina era plină de vişine şi prune goldane, corcoduşe, zarzăre. Ne întreceam a striga care mai de care:

— Cu-cu-ri-gu! Cu-cu-ri-gu! Cu-cu! Cu-cu!

— Cot-co-dac! Cot-co-dac!

— Câr! Câr! Câr!

Umblam prin pomi după clei, după stuchitul cucului, care nu era altceva decât ouă de fluturi, depuse pe ramuri, umblam după cuiburi de păsări. Pe dealuri căutam ouă de prepeliţă, de raţă sălbatică, de şopârlă şi şarpe. Prin

buruienele din fundul grădinii mai găseam şi câte un ou mic de puicuţă. Lumea din sat zicea că aceste ouă sunt „de drac”.

— Am găsit un ou de drac! Am găsit un ou de drac! mă lăudam eu.

Mezinele alergau la mama şi mă pârau:

— Truţă a găsit un ou de drac!

— Ce o găsit? întrebă mama, răstindu-se.

— Un ou de drac!

— Ce-ai găsit, afurisitule? mă lua mama la rost.

— Un ou de drac! îl scoteam şi i-l arătam.

— Să nu mai pui mâna pe lucruri necurate! zicea mama, luându-mi oul şi aruncându-l cine ştie unde...

Surorile mele cele mari ziceau că drăcuşorii Jităriţei ieşiseră din ouă de acestea părăsite. Jităriţa „clocise” oule subsuori şi ieşiseră doi puişori negri de găini, care s-au prefăcut în doi pisoi...

Erau şi printre şcolari unii care „cloceau” ouă de drac subsuoară, dar nu spuneau, se fereau, căci lucrurile de felul acesta se ţineau tăinuite. L-am descoperit cu ouă de drac subsuoară pe Untură, căci ne ameninţa la şcoală că are putere de vrăjitorie şi până la urmă s-a dat de gol singur. Tovarăşii lui îi făcuseră faimă şi ziceau:

— Nu vă atingeţi de Untură, că are „drăcuşori” în buzunare, în sân. Numai le şopteşte ceva la ureche şi praf vă face! Vă poate lua auzul, graiul, vederea, mintea...

— Îi ţine şi-i creşte, căci vrea să descopere comorile de aur îngropate în pământ!

— El i-o „clocit” şi i-o „scos” şi-l ascultă numai pe dânsul.

L-am îngrămădit pe Untură şi l-am rugat să ne arate drăcuşorii din buzunare. El ne-a spus că nu ne arată. L-am trântit şi l-am buzunărit, dar n-am găsit decât un pumn de bunghi şi sâmburi de coarnă. I s-a spart oul de drac pe care-l ţinea strâns subsuoară, la „clocit”. S-a umplut tot de gălbenuş şi de albuş. Ne ameninţa cu puterea dracului, care se va răzbuna pe noi:

— Veţi vedea voi ce aveţi de păţit!

De puterea diavolului nu puteai scăpa decât dacă te prefăceai din fată în băiat şi din băiat în fată. Pentru aceasta trebuia să mergi, în coate şi genunchi, până la fântâna ori iazul din care bea curcubeul apă. Ameninţaţi de Untură, vara am pândit o zi cu bură, când s-a arătat curcubeul pe cer şi am pornit câţiva la drum. Am mers o bucată bună printre ogoare. Ni se părea că din Bodeasa bea apă curcubeul. Ni s-au rupt pantalonii în genunchi, ni s-au rupt cămăşile, ni s-au julit genunchii şi coatele. Curcubeul a dispărut fără să ne dăm noi seama. Când ne-am uitat în sus, nu mai era nici urmă de cer colorat. Am amânat planul nostru în altă zi cu ploaie şi soare.

Pe cărarea pe care mergeam, în coate şi genunchi, ne-am întâlnit cu domnul Feticu, elev la şcoala normală, care ne-a întrebat:

— Da' ce faceţi aici? Unde aţi pornit-o aşa, în coate şi genunchi?

— Să bem apă de la gura curcubeului, am răspuns eu după o clipă de tăcere şi ruşine.

— Vreţi să scăpaţi de puterea diavolului, zise el.

— Untură cloceşte draci subsuoară şi...

— Sunt scorniri de-ale babelor, măi băieţi. Duceţi-vă acasă şi vedeţi-vă de şcoală, nu vă ţineţi de prostii! La gura curcubeului nu ajunge nimeni niciodată, căci curcubeul nu are gură, nu are început şi sfârşit, nu bea apă din nicio fântână. Îl formează razele de soare care străbat o perdea de ploaie.

În zilele de vară dormeam cu fratele meu pe stogul de fân din grădină, din spatele casei celei mari. Priveam cerul înstelat, focurile de la stânele de pe deal. Cântau broaştele, iar din vreme în vreme izbucnea, din ogoarele semănate, câte un „pitpalac" ascuţit, care amuţea îndată. Începeau a cânta greierii. Foşneau frunzele pomilor. Răsărea luna, iar umbra vişinilor ajungea până la noi. Ne urcam pe trunchiuri de stog cu scara. Trăgeam scara după noi, să nu vină cineva şi să ne sperie...

Câinii lătrau la arici. Se repezeau, dar nu le puteau face nimic, căci se înghemotoceau până ce câinii îi lăsau în pace. Atunci ne dădeam noi jos de pe stog şi începeam a bate din nişte fiare până ce ariciul se ridica în două labe şi începea să joace ca un ursuleţ...

Mama se trezea şi striga:

— Culcaţi-vă! N-auziţi? Zdihuiţilor!

Se făcea linişte. Focurile de la stâni se stingeau încetul cu încetul. Înceta şi fluierul şi cimpoiul. Rar când se mai auzea câte un dangăt de clopot ori de talangă, câte un hămăit de câine ori un pocnet de harapnic.

6

Satul era bântuit de tifos, scarlatină, pelagră şi friguri. Şcoala stătea închisă, părăginită. Era închisă de când venise iar domnu Turcu ca director, de când căzuse de la putere şi nu mai era deputat. Se făcuse rău şi ne bătea, zicând că vrea să scoată oameni de treabă din noi. Ne dezbrăca la piele şi ne bătea cu frânghia udă, cu vergile, ne călca în picioare şi ne fărâma ca pe motanii stricători. Fugeam de la şcoală şi umblam fugari pe dealuri, prin cimitir, prin Hârtop, la Urieş, la Bulhac, la Bolniţă. Ne înfundam prin stufărişuri, prin mlaştini. Noi fugeam de domnul Turcu, fugeam mai ales de vaccinare, de doctori şi injecţii. Cu cât se purta mai rău domnul Turcu cu noi, cu atât ne făceam mai sălbatici şi mai răi...

Într-o zi am intrat „în fabrica” lui şi eu. Mi-a smuls părul de pe cap, m-a izbit de tablă, de pereţi, m-a întins pe bancă cu pielea goală şi m-a bătut cu centironul militar, înjurându-mă de toţi sfinţii din cer, de toţi dumnezeii şi crucile. În clipa aceea au apărut în uşa şcolii mai mulţi ţărani cu furcile de fier în mână, cu lopeţi şi hârleţe, alergând să vadă ce s-a întâmplat „la curte”. Era ca pe vremea când boierul bătea „la scară” pe iobagi şi clăcaşi, pe robii ţigani.

Ţăranii au rămas în uşă. Erau fioroşi, căci domnul Turcu n-a mai aşteptat şi a sărit pe fereastră şi a fugit.

Grigore Muscalu a înjurat şi a scuipat în urma lui:

— Hristoşii mă-tii! fugi... Asta nu-i şcoală! Aşa l-o învăţat mă-sa să se poarte cu şcolarii? Strângeţi-vă cărţile şi duceţi-vă acasă, copii! Stăm noi de vorbă cu tâlharu... O prins cheag... de când îi deputat. O învăţat hoţia de la boierii cei mari!

— S-o împropietărit singur, zise altul. S-a făcut moşier pe spinarea noastră! Macra pământului a luat-o hoţul. Şi pe noi ne-o dat la sărături şi hârtoape! Pentru asta am luptat în război. În loc de cinci hectare, îmi dă numai două. Restul îşi ia hoţul pentru dânsul. De unde are dreptul la treizeci de hectare?

După întâmplarea aceasta, am zăcut două săptămâni. Pe urmă am dat în friguri. Mama zicea că am dat în friguri din cauză c-am mâncat castraveţi fără sare şi am băut apă, culcându-mă la soare.

În toiul verii, când mă apucau frigurile, nu-mi ajungeau toate cojoacele şi toate bulendrele din casă pentru a mă încălzi. Mi se usca gâtul, buzele îmi sângerau de căldură, şi de crăpate ce erau, aş fi băut o cofă de apă dintr-odată. Când m-au lăsat frigurile, m-a apucat scarlatina, iar când s-a dus scarlatina, m-a umplut râia şi pe urmă m-au apucat iar frigurile.

Când veneau doctorii, mama ne ascundea prin buruienile din fundul grădinii. Ne ascundea prin urzici, prin brusturi şi popuşoi, căci nu voia să ne trimită la spital. Zicea că doctorii umblă ca fermecaţii.

Jandarmii umblau prin sat şi sileau pe oameni să-şi văruiască gardurile, casele, să aprindă focurile seara prin ogrăzi împotriva ţânţarilor.

Mama ne ungea cu apă de var şi ne scălda cu leşie tare de cenuşă de ciucălăi, ne ungea cu său şi cu usuc de oaie.

Nu vedeam decât doctori şi jandarmi, pe domnul Turcu sărind şi călcându-ne în picioare. Nu auzeam decât zdupături şi strigăte pe-afară. Nu era nimeni. Nu se auzea decât glasul monoton al fetei lui Mocanu, care umbla prin ogoare şi cânta:

Di, di, di, di,

Di, di, di, di...

Fata fugea de-acasă şi nu venea zile în şir. Dormea prin fânaţuri, prin mlaştini. Oamenii ziceau că îşi pierduse minţile. Era mică. Nu avea decât cinci ani. Ochii albaştri, părul blond. O vedeam dinainte şi o auzeam cântând şi după ce a fost găsită moartă, pe câmp, cu ochii mâncaţi de ciori, cu obrazul plin de muşiţă.

Mama stătea la capul meu şi nu mai ştia ce să-mi facă şi cu ce să mă descânte. Începeam să cânt, iar ea plângea şi se închina, bătea mătănii şi mă stropea cu agheazma.

— Nu-i agheazmă, mamă.

— Agheazmă, dragul mamei.

— Nu-i, mamă.

— Doar tu ai adus-o la Bobotează de la biserică.

— Nu mai era, mamă, când am ajuns la biserică. Se golise cristelniţa şi ciubărul...

— Ai luat apă din fântână, păgânule?

— Din fântână, mamă.

— Te-a îndurat inima să faci una ca asta?

— Fără agheazmă nu puteam veni acasă.

— Şi eu care m-am închinat şi v-am cerut să mă iertaţi, că poate v-am greşit cu fapta ori cu gândul...

— Şi ai bătut şi mătănii la icoane şi ai crezut că te-ai curăţit de păcate!

Mama se închina şi scuipa, ducându-se şi luând câte o firimitură de nafură dimineaţa pe inima goală, să spele tot ce era spurcat.

O vedeam pe mama cum se închina şi cum zicea înainte de a bea agheazma adusă de mine:

— Iertaţi-mă, copii, poate v-am greşit cu vorba ori cu fapta, că omul la mânie şi nevoie multe zice şi păcătuieşte.

— Dumnezeu să te ierte, mamă, răspundeam noi în cer.

„Păcătosule! Păcătosule!" auzeam cum îmi striga mama prin vis.

A venit să mă vadă şi domnul Turcu. Mama a stat la cumpene: să-l dea sau să nu-l dea afară? S-a aşezat pe marginea laiţei şi m-a privit. L-am privit şi eu.

În acea vară m-a luat moşu Vasile la stână. Dădeam în strungă şi beam câte o cupă de lapte la fiecare mulsoare. Beam zer dulce la fiecare închegare.

Am rămas la stâna tatei-bătrân până toamna, când am început din nou şcoala.

CAPITOLUL III
COROANA DE FLORI

1

Şcoala s-a mutat de ici, dincolo. Din şcoala veche ne-am mutat în cea nouă, iar de-aici în fosta cancelarie a moşiei. Apoi ne-am dus cu şcoala tocmai unde înţarcă dracul copiii, în dealul cimitirului, la locuinţa domnului Vasiliu, bădia Iorgu, căci ţinea de nevastă pe ţaţa Leuntina, una din surorile mamei.

Ţaţa Leuntina era cea mai frumoasă fată din sat. Ţăranii ziceau că profesorul cel tânăr umblă „fărmăcat", că mămuţa i-o făcut vrăji.

Dar povestea dragostei unei fete de ţară cu un târgoveţ învăţat n-a ţinut mult. În familia noastră nu i se spunea decât „nebunul de Iorgu".

Ţaţa Leuntina nici nu spunea toate pe câte le pătimea, după ce se mutase de la mămuţa, în casa lui Grigore Muscalu, pe care o luase cu chirie.

Dar mamei nu-i trebui mult timp să se convingă că ţăţica noastră nu trăieşte bine cu „nebunul", căci bucăţica ţine viţica, iar faţa ţi-arată şi sufletul şi viaţa. Se prefăcea ea biata ţaţă Leuntina că o duce bine, că e fericită, dar începea a plânge şi plângea de i se scutura cămeşuţa de pe trup. Mama o lua în braţe, o săruta şi o întreba:

— Te bate nebunul? Ce-ţi face de te usucă la sufleţel, Leuntină?

— Nu mă mai întreba, ţăcuţă! zicea ţaţa Leuntina printre lacrimi.

— Decât să vorbească satul, mai bine ai vorbi tu, zicea mama.

— Nu spun, ţacă dragă, nu spun... Dacă ai şti, ţăcuţă...

— De când te-ai măritat şi te-ai dus de-acasă, mama a slăbit şi a albit de tot!

— Numai bătrânica nu m-a fericit când m-am măritat. Mi-a prezis sfârşitul. Parcă o văd şi o aud: „Nepoată, nu-i de tine. Îl ştii cine-i, de unde vine şi ce a făcut, ce hram poartă? Vine un venetic – şi gata! Mă mărit cu el! Prea-i slăbănog şi prea umblă cu capul în nori. Drept îţi spun, nu-mi place nici de frică... Eu una nu m-aş mărita cu dânsul dacă aş fi în locul tău... Are el o sminteală la cap, nu-i întreg... Nu vezi că-i tehui? Deschide ochii, fată; că mai bine-i deschizi înainte decât pe urmă. Tare mă tem că te-o lua din livada noastră şi te-o pune la veştejit în fereastra lui. Dar să fie într-un ceas bun şi cu noroc, dacă ţie îţi place! Dar mă tem să nu plângi în pumni, iar eu să-ţi plâng de milă la atâta şi atâta amar de bătrâneţe, că mâine-poimâne ajung la suta de ani. Că mai bine-i să zici: vai de mine! decât să zici: vai de noi! Eu nu am încredere în „zgârie-hârtie" de-ăştia, care nu umblă decât să te şmichirească şi te ameţesc cu vorbe şi-ţi fac capul calendar cu fel de fel de baliverne de-ale lor." Ţi-aduci şi mata aminte, dragă ţăcuţă, sora mea mai

mare şi cuminte, cum mă probozea, cum mă probozea bătrânica noastră? Şi parcă mă ruşinez astăzi să dau ochii cu dânsa... Îmi pun capul în poala matale şi îmi trece aleanul strâns la inimă.

Ţaţa Leuntina stătea cu capul în poalele mamei şi îşi aducea aminte de tot ce-i spunea bătrânica.

— Tu ce-i răspundeai, Leuntina? Ţi-aduci aminte? zicea mama.

— Eu îi spuneam, ţacă dragă, aşa: bătrânică, mata vezi dracul mai negru decât este. Nu-i spuneam aşa, ţacă?

— Aşă-i spuneai, răspundea mama. Bătrânica te privea, clătina capul şi zicea: „Dragostea-i mai rea decât râia! Că râia trece şi nu lasă urme, dar dragostea, pe unde trece, usucă şi pârjoleşte". Tare aş fi vrut să nu se fi adeverit vorbele bătrânicăi noastre, dar...

— S-au adeverit, ţacă, s-au adeverit. Se vede că aşa mi-o fost să trag şi aşă mi-i dat. Îi turbat de gelozie şi i se năzare din te miri ce. Zice că-mi lunecă ochii pe-alăturea. Că...

— ...eşti stricată, nu? întrebă mama.

— Închipuie-ţi, ţacă... Cu cine, păcatele mele? Cum să fiu stricată?

Ţaţa Leuntina nu-i mai spunea mamei că bădia Iorgu o încuia uneori în casă, cu lacătul pe dinafară, şi se ducea la şcoală. Nu-i mai spunea că n-o lăsa să se uite afară, că-i astupa fereastra cu rogojina şi nu lăsa să bată nicio rază de soare pe obrazu-i întristat. Ar fi vrut să privească, săraca, măcar păsărica ce-i cânta lângă fereastră, pe crengile zarzărului... I se împietrise inima de atâta întuneric şi supărare...

Bădia Iorgu venea acasă ca zmeul care-şi aruncă buzduganul de la zece poşte. Tuşea, tropăia, izbea poarta, iar ţaţei Leuntina îi îngheţa sângele în vine.

Vecinele ţaţei Leuntina i-au spus mamei că bădia Iorgu o leagă de stâlpul patului, o târâie de cozi, în tindă, afară, dezbrăcată.

Ţaţa Leuntina răbda umilinţa şi ruşinea, căci se gândea că poate a mai rămas un strop de dragoste în sufletul şi în inima încâinoşată a bărbatului. Vedea cum dragostea murea încetul cu încetul şi din inima ei. Tânjea după livada pe care o părăsise şi plângea, plângea zile şi săptămâni de-a rândul, ştergându-şi lacrimile numai când venea careva. Mă seca la inimă şi pe mine când o vedeam cum ajunsese. Îşi împreuna mâinile şi zicea: „Cu ce ţi-am greşit, Doamne? Ce păcat ispăşesc? Iartă-mă, Doamne! Sufletul şi inima mea nu sunt în tină". Îşi legăna copilul pe care-l născuse din dragoste şi plângea. Se înspăimânta gândindu-se ce-l aşteaptă. O vecină i-a spus într-o zi:

— Nu-i curată casa asta. Din 1906 o ţin minte... Numai cu ferestrele astupate a stat. Nu veneau decât strigoi!

— Domnul Turcu nu-i strigoi. Nici Muscalul nu era strigoi. Nici omul ţacăi mele, care tot aici venea şi el. Ţăranii se adunau şi puneau la cale cum să intre cu plugurile în moşia arendaşului.

— Mai bine să ferească Dumnezeu de ceasul cel rău! zicea femeia, văzând că nu mai are cum o scoate la căpătâi.

Mama mă trimitea să-i duc, pe furiş, câte ceva ţaţei Leuntina, zicând:

— Să nu te zăbzească careva şi să nu dai de nebun... Bate-n uşă... Mergi prin grădini...

— Dacă mă prinde bădia Iorgu?

— Nu mai poci, zicea mama. Puşchea pe limbă.

Intram în grădină, mă apropiam în vârful picioarelor şi băteam încet în uşă. Auzeam paşi şi un glas, ca din fundul pământului. Întreba:

— Cine?

— Eu, ţăţucă, eu...

— Truţă?

— Da.

— Intră.

Din casă se auzea plângând copilul. În tindă era întuneric, căci gârliciul era astupat cu un pietroi să nu intre găinile şi pisicile. Copilul scâncea în covăţică şi se mişca ca o bucată de aluat pusă la dospit şi care dă afară.

Ţaţa Leuntina mi-a deschis şi a pus zăvorul zicând:

— Să nu te prindă la mine, că mă ucide...

— Cine te ucide?

— Bărbatul meu.

— De ce?

— Pentru că i se năzare lui...

Casa era plină de cărţi învălmăşite. Cărţile stăteau aruncate pe masă, pe scaune, pe sipet şi pe jos. Unele erau scrise cu litere latineşti, altele cu litere slavoneşti, ca în cărţile bisericeşti. Pe unele scria: poveşti, roman, poezii, nuvele.

Vorbeam cu ţaţa Leuntina, dar cu ochii citeam: *Ce este credinţa?, Ana Karenina, Război şi pace, Odiseea, Eneida*. La altele nu citeam decât numele autorilor: Mihai Eminescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Odobescu, Alexandru Vlahuţă, Ion Neculce, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Alecu Russo, Vasile Alecsandri. Mai erau nume pe care nu le puteam citi. Privirea îmi fugea când la numele autorilor, când la titlul cărţii. Le amestecam şi continuam să citesc: Balzac, Lermontov, *Iluzii pierdute, Nebunul, Război şi pace, Mizerabilii,* Boccaccio, Puşkin, Cervantes, *Divina Comedie*.

Ţaţa Leuntina ogoia copilul care se trezea, iar ea îmi spunea:

— Auzi, băiţică? Cu cine vorbesc eu? Ori cu tine, ori cu pereţii, totuna-i...

— Aud, ţaţă, aud, răspundeam eu, privind-o ţintă în ochi.

— Să-i spui ţaţii, mâni-ta, să facă ce am vorbit eu cu dânsa. Să se ducă la bădia, moş-tu, că ştie ce au de făcut. Zi după mine ce ţi-am spus...

— Îi spun mamii să facă ce-ai vorbit cu dânsa... Să se ducă la bădiţa, fratele matale...

— ...şi al mâni-ta.

— ...că ştie ce au de făcut.

— Brava! Văd că ştii.

— Ţaţă, cine citeşte atâtea cărţi?

— Un profesor trebuie să citească.

— Mata le citeşti?

— Nu mă lasă.

— Nu?

— Nu. Când mă prinde citind... De la cărţi mi-a venit nenorocirea. Eu vreau să citesc, iar el nu mă lasă. La început nu era aşa.

— De ce nu te lasă?

— Ia, zice să nu mă iau după cărţi.

I-am spus mamei de-a fir-a-păr tot ce am auzit de la ţaţa Leuntina. Dânsa s-a îmbrobodit şi s-a dus întins la bădiţa, din sus. L-am văzut pe bădiţa cum trece pe lângă casa noastră, abătut, gânditor. A mers drept înainte, în jos, şi pe urmă a apucat, după un răstimp de chibzuire parcă, pe ulicioara care duce la mămuţa. O trecut ce-o trecut şi numai apare şi mama şi tot înainte se duce, grăbind pasul, mai mult moartă decât vie. Se vedea că s-a întâmplat o nenorocire sau se va întâmpla ceva şi mai rău.

Bădiţa a adus-o în ziua aceea pe ţaţa Leuntina acasă la mămuţa bătrână. S-o dus neamurile cu furcile de fier, cu şarabana şi au încărcat-o ca atunci când a fost mireasă. Bădia Iorgu a alergat de la şcoală când a auzit şi a tras cu revolverul ofiţeresc, dar s-a ales fără armă şi cu o bătaie bună. De atunci el s-a mutat din casa lui Muscalu tocmai pe dealul cimitirului şi a zis că s-a mutat de frica neamurilor mamei, care i-au făgăduit să-l bată de câte ori or da ochii cu dânsul, când se duce şi când vine de la şcoală, să vadă şi el cum se înghite bucăţica în lacrima amărăciunii.

Livada mămuţei nu se schimbase. Numai sufletul ţaţei Leuntina era schimbat. Cântau mierla, privighetoarea, dar ea parcă nici nu le auzea. Era floarea luată din livadă şi care se veştejeşte în fereastra întunecată a unui câine turbat. Era ca pasărea care nu mai poate zbura. I se înţepeniseră aripile de atâta stat în cuşcă.

De frica oamenilor şi a glodului, bădia Iorgu îşi făcuse „sala de clasă” în una din cămăruţele locuinţei sale. Tuşea zi şi noapte. Îl auzeam din clasă cum tuşeşte, cum se îneacă şi cum scuipă. Nici nu mişcam şi ne uitam unul la

altul. Stăteam smirnă, cu mâinile subsuori, cum ne rânduia el, şi nimeni n-avea voie să iasă din bancă, să se întoarcă şi să vorbească cu tovarăşul lui. Greu nu-i era să ne „inspecteze". Deschidea uşa şi trecea tinda. Peste tindă era şcoala. El nu ne bătea decât cu vergi de cătină şi de salcâm, căci aveau ghimpi şi usturau mai tare. Pe mine mă bătea cel mai rău. Ne stricasem nemăluirea şi se răzbuna pentru ce „încasase" în ziua despărţirii de ţaţa Leuntina. Avuseseră dreptate tovarăşii mei de şcoală: se vede că îmi pusese Dumnezeu nu o mână în cap, ci pe amândouă... Dar nu întotdeauna era rău domnul Vasiliu. Îmi pusese în vedere să nu-i mai zic „bădie", ci să-i zic „domnule profesor".

Cum intra în clasă, ne controla mai întâi la curăţenie. Uneori uita să mai facem rugăciunea. Ne descheiam la toate încheieturile, ne descingeam de cureluşe şi aşteptam cu mâinile întinse pe bănci. Pe cine îl găsea cu unghiile netăiate i le tăia, i le da să le mănânce şi întreba:

— Îs bune?

Clasa nu zicea nici mâlc. Fiecăruia îi venea rândul. Numai ce auzeai pe câte unul smârcâind, ştergându-şi nasul cu mâna. De acela nu mai povestesc ce păţea, căci vă închipuiţi singuri. Pentru el tot ce găsea era de mâncat. Când ne căuta de păduchi, lua câte un ajutor lângă dânsul. El nu punea mâna, căci se temea de tifos exantematic. Uneori şcolarul pe care îl lua ca ajutor se făcea că nu vede păduchii, trecând cu degetele peste cusături. Când îl prindea cu ocaua mică era vai şi amar de pielea lui. Îl bătea până rupea pe palma lui câte zece vergi.

Domnul Vasiliu era mulţumit în ziua aceea. Se plimba prin clasă şi striga:

— Drepţi!

— Staţi!

— Drepţi!

— Staţi!

— Drepţi!

— Staţi!

Vântul izbea în uşă, în ferestre şi se auzea huind prin cimitir.

Pe uliţă se auzea cum era adus un mort. Glasul bocitoarei ne înfiora inimile. Apăreau: prapurile, popa, pomenile şi năsălia cu racla, purtată de patru oameni.

Domnul Vasiliu se uita pe fereastră şi zicea:

— Ursul nu joacă până ce nu-i frigi ochii şi nu-i pui verigi de fier în nas...

Bocetul nu se mai auzea. Îl ducea vântul. Domnul Vasiliu îşi aducea aminte că nu respectase regulamentul şcolar şi striga speriat:

— La rugăciune! La rugăciune!

Ne întorceam cu faţa spre cimitir şi unul spunea *Împărate ceresc,* grăbindu-se să sfârşească cât mai repede.

Făceam şi la şcoala din dealul cimitirului „dejurne".

Eram „dejurne" în clasă şi la domnul profesor. Măturam, aduceam apă, scuturam, făceam focul, tăiam lemne, căci la domnul Vasiliu statul începuse a da lemne. „Dejurnii" erau scutiţi în ziua aceea de învăţătură. Rămâneau pe-afară la lemne, se duceau şi căutau lapte şi ouă pentru domnu', curăţau cartofi şi vedeau să nu dea în foc oala cu mâncare de pe plită.

Domnul Vasiliu tuşea toată ziua. Tuşea până se îneca şi-i da lacrimile. N-a mai putut sta la şcoală. A plecat. Se spunea că s-a dus la un sanatoriu.

O bucată de vreme am rămas fără învăţător şi căram prapurile la morţi, căpătând câte o băsmăluţă şi un ban şi descoperisem că puteai „câştiga" pe seama morţilor, mai ales la Paşti, la Moşi şi de Duminica mare, când cimitirul era plin de lumea care aducea de pomană, după slujba de la biserică.

2

În ogradă la mămuţa, se aprinsese un foc ca în zilele desprimăvărării. Dar în loc de frunze, vreascuri, omizi şi greblături, ardeau haine, rochii, plăpumi, saltele, mantăi militare şi lăzile de cărţi lăsate de bădia Iorgu când a plecat la sanatoriu. Îşi rânduise, în lăzi, lucrurile, cărţile. În una din lăzi s-a găsit o scrisoare. Pe plic era scris cu litere mari: PENTRU LEUNTINA.

Ţaţa Leuntina a deschis plicul pântecos, cu sufletul la gură. Ochii i s-au umplut de lacrimi... Erau scrisorile pe care i le trimisese ea la început... Niciun rând? Nicio vorbă de la dânsul? Printre scrisorile ei îi pusese şi aceste câteva rânduri:

Dragă Leuntina,

Ne-am despărţit pentru totdeauna. Plec la un sanatoriu unde ştiu că voi muri. Îţi înapoiez scrisorile care mai poartă urmele lacrimilor tale. Le-ai scris cu lacrimi izvorâte din ochii tăi ca cerul de senini. Eu ţi-am întunecat viaţa, ţi-am distrus-o. Ţi-am ascuns boala care mă rodea. Credeam că am dreptul să iubesc şi eu.

Îmi pare rău după fetiţă. Arde toate lucrurile mele, să nu mai pătimească şi alţii din pricina inconştienţei mele.

Al tău,

Iorgu

Scrisoarea i-a făcut şi mai rău ţaţei Leuntina.

A murit cu fereastra deschisă.

În livadă cântau păsările.

Era luna mai.

Fără scrisoarea aceasta nu s-ar fi pornit nici focul din ogradă. Mămuţa şi bătrânica au fost primele care au strigat:

— Să se ardă totul! Nimic să nu mai rămână!

Flăcările cuprinseră cărţile. Filele de carte se îndoiau, se mişcau de parcă le-ar fi durut. Pentru mine scrisul de tipar începuse să aibă o putere pe care nu mi-o puteam explica. Într-o carte scrie atâtea! Poveştile erau scrise şi în cărţi. Învăţăturile folositoare, istoriile, cântecele de dor şi de durere, totul sta tipărit în carte. De mic mă gândeam cum aş putea să dezleg şi eu tainele scrisului bisericesc. Literele slavoneşti mi se păreau nespus de grele, misterioase. Mi se părea cu atât mai pline de mistere, cu cât erau mai vechi, mai terfelite şi mai picurate de ceară şi untdelemn.

Acum ardeau cărţile pe care îmi aruncasem doar ochii, în casă, la ţaţa Leuntina.

Cum nu era nimeni în clipa aceea afară, m-am repezit şi am luat un braţ de cărţi şi am fugit cu ele în livadă, pe urmă le-am dus seara într-un sac şi le-am pus în bolobocul de murături din hâj, învelindu-le şi astupându-le cu nişte buci şi niţe strânse pe izlaz.

Mama m-a trimis a doua zi să aduc ciucălăi din hâj. Prima grijă a fost să-mi văd cărţile. Trebuia să fi luat şi o carte de poveşti. La amiază m-am furişat în hâj, trăgând uşa după mine. Am scos cărţile şi am aprins o lumânare de ceară. Citeam cu glas şoptit, să nu mă audă mama şi să vină la mine: *Nebunul, Hania, Cântarea Cântărilor, Amintiri, Odiseea, Eneida, Fabule, Fântâna Blanduziei, Poezii, Balade şi idile, Iluzii pierdute, Mizerabilii, Ce este religia?, Război şi pace, Învierea, Anna Karenina, Cronici, Vechiul şi Noul Testament*.

Din hâj am mutat cărţile, rând pe rând, în podul casei celei mari.

3

Şcoala din sat am sfârşit-o cu domnul Ghiţă Scripcă şi cu domnul Dumitru Feticu. Cu dânşii începuse să se macine altă făină la moară. Şcoala era şcoală. Nu mai erau nici elevii aşa de sălbatici şi nu se purtau nici învăţătorii numai cu ho! şi tio!

Mă ascundeam prin dudăul din fundul grădinii şi citeam şi învăţam poezii de Eminescu, Coşbuc, Vlahuţă, Alecsandri. Îi citeam mamei din *Psalmi* ori din *Cântarea Cântărilor*.

Când mergeam cu oile ori cu vacile la păscut, puneam în traistă, lângă mămăligă şi ceapă, poeziile lui Coşbuc, Eminescu şi Vlahuţă. În coliba pe care mi-o făceam împotriva ploilor ori soarelui, puneam un braţ de verdeaţă şi mă aşezam pe citit. Citeam cu glas tare. Învăţam *El Zorab, Nunta Zamfirei,*

Noi vrem pământ, Minciuna stă cu regele la masă. Învăţam sute de strofe, mii de versuri. La prima şezătoare, organizată de domnul Scripcă la şcoală, eu am recitat *El Zorab*.

Învăţătura de carte nu mai era pentru mine un chin. Şcoala nu mai era puşcărie. Domnul Scripcă s-a mutat în locul doamnei Mihăescu, iar noi am rămas la şcoala veche cu domnul Feticu.

Domnul Feticu ne lua la prăşit pe lotul de pe malul iazului, la plivitul grâului şi la răritul rândurilor de sfeclă, căci făcuse contract cu fabrica de zahăr din Ripiceni. Când nu dovedea cu noi, elevii, făcea clacă cu părinţii, care veneau fie să le treacă băietul, fie să li-l lese acasă şi să nu le trimită amendă. Domnul Feticu era om din sat şi vorbea cu ţăranii aceeaşi limbă. Credea şi la nevoia altuia, căci avea şi el multe nevoi. Părinţii se „ajutorau" cu dânsul. Îi mai dădeau un caş, o găină, o oală prinsă cu lapte, un leş de miel. Nu era fudul. Nu aştepta să-l salute ţăranul întâi. Cu fiecare râdea, vorbea, da mâna şi aprindea o ţigară, bea un pahar de rachiu.

Când mergeam la câmp, ne spunea să venim mâncaţi dimineaţa, căci era sărac, nu avea ce ne da, trăia mai mult din ce îi da pământul şi din mila satului, căci leafa nu-i venea cu lunile uneori. Dar şi când punea mâna pe leafă! Praf se alegea de parale! Nu venea acasă decât atunci când era „lefterit" de crâşmari şi pungaşi. Dacă îl întreba un prieten din sat ce a făcut cu banii, el râdea şi zicea:

— Banul e ochiul dracului! Nu banul îl face pe om!

De aceea nu ne dădea de mâncare decât la amiază şi de cele mai multe ori mâncam tot din mâncarea noastră...

El muncea cot la cot cu şcolarii şi ne spunea că învăţătura în aer liber este mai prielnică decât învăţătura în clasă...

Pe drum, până la ogor, vorbeam şi râdeam, ne fugăream, şi lui domnu' Feticu îi creştea inima că nu suntem nişte mofturoşi şi puturoşi. Ieşeam din sat, pe lângă casa noastră, cu oala cu sărbuşcă, cu oalele de lapte prins, cu sapele pe umere, cu traista cu mămăligă, linguri şi străchini, cu bărdăcile cu apă bună de băut, din sat, căci apa de pe malul iazului mirosea a bahnă.

Ne-am fugărit şi ne-am tăvălit prin luţerna de la Urieş. Legenda spune că aici ar fi fost îngropat de demult un om uriaş care putea lua în braţe un car încărcat cu porumb, cu fân ori cu snopi de grâu, cu boi şi cai cu tot. Pe oamenii noştri de astăzi îi putea strivi în picioare ca pe nişte furnici... Lua plugul cu boi de pe brazdă şi-l ţinea în palmă, mirându-se ce drăcovenie mai este şi asta.

La Urieş veneam cu tata-bătrân ori cu Toadere, la cosit luţernă. Tata-bătrân îmi făcuse şi mie o coasă mică şi luam brazda înainte, iar el venea pe urma mea şi zicea:

— Fâş! Fâş! Fâş! Hai mai iute că te tai!

Coseam de se rupea inima în mine, căci auzeam fâşâitul coasei tatei-bătrân ori a lui Toadere la călcâile mele. Când ajungeam cu brazda pe movilă, tata-bătrân se oprea, scotea cutea din teaca pe care o ţinea în cureaua de la brâu şi începea să-şi ascută coasa, pe-o parte şi pe alta. Cu limba între dinţi, icnind la fiecare mişcare a mâinii, îşi înfigea coasa în pământ, privea şi zicea:

— Aici e urieşul îngropat... Unde stăm noi, e pântecele; în partea dinspre iaz, îi capul; iar în partea din gios, îs chicioarele... Arătanie şi lighioană de om ca urieşul nu s-a mai pomenit de când îi lumea şi pământul... Nu dovedeşti să-i ari mormântul nici cu zece pluguri...

În sat se ştia că în mormântul urieşului au săpat oamenii şi au găsit o măsea care cântărea trei kilograme.

Venea amiaza. Domnul Feticu ne chema la mâncare. Nu aşteptam să ne cheme de două ori. Domnul Feticu nu mai dovedea de turnat sărbuşca în strachina din care mâncam cu toţii. Eu mai păstram obiceiul de-a merge cu lingura de-acasă, dar n-o mai ţineam în tureatca colţunilor, căci eram desculţ, ci în cingătoarea de la brâu.

Se băteau porcii la gura noastră, iar sorbiturile aduceau a cântec de broaşte din gârlă. Sărbuşca se mânca repede, cât ai bate din palme, numai chişleagul borşit la soare, cald şi amar, din cauza pelinului pe care îl mâncau vacile din iarbă, îl înghiţeam cu noduri şi sughiţuri.

Domnul Feticu ne îndemna, stând cu oala în mână:

— Hai! Să nu le mai ducem acasă deseară, mâncaţi, avem treabă de făcut şi dacă nu vă hrăniţi cum trebuie, nu puteţi munci cum se cuvine.

Gândul nostru era tot la urieşul din legendă. Colindam prin luţernă, pe malul iazului, la iezetură. Ne scăldam şi ne întorceam iar la plivit ori la prăşit. Ne întorceam şi cu poftă de vorbă şi de muncă, pentru că zburdasem ca „mânjii popii", cum ne zicea domnul Feticu, strigându-ne şi făcându-ne din mână când trecea de amiază. Tot „mânzul popii" mă poreclise şi mama de când umblam cu popa de Crăciun şi Bobotează, repezindu-ne după popă în case şi luând colaci, vărzarele şi găluştele cu crupe, care bleşteau în oloi de floarea-soarelui. Oamenii nu ne ocărau de ruşinea popii, dar multe se zicea că se fură noaptea de prin ogrăzile gospodarilor de către hoşmălăii cei mari. Căci noi ne aciuam pe cuptor şi în locul nostru se strângeau în jurul popii pârlacii, care „făceau rost" de un clopot, de o talangă, de un căpăstru de pe cal, de un ham, de un resteu, de saci, de porc afumat, de lână şi de piei de căciuli. Din cauza asta mama mă bătea să nu mă duc „cu răii". Iar când îmi zicea „mânzul popii", nu era cu ce mă lăuda.

Ne înşiruiam pe ogor şi ziua trecea ca te miri ce.

— A lui Untură spune că sunt măsele de trei chile, domnu' profesor, făcea a lui Leuştean.

— Legenda spune că aici este mormântul unui urieş, începea domnu Feticu. Legenda are la începuturile ei o picătură de adevăr... Cu milioane de ani în urmă au trăit vietăţi uriaşe pe aici, care se numeau mamuţi. E adevărat, o măsea de mamut cântăreşte până la trei kilograme. Trebuie să fi fost măsea de mamut...

— Pot fi animale aşa de mari? întrebă a lui Muscalu.

— Sunt chiar şi în zilele noastre, răspundea profesorul. N-aţi învăţat despre balene? Cât cântăreşte o balenă?

— Până la o sută cinzeci de mii de kilograme, răspundea alt elev.

— Câte vagoane ar face, dacă un vagon are zece tone? întrebă profesorul.

— Un tren cu cinsprezece vagoane ar trebui pentru o aseminea balenă, răspundea Leuştean.

— Ogorul nostru ce formă geometrică are? întrebă profesorul. Hai, priviţi, măsuraţi cu ochii distanţele, laturile, că le-aţi măsurat destul cu tălpile...

Băieţii tăceau. Domnul Feticu ochea şi zicea:

— Hai, Muscalu, să te vedem.

— Un pătrat, domnule...

— Să zicem că o latură are cinci sute de metri, îl ajuta domnu Feticu.

— Înmulţim o latură prin ea însăşi şi aflăm suprafaţa, răspundea Muscalu.

— Câţi metri pătraţi vom avea? întrebă profesorul.

— Două sute cincizeci de mii de metri pătraţi, răspundea Catinca Victoriei Prisăcaru.

— Câţi metri pătraţi are un hectar?

— Un hectar are zece mii de metri pătraţi, zicea a lui Plugaru.

— Două sute cincizeci de mii de metri pătraţi câte hectare fac, Untură? întrebă profesorul.

— Douăzeci şi cinci de hectare, răspundea altul.

— Cum ai socotit?

— Am împărţit la zece mii, am tăiat patru nule de la două sute cincizeci de mii, răspundea elevul.

— Sunt aici douăzeci şi cinci de hectare? întreba domnu Feticu.

Noi ne uitam şi ziceam:

— Nu sunt, domnule. Nu sunt nici cinci.

— Cu douăzeci şi cinci de hectare nu s-a împroprietărit decât domnul Turcu, preşedintele reformei agrare de la noi din sat, vorbea domnul profesor ca pentru el.

Tăcea puţin domnul Feticu şi vorbea iar:

— Cine-mparte, parte-şi face! Cine poate oase roade, cine nu, nici carne moale! La dânsul banii şi pământul fac pui...

— O făcut la Bulhac trizeci de hectare, zicea a lui Untură.

— Tatii i-o luat o sută de lei la mie camătă pe lună, se destăinuia Muscalu.

În popasurile de amiază făceam lecţiile cele mai frumoase. Când ne duceam la scăldat, pierdeam multe lucruri pe care le-am fi învăţat de la domnul Feticu. El nu ne oprea. Eram copii şi ne lăsa şi timp de zburdălnicii. Lecţiile le făceam în micile popasuri de ogor sau chiar muncind.

Vorbeam despre domnitori, despre răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan. Ne întrebam şi răspundeam noi în de noi.

— Capitala Elveţiei?

— Berna.

— Capitala Belgiei?

— Bruxelles.

— Capitala Olandei?

— Haga.

— Finlanda?

— Helsingfors.

— Fluviul cel mai mare din Rusia?

— Volga.

— Muntele cel mai mare din lume?

— Himalaia.

— De unde izvorăşte Nilul?

— Lacul Victoria.

Ne întorceam cântând acasă:

Plecat-au nouă din Vaslui
Şi cu sergentul zece
Şi nu era, zău! nimănui!
În piept inima rece...

4

Nu aveam nicio nădejde că voi merge mai departe la învăţătură, după absolvirea şcolii primare.

Tata-bătrân era pe moarte. Veniseră ginerii, fetele. Pândeau cheiele de la dulapul cu bani, pe care le ţinea bolnavul sub perna zăcerii. Într-o zi i-au dispărut cheiele de sub cap.

— Babă! Babă! a strigat el pe Vătăjiţa, ţiitoarea pe care o avea de treizeci de ani.

Baba a venit gâfâind de afară.

— Ce-i, omule? Iacă-mă!

— Unde-s cheiele de sub cap? Cine mi le-a furat?

Vătăjiţa l-a ajutat să meargă până la dulapul de lângă uşă.

Dulapul era descuiat. Tata-bătrân a strigat de s-a cutremurat casa:

— Banii! Banii! Unde-s banii, babă? Că numai tu ştiai de dânşii... Hoţii sunt în casă... De hoţul de casă nu te poţi păzi... Optzeci de mii de lei... Am vândut oi, producte, brânză, miei, cai... Un teanc era aici şi altul dincoace...

Tata-bătrân făcea semne cu mâna prin văzduh, de parcă ar fi văzut teancurile de bani:

— Un teanc din vânzarea rachiului... În pivniţă o intrat hoţii? Spune, babo! O viaţă ai trăit cu mine, dar m-ai urât şi m-ai furat... M-ai vândut când am fost sănătos, mă vinzi şi când sunt pe moarte...

Cei doi gineri, moşu' Miron şi moşu' Neculai, se încăieraseră în crâşmă şi se tăiau cu topoarele, căci fiecare voia să stea după tejghea, în locul tatii-bătrân. Mătuşa Nataliţa, nevasta lui moşu' Neculai, se păruia cu ţaţa Saveta, nevasta lui moşu' Miron. Moşu' Miron se alesese cu mâna tăiată şi curgea sânge ca dintr-un porc tăiat de Crăciun. Barda lui moşu' Neculai era plină de sânge. Când au auzit strigând pe tata-bătrân, au încetat să se mai bată. Moşu' Miron s-a stropşit la nevastă:

— Du-te şi vezi dacă n-a pierit tat-tu! De două săptămâni îşi dă sufletul în fiecare zi... De-ar pieri odată!

— Vrei să fugi, după ce ai furat banii? i-a spus moşu' Neculai. Dar nu pleci viu până nu ne dai parte!

Tata-bătrân le-a întrebat, pe rând, pe amândouă fetele:

— Tu ai furat cheiele, Savetă?

— Să-mi crape ochii din cap dacă ştiu, tătuţă...

Vătăjita o privea pe ţaţa Saveta şi-şi făcea cruce. A vrut să vorbească, dar ţaţa Saveta i-a făcut semn şi i-a şoptit:

— Mai bine ţi-ai muşca limba din gură decât să te împingă păcatul...

Bolnavul şi-a întrebat pe-a doua fiică:

— Tu ai furat, Nataliţă?

— Să mă înţăpenească Dumnezeu pe loc, dacă ştiu de chei, tată...

— Afară! Afară! a strigat tata-bătrân. Ieşiţi afară! Că n-am aer... N-am...

Tata-bătrân a închis ochii.

Mătuşa Nataliţa şi ţaţa Saveta îl priveau, atente. A deschis uşa moşu' Miron. L-am auzit:

— Bine c-a murit.

Fetele şi ginerii au început iar să se certe de la avere, în tindă.

Eu m-am lipit de sobă şi nici nu icneam. Tata-bătrân nu murise. Îşi mişca buzele, mâinile... A deschis ochii şi m-a văzut. Mi-a făcut semn să mă apropii.

A încercat să mă prindă de jacheţica de suman, dar n-a putut să-şi ridice mâna. Părea mai istovit, mai îmbătrânit de cum era. I se rumenise obrazul uscat şi galben până atunci.

Fetele au intrat cu lumânări şi chibrituri în mână. Vedeau că i se apropia ceasul din urmă bătrânului bolnav.

Au intrat şi cei doi gineri. Moşu' Miron se uita tare mirat şi se vedea că se întreba: „Cum, n-a pierit?"

— Pentru cine am adunat eu avere? începuse parcă să aiureze tata-bătrân.

Moşu' Miron şi moşu' Neculai s-au dat înapoi şi au ieşit pe uşă ca doi hoţi. Când a zăngănit clanţa, tata-bătrân a deschis ochii. Începu iar să vorbească:

— ...vipere, nu copii...

Mătuşa Nataliţa şi ţaţa Saveta au început a plânge, aprinzând lumânarea pregătită să i-o pună în mână tatei-bătrân, în clipa când moare.

Tata-bătrân a strigat:

— Nataliţă! Savetă!

— Aici suntem, tătuţă! au răspuns ele.

— S-aveţi grijă de dânşii, făcu semn cu privirea către mine tata-bătrân. Îs orfani de război, căţelelor... Mai bine mureau ginerii în război şi îmi veneau feciorii... Hei! hei! dacă îmi trăiau feciorii nu era râs la casa mea în clipa când mor.

Din crâşmă se auzea ceartă, trânteală. Fetele au uitat de tata-bătrân şi au alergat să vadă ce s-a întâmplat.

Tata-bătrân mi-a făcut semn să mă plec. I-am luat mâna şi i-am sărutat-o. El a îngânat:

— Cârlănaşul tatii-bătrân, cârlănaş.

Mătuşa Nataliţa şi ţaţa Saveta îşi strigau cuvinte de ocară una alteia:

— Eşti o hoaţă!

— Eşti o stricată!

— Săriţi! Hoţii! Mă omoară putoarea...

Îşi puseseră din nou una alteia mâinile în păr şi strigau cât le ţinea gura.

Tata-bătrân nu auzea nimic. Zâmbea cu ochii închişi. Era fericit, totuşi, că la căpătâiul său îi veniseră fetele, ginerii.

Eu eram speriat şi stăteam cu urechile ciulite ca un iepure. Tata-bătrân a deschis ochii. A întrebat:

— Ce se întâmplă afară? Spune!

— Nimic, tată-bătrân...

— Hoţii... hoţii... pentru cine am strâns eu avere...

Tata-bătrân a murit. Când am fugit afară să dau de veste, Nataliţa şi ţaţa Saveta o trăgeau de cozi pe mama şi strigau cât le lua gura:

— Tu eşti o străină! N-ai ce căuta la noi! Nu ai parte la averea noastră!

— Lăsaţi-mă, căţelelor! striga mama. N-am venit după averea voastră, am venit să-mi iau băiatul acasă!

M-am repezit după fusta mamei.

Ţăranii se adunaseră în drum ca la nuntă şi ca la crâşmă. Râdeau, îşi dădeau coate şi plecau scuipând printre dinţi.

Pe Toadere l-au alungat moştenitorii cei hapsâni ca pe un câine care se pripăşise în ograda tatii-bătrân. L-au bătut şi nu i-au dat nimic.

5

Examenul de sfârşit de an se ţinea la Vlăsineşti, în faţa unei comisii, la care lua parte şi un revizor sau un inspector şcolar.

În dimineaţa aceea am venit la şcoală cu flori şi coroane de sânziene şi ruji de câmp.

Am trecut puntea de peste Başeu, prin Bozieni, căci era mai de-a dreptul, prin faţa casei mătuşii Nataliţa. Domnul Feticu ne dădea sfaturi pentru examen:

— Să fiţi calmi, copii, când vă vine rândul. Cei din comisia de examinare nu mănâncă oameni. Să fiţi atenţi. Să vă gândiţi înainte de a scrie şi a da răspunsul, dar să nu vă gândiţi zece ceasuri. Îmi pun toată nădejdea în voi. Să nu facem de ruşine satul nostru. Acolo vin şcolarii din mai multe sate. Noi nu ieşim primii la ascultare. Să fiţi numai ochi, urechi şi minte ascuţită...

La examenul din Vlăsineşti nu mergeam decât şapte şcolari însoţiţi de domnul Feticu – al optulea.

Eram, cum ar zice mama:

Curăţei,
Spălăţei,
Îmbrăcăţei...

Leuştean era încins cu un brâu lat, de macat, iar peste brâul de macat era încins cu o cureluşă, de care ţinea legat cuţitul. Era în izmene şi cămaşă lungă, până la pământ aproape, cu două canafuri de bumbac la gât şi cu flori de prohab şi guler. Eu eram desculţ, ca cei mai mulţi, îmbrăcat cu hainele de şiac. Pe cap aveam o pălăriuţă, nu căciulă ca Untură sau Muscalu. Numai Leuştean era încălţat cu botini, iar Plugaru şi a lui Carp veniseră cu opincuţe şi pe drum începuseră să le curgă obielele, să li se dezlege nojiţele. Ne opream şi-i aşteptam, iar domnul Feticu le spunea:

— De ce nu v-aţi luat şi cojoace, nu numai opinci şi căciuli? Vedeţi să nu vă cadă brăcinarii când vă vine rândul la ascultat...

Mama rămăsese acasă cu inima rea, că mă duceam la Vlăsineşti, în lume străină, de râs, cu picioarele goale, crăpate şi urâte. Prin gând îmi trecea ce-mi spunea dânsa: „Încălţări n-am avut putere să-ţi fac. Îi munci şi ţi-i face singur, nu mai eşti de ţinut în braţe".

Mergeam tăcuţi. Fiecare se gândea cum va fi la examen. Ce îl va asculta. „Să nu stai cu capul în traistă", îmi spusese şi mama la plecare.

Dar ce a fi, a fi, şi ce ne-o fi a trage, om trage.

6

Din comisia de examinare făceau parte şi domnii Turcu şi Feticu. Când l-am văzut pe domnul Turcu la masă, în mijloc încă, mi s-a ridicat părul măciucă şi simţeam cum îmi clănţănesc dinţii în gură, cum mi se înţepenesc fălcile. Credeam că mă apucaseră frigurile.

M-a scos la tablă.

Domnul Feticu a văzut că tremuram. M-a încurajat cu privirea, făcându-mi semn să fiu stăpân pe mine.

Stăteam cu creta în mână. Comisia se uita la mine. Îmi tremurau genunchii şi mi se zgâlţâiau dinţii din gura. „De ce mă privesc? De ce zâmbesc? Râd că sunt desculţ... Mi-s picioarele murdare..." M-am înroşit ca un hoţ prins la furat. Prins în grădina altuia cu sânul plin. Ca atunci când m-a prins bătrânica, bunica mamei.

Simţeam cum îmi curge sudoarea pe obraz. Când mă treceau căldurile, când mă lua cu frig.

„Să vă păstraţi calmul. Cei din comisie nu mănâncă oameni. Să vă gândiţi înainte de a răspunde".

Capul îmi vâjâia. Urechile parcă mi se astupaseră, iar privirile mi se întunecau, ca atunci când era eclipsă de soare şi priveam prin sticla colorată.

Am prins curaj. Am început să rezolv şi să spun judecata problemei. Tabla s-a umplut cu socoteli, de linii, de semnul împărţirii, înmulţirii şi scăderii, de numere întregi şi numere zecimale, de fracţii, de rădăcină pătrată şi figuri geometrice.

Pe urmă mi-au pus întrebări la diferite materii. Am răspuns cu sufletul la gură, grăbit să sfârşesc, să nu se mai uite lumea la mine. În şcoală se făcuse linişte. Nu se auzea decât glasul meu.

În după-amiaza aceleiaşi zile a avut loc serbarea de împărţire a premiilor.

Domnul Feticu a fost felicitat de revizor, care i-a spus:

— Te felicit, domnule Feticu, pentru aseminea elev! Va trebui să urmeze mai departe.

Domnul Feticu mi-a pus coroana de flori pe cap. Muzica şi corul cântau pentru mine când mi-au pus coroana:

Mulţi ani trăiască!
Mulţi ani trăiască!
La mulţi ani!

În clipa ceea nu ştiu ce era în inima mea mai mult: bucurie? durere? sau şi una şi alta?

CAPITOLUL IV
BUN DE MUNCĂ

1

Mama a venit de la domnul Turcu cu ochii lăcrimaţi. Şi cât de voioasă plecase! Silabisise câteva rânduri dintr-o carte de citire şi vorbise ieşind pe uşă:

— Încercarea n-are greş...

Mama se afurisise să nu-i mai calce piciorul în ograda domnului Turcu de când mă bătuse şi ne muta cu pământul din loc în loc, ca ţiganul cu şatra.

Domnul Turcu a fost de faţă când mi s-a pus pe cap coroana de flori, când au cântat corul şi muzica şi când l-a felicitat un bărbos pe domnul Feticu. Are să-i spună mamei aşa: „Cumătră, ai un băiat cu tragere de inimă la învăţătură şi eu am să mă străduiesc să-l dăm la o şcoală mare din oraş. Te înţeleg, căci şi eu am învăţat greu, m-am ridicat din mijlocul ţăranilor săraci." Gândindu-mă că voi învăţa şi eu la o şcoală mai mare, că domnul Turcu va fi binefăcătorul meu, începusem sa fluier şi să cânt de bucurie, încât o soră de-a mea nu ştia ce m-a apucat a zis:

— Când le zduhuie, mult te ţine?

— O zi şi mai bine pân' te-apucă şi pe tine, i-am răspuns, punând capăt veseliei.

În cuhne mai miroase a săpun de calup şi a busuioc. Mama se spălase pe mâini şi pe obraz, apoi frecase în palme câteva belde de busuioc şi se netezise pe obraz, pe haine.

Am ieşit afară şi am privit pe drum. Mama coborâse dâmbul din faţa casei tatei-bătrân şi nu se mai vedea. Din dreptul casei Jităriţei, mama începuse să-şi ţească în minte ce avea să-i spună domnului Turcu. Mergea pe drum şi vorbea cu ea însăşi: „Cumătre, am să-i spun, am venit la mata ca la cel mai apropiat neam. Sunt văduană şi n-am la cine mă duce. Carte n-am învăţat să-mi luminez mintea cea proastă de femeie neştiutoare, dar gândesc că poate învăţa la o şcoală secundară şi băietul meu, ca şi băieţii şi fetele matale. Haracan de mine! Dacă se supără că-i zic cumetre? Nu! Am să-i spun aşă: cucoane Ionică! Am venit la mata, căci şi mata eşti din ţărani. Şi cum ai avut dragoste de carte mata, are şi băiatul meu. Că mă tem să nu-şi ieie lumea în cap şi aista şi să se ducă după celălalt, după frate-su. Că-i mic, săracu, unde să se ducă de capul lui? Dacă s-o duce singur, cine ştie unde i-or străluci ochii şi eu nimica n-oi şti unde-i şi ce face... Ajută-mă să-l scot la mal într-o parte... Fără un sfat, fără o îndrumare, ar putea să se facă un rău, un pungaş, ca atâţia hăldăi din satul nostru."

Convorbirea dintre mama şi domnul Turcu n-a durat mult. După ce i-a sărutat mâna, lui şi cucoanei Margareta, mama a tresărit când l-a auzit:

— Ce vânt te aduce pe la noi, cumătră?

— Greutăţile, cumătre, începu mama, dar domnul Turcu încruntă sprâncenele, faţa i se aspri, cucoana Margareta tuşi în sec, iar mama se roşi ca racul şi zise din nou: greutăţile, coane Ionică....

Domnul Turcu s-a înseninat la faţă, iar cucoana Margareta i-a zâmbit.

Cucoana Margareta era o femeie grasă şi bolnăvicioasă. Lua şi doctoriile şi leacurile babelor şi zicea mereu: „Cu ajutorul lui Dumnezeu, mă însănătoşesc". Aşa a zis până în ziua în care a murit...

— Cine n-are greutăţi, cumătră? a vorbit domnul Turcu. Eu nu-mi văd capul de greutăţi: când la moşioară, când la moară, când la curte, când... Muncesc până cad în bot. Fiecare este dator să muncească, că de asta am luptat pe front şi am jertfit atâtea vieţi.

— Fiecare cu greutăţile lui, zise mama. Eu cu ale mele, mata cu ale matale... Unul are greutate că nu are cu ce ara pământul, altul că n-are cu ce astupa gura copiilor, că n-are cu ce-i îmbrăca...

— Cumătră, statul nu era dator să dea ţăranilor şi pluguri şi câte o pereche de boi ori de cai. Statul a dat şi dă încă pământ. Fiecare să muncească, să aibă cu ce hrăni şi îmbrăca copchiii.

Mama începu să ajute la curăţatul trandafirilor de dulceaţă, căci cucoanei Margareta nu-i plăcea ca ea să muncească şi ţăranca s-o privească.

— Nu mă aşteptam să am un fin atât de... zise domnul Turcu fără să mai sfârşească ce avea de spus. Le-am vorbit celor din comisia de examinare că eu l-am botezat, că eu i-am fost naşu'.

Mama îşi zicea în gând: „L-ai botezat, arde-te-ar focul! L-ai botezat de două ori: o dată la popa în cristelniţă şi o dată când l-ai călcat în picioare şi l-ai calicit, făcându-l bleaşcă de sânge. Cine nu-şi găseşte naşu cu tine?"

Aducerea vorbei despre mine era tocmai ce dorise mama, căci vorbele domnului Turcu îi dăduseră iar curaj.

— Pentru afurisitul de băiat am venit la mata, cucoane Ionică, îngână mama cu faţa luminată.

— Da, da, zise domnul Turcu şi tresări, ca şi cum şi-ar fi adus aminte de o mare nenorocire. Ştiu, cumătră, dar nu am vreme astăzi să stăm de vorbă, că mi-am adus aminte că mă aşteaptă nişte oameni la cancelarie... Mai vii pe la mine, că băiatul nu-i moşneag şi poate să mai aştepte un an, doi... Dar spune-i cucoanei Margareta până ce sfârşiţi de curăţat trandafirii... Pe mine nu mă aştepta... S-ar putea să mă întorc îndată, s-ar putea să nu mă întorc...

Domnul Turcu a plecat, iar mama a rămas cu vorba în gură.

Mama îşi reveni abia când auzi pe cucoana Margareta:

— Ce vrei să-ţi faci băiatul, cumătră?

— Ştiu şi eu...

— Doctor? Inginer? Advocat? Judecător? General?

În glasul cucoanei Margareta era ceva de batjocură, iar mama îi pricepu gândul şi zise:

— Ce-a vrea Dumnezeu, aceea s-a face, cucoană Margareta.

Mama se înţepă într-un spin de trandafir şi începu să-şi sugă sângele care curgea din deget.

— Vra să zică nu ştii ce vrei să-l faci? iscodi mai departe cucoana Margareta.

— S-a face ce a vrea şi ce a putea el, răspunse mama, sătulă de atâta vorbărie goală.

Dar cucoana Margareta sări la mama ca o viespe care îşi înfige acul veninos:

— Plugăria nu-i bună, cumătră?

Mama se silea să-şi păstreze cumpătul şi pricepea unde bate cucoana Margareta. Răspunse:

— Îi bună plugăria, cum să nu fie bună... Doar din plugărie trăim... N-am vorbă de hulă împotrivă... Mata şi cumătru doar ştiţi...

Cucoana Margareta se încruntă. O măsură pe mama din cap până în picioare şi abia se stăpâni să nu zică tare: te-ai obrăznicit, cumătră! Dar n-a zis tare, ci numai în gând. Mama i-a priceput mintea şi repede a îngânat:

— Mata şi cuconu Ionică ştiţi mai bine decât mine cum se face plugăria... Când n-ai vita şi plugul tău, îi ca şi cum n-ai avea o mână sau un picior. Să te ferească Dumnezeu s-ajungi să te rogi de acela care are... Că acela care are nu crede aceluia care nu are. Din pricina asta aş vrea să-l port la o şcoală mai departe, după puterile mele... Dacă o avea cap, o ieşi om, dacă nu... Avere n-am să-i dau când o creşte.

— Ţi-o dat statul pământ, zise cucoana Margareta.

— Mi-a dat, nu zic nu, dar cât pământ am, cucoană Margareta? Şi câţi draci la pământul ista? Am dat fetei celei mai mari, când s-o măritat, o jumătate de falce... Câte o jumătate de falce are fiecare. Hai, ei s-or zămorî cum s-or zămorî, dar copchiii lor de unde-or mai avea pământ?

— Hei, lasă cumătră, nu te mai gândi cum or trăi nepoţii. Să ne gândim cum să trăim noi întâi. Ei s-or descurca şi singuri, cum ne-am descurcat şi noi!

— Cum să nu mă gândesc, când fata mea cea mare o şi trântit unul şi o şi început a se frăsui că nu ştie la ce l-o făcut. Când are unul în braţe şi altul în burtă, are şi de ce se frăsui. Că dacă o trânti şapte ca şi mine... să te ţii! Numai eu ştiu cum m-o ţinut băierile pe mine. Şi am avut oleacă de pământ...

— Meseria nu-i bună, cumătră? Hai, ce ai de zis? Toţi ţăranii se îngrămădesc la carte. Carte! Carte! Arde-o-ar focul de carte! Dacă o ajuns să meargă prin licee şi păduchioşii din sate, care nu şi-o mai scos căciula de pe cap de când i-o făcut mă-sa!...

Mama n-a mai putut răspunde. I s-a pus parcă un nod în gât. S-a ridicat, a sărutat mâna cucoanei Margareta şi a ieşit cu ochii înceţoşaţi.

Pe cerdac la domnul Turcu se ridicase un cocoş şi cânta de zor.

2

Semănam orzul şi porumbul ca un om mare. Mama îmi zicea adesea:

— Să-ţi iasă gărgăunii din cap! S-a sfârşit cu învăţătura ta de carte. Rămâi la coada oii, la coada vacii!

Nu-mi vedeam capul de treabă: arat, semănat, prăşit, adunat şi cărat, cosit şi secerat.

Dăduse o ploicică şi eu stăteam sub un pom şi băteam coasa, pregătindu-mă să merg la cosit iarba de pe malul Bodesei. A venit liţa Domnica, vecina noastră de peste drum, şi mă privea cu mâinile în şolduri, râzând batjocoritor, căci vedea că nu pot bate coasa pe batcă. Îmi luă coasa din mâini, o cercetă şi zise:

— Bună secere mai faci, n-am ce zice...

— Oricum aş bate cu ciocanul, tot se fac zimţi...

— Parcă nu sunt femei care fac lătunoi la ţesut...

Începu cântecul lătunoilor:

Pe sulul de dinapoi,
O sută de lătunoi;
Pe sulul de dinainte
Dracul să-i mai ţie minte...

Liţa Domnica mi-a dat coasa şi mi-a spus:

— Bate-o-n gură, nu lua mult, nu te îneca... Ţine ciocanul uşor în mână şi nu lovi ca pe nicovală... Nu eşti la fierărie... Nu ai răbdare. Cine nu are răbdare să bată coasa, n-are răbdare nici să trăiască cu nevasta...

Devenisem şi mai neîndemânatic de când ştiam că mă priveşte cineva.

— Ira! făcu liţa Domnica şi mă apucă de umăr. Ia scoală să-ţi arăt eu cum se bate coasa!

Stăteam în picioare şi priveam cum bate coasa liţa Domnica. O bătea mai dihai ca un bărbat. Ea nu ştia să bată numai coasa, ci chiar să meargă călare, să înjuge boii, să bată popuşoii cu îmblăciul şi să umble cu cotigarul în toate părţile. Nevoia o învăţase de toate. Bărbatul îi plecase pe front. Cine era să-i

are, să-i semene, să-i cosească şi să-i strângă pâinea? Se scula cu noaptea-n cap şi se ducea la plug. Hartoia plugul, la capătul ogorului, dintr-o aruncătură. Singură a continuat să muncească şi după ce i s-a întors bărbatul din război. Venise beteag şi nu putea face muncile grele. A gogit pe picioare cât a gogit şi pe urmă s-a prăpădit. Văduva rămăsese cu fata, dar şi fata se betegise de ridicături şi avea năduşeli în piept. Îi ieşise pe trup nişte bube care obrinteau când umbla prin ger la adăpat vitele, la adus apă de la fântână. O zi stătea afară şi zece pe cuptor. S-a topit şi fata şi s-a dus de parcă nici n-ar mai fi fost.

Liţa Domnica s-a ridicat de jos şi m-a întrebat, după ce sfârşise de bătut coasa:

— Te pomeneşti că nu ştii nici s-o pui pe cosie, nici să baţi o pană în brăţară!

3

Plângea inima în mama când mă vedea păzind oile şi vacile lui moşu' Haralamb, dascălul din sat, oile mătuşii Anica, cumetrei Victoria, liţei Domnica. Zicea:

— Când paşti numai oile tale şi ale neamurilor, hai, treacă-meargă, dar când te văd luând oile megieşilor, mă înăbuş. Of! of! măi băiete, mai bine ai fi murit când erai mititel, că mai bine era!

— Ori cu oile şi vitele străinilor, ori cu ale neamurilor, tot cioban şi tot văcar se numeşte că eşti, răspundeam eu, punând paie peste foc.

— Cine te pune să faci asta, dragul mamii?

— Se rup opincile, mamă, se rupe cămaşa, izmana. Cine să mi le facă? Dacă nu curge, picură. Crezi mata că pe deal se uită careva la urechile oilor să le vadă semnele şi ale cui sunt? Le vede careva potricalele şi retezăturile?

— Cum mă faci tu de râs şi de ocară în sat, dragul mamii! Că înainte, n-am fost lipiţi pământului şi dacă trăia tată-tu, numai în huzur am fi dus-o şi în bogăţie.

— Huzurul nu ştiu cum o fi, mamă, dar sărăcia ştiu că ne-a apucat de după cap şi nu ne mai dă drumul. Tare aş avea plăcere s-o duc şi s-o îngrop încotrova şi să nu mai iasă afară pe faţa pământului.

Se desprimăvărase. Câmpul era verde. Începuseră a înflori pomii. Zgărzile şi canafurile de la gâtul mieilor le atârnam prin crengile zarzărilor şi vişinilor care înfloreau.

Începuseră a ieşi cărăbuşii. Copiii alergau prin sat cu moriştile de cărăbuşi în mână.

Am umblat cu oile vreo două, trei săptămâni, cărând miei fătaţi pe câmp în spate, aplecându-i să sugă şi mulgând mânzările cu ugerile bolohonite.

Stăteam în vreo gârlă, la adăpost de vânt, şi citeam în gura mare:

„— Codrule, codruţule,
Ce mai faci drăguţule,
Că de când nu ne-am văzut
Multă vreme a trecut
Şi de când m-am depărtat
Multă lume am umblat.
— Ia, eu fac ce fac demult,
Iarna viscolul ascult…”

În vara aceea a plouat cu ruperi de nori. Ploaia a ţinut zile şi nopţi, neîncetat, de parcă se „spărsese cerul”, cum ziceau oamenii. Ogoarele erau spălate de semănături. Apele năvăleau pe valea Başeului, pe valea Bodesei, aducând bordeie, acoperişuri, lemne, cai şi oi, porci şi viţei, mânji şi câini, puhoaiele luând şi nimicind tot ce întâlneau în cale.

Huitul şuvoaielor te îngrozea. De pe dealul de peste Başeu se rostogoleau vălătuci de pământ, hlei şi humă.

Şesul era plin cu apă. Oamenii ieşeau la prins peşte. Se duceau cu voloacele, crâsnicile şi ietrele. Mulţi copii se duceau la prins şarani cu coşurile de nuiele şi ciururile de ciuruit grâul şi orzoaica.

Cerul era acoperit şi oamenii se închinau la icoane, rugându-se lui Dumnezeu să se arate soarele. Noi nu mai dovedeam de săpat şanţuri prin ogradă, căci năvăleau apele din grădină, de pe oboarele oamenilor.

La biserică se trăgeau clopotele ca-n vreme de primejdie, zi şi noapte.

Mama deschidea uşa la cuhne şi mă trimitea să înfig barda în pământ, căci zicea că va înceta potopul, mânând căderea de nori în altă parte…

4

Fratele meu Costică plecase în lume să-şi încerce norocul. Trimisese o scrisoare prin care ne da de veste că-i la şcoala de dăscălie din Botoşani. Mă hotărâsem să strâng ceva parale şi să plec de acasă. Să iau urma lui Costică. M-am tocmit cu ziua la moşu’ Neculai din Bozieni, la mătuşa Anica la treierat, la moşu’ Haralamb la adunat şi la cărat orzul şi grâul, la cumătra Victoria şi la liţa Domnica.

Mătuşa Nataliţa şi moşu Neculai au venit să mă tocmească la munca câmpului.

— La noi, spunea mătuşa Nataliţa, ţi-a fi bine. Îi dormi şi-i mânca cât ţi-a trebui şi ţi-om da şi câte douăzeci şi cinci de franci pe zi. Ţi-om da şi treizeci, dar prea s-apropie de ziua de lucru a oamenilor în putere…

— Da' ce mâncare mi-i da? am întrebat-o.

— La nepoţi nu pot da decât mâncare bună, răspunse mătuşa Nataliţa. La prăşit nu umbli decât cu omu' meu, nu mai nămesc şi pe alţii.

Mama m-ar fi dat c-un gând şi cu zece nu m-ar fi lăsat.

— Îl lăs, cumnată, zicea mama, dar să nu se mai afle prin sat că...

— Doamne! cumnată, hăi! cum îţi închipui c-am să-mi fac nepotul de ruşine prin sate, să-l poarte cumătrele din gură în gură! Da, sângele apă nu se face...

— Aşă-i, cumnată, aşă-i, întărea mama spusele mătuşii Nataliţa. Dacă n-am avut noroc pe lume...

— Tătuţa, zicea mătuşa Nataliţa, o lăsat cu limbă de moarte să ne grijim de băieţi, că tare mult i-o iubit, şi, dacă-ar fi trăit, altă făină s-ar fi măcinat... L-aş lua pe băiat, numai să aibă tihnă sufletul tătuţii pi ceialaltă lume.

La moşu Neculai şi mătuşa Nataliţa din Bozieni m-am dus seara, cum ne-am înţeles. Mama nu voia să mă vadă lumea din sat şi să mă întrebe unde merg şi ce fac, iar eu, luându-mă gura pe dinainte, să mă apuc şi să mă întind la vorbă şi să le trâmbiţez că m-am tocmit cu ziua la neamurile mele.

Până în fundul Bodesei mergeam cu şarabana. Porneam în zori de zi, să ne apuce răsăritul pe ogor, să nu treacă vremea cu drumul.

Era vremea prăşitului de-al doilea. Popuşoii erau destui de mari, pe unele locuri eu nici nu mă vedeam dintre ei. Îmi suflecam izmenele până la genunchi, căci mă umpleam de rouă şi noroi. Când dădea soarele, te înăbuşeai de căldură pe ogor. Nu venea nicio adiere de vânt de nicăieri, căci eram în vale, la dos.

Moşu' Neculai mă lăsa la prăşit cu postata în urmă şi zicea mereu, îndemnându-mă:

Hai, Truţă,
Pui de mâţă,
Dă-te gios
De pe cotruţă...

Moşu' Neculai începea să scapere, după ce îşi umplea luleaua cu tutun puturos.

Aşteptam să vină amiaza, căci moşu' Neculai mă trimitea la adăpat caii, la apă de băut, iar eu mai puteam trage câte o scăldătoare la o iezetură ruptă de pe Bodeasa, unde mai rămăsese un ochi de apă cu o mică bulboană, plină de broaşte şi lipitori.

Moşu' Neculai făcea umbră la căruţă cu un ţol pe care usca grâul de măcinat, mai punea pe draghini copchileţii de popuşoi pe care îi rupeam şi-i duceam seara la vacă.

Ne aşezam la mâncare, frecându-mi mâinile de pământ şi verdeaţă.

Săpam uneori câte o groapă în pământ pentru a mă culca în ţărâna jilavă, răcoroasă.

Fugeam de lângă moşu' Neculai la popasuri. El mă întreba cu un zâmbet strengăresc:

— Tinereţea fuge de bătrâneţe?

— Fuge de bătrâneţea care se dihoroseşte...

La amiază mai mult hoinăream decât dormeam. Duceam caii la apă, îi puneam în pripon şi mă lungeam pe iarba mare, plină de flori de câmp. Mirosea a cimbru şi zânziene. Mă trânteam cu faţa în sus şi priveam cerul, norii care se cârduiau şi în care închipuirea mea vedea fel de fel de drăcovenii: balauri, care, oameni şi animale, livezi şi munţi. În nori am văzut şi chipul urieşului nostru care îşi avea mormântul pe malul Başeului, mort de milioane de ani...

Seara, când porneam spre Bozieni, mă culcam în căruţa plină cu iarbă şi copchileţi de popuşoi. Până ce ajungeam acasă, la Bozieni, adormeam de cele mai multe ori.

Moşu' Neculai deshăma caii, iar mătuşa Nataliţa mă clătina cu mâna şi mă trezea:

— Hai la mâncare! Hai la mâncare! Mătuşa ţi-o făcut mămăliguţă cu brânză şi smântână.

— Nu-mi trebuie! strigam din căruţă, cuprins de oboseală, mai bucuros să fiu lăsat să dorm.

Mă dureau mâinile, picioarele. Simţeam că sunt de aluat. Înghiţeam de două, trei ori şi cădeam lângă vatră, ca mort. Visam cum mă trezeşte mătuşa Nataliţa, cum o rugam să mă mai lase puţin până se ivesc zorile, până se albeşte cerul spre răsărit... Visam cum mâinile aspre ale mătuşii Nataliţa nu mă dezmierdau, ci mă lovesc, mă pişcă şi mă trag.

Mă deşteptam şi începeam o nouă zi de muncă.

Deşi munceam mai mult decât un om mare, nu puteam pricepe pentru ce mi se plăteşte mai puţin.

Mi-era ciudă că sunt copil... Prin faptul că eram copil, mi se dădeau mai puţini bani şi mi se cereau mai multe ore de muncă. Acest lucru se întâmpla mai ales la pusul pe arie. Oamenii nămiţi de moşu' Neculai veneau la răsăritul soarelui şi plecau când apunea, căci aşa se socotea ziua lucrătoare în satele noastre, cum munceau şi cordunenii, dar ei erau mai fericiţi atunci când nu se tocmeau cu ziua, ci cu falcea sau hectarul...

Până ce veneau oamenii tocmiţi cu ziua, eu şi moşu' Neculai sfârşeam de pus pe arie. Ne sculam la ceasurile două după miezul nopţii. Numai bine mă culcam şi adormeam, că eram şi sculat. Somnul nu-mi era mai mult de patru, cinci ceasuri. Munca pe care o făcea un ţăran, tocmit cu patruzeci şi cinci de lei pe zi, o făceam şi eu: urcam paie pe gireadă şi grohoteam, felezuiam, vânturam orzul cu lopata. În plus, eu mânam caii pe arie toată ziua şi rămâneam noaptea să strângem în jurul parului pleava şi orzul, să acoperim treierişul, să măturăm aria pentru a doua zi.

Ţăranii zileri se aşezau jos după fiecare rând de păiere şi fumau, râdeau, beau câte un pahar de rachiu, iar mie mi se învârtea capul, rotindu-mă după cai şi strigând.

Până la pusul pe arie la moşu' Neculai, am umblat la cărat orzul şi grâul la moşu' Haralamb, care zicea că nu are vlagă şi mă punea să-i arunc eu snopii în căruţă, la încărcat. După ce i s-a întors argatul, unul Ion, 'nalt, cu obrazul de fată mare şi glasul de copil, moşu' Haralamb n-a mai umblat la cărat. Ion pleca şi se întorcea la stăpân când îi veneau toanele.

Câteva zile am muncit împreună. Ion m-a învăţat cum se încarcă şi nu mă lasă să ridic de jos atâta amar de orzărie, zicând că mă pot deşela, mă pot speti ori boşorogi. Ion era vesel, nu morocănos şi tăcut ca moşu' Haralamb. Semăna, oarecum, cu moşu' Vasile, fratele tatii-bătrân. Lega de leuci fuceii şi lăturaşii şi îmi aşeza primul rând de snopi la încărcătură. Toată vremea nu-i mai tăcea gura. Îmi spunea *Isprăvile lui Păcală la popa, Omul milos şi şarpele viclean, Pe când umbla Dumnezeu şi sfântul Petru pe pământ* şi câte şi mai câte. Mă întreba:

— Asta o ştii?

— O ştiu.

— Dar asta?

— O ştiu şi pe asta!

— Dar pe asta cu Dumnezeu şi sfântul Petru?

— Şi pe asta o ştiu...

— N-o ştii, să vedem...

Îi povesteam cum Dumnezeu şi sfântul Petru s-au dus la nunta unor oameni bogaţi în straie de cerşetori şi nu au fost primiţi, nu li s-a dat nicio cinstire, alungându-i de la poarta lor, iar când s-au întors îmbrăcaţi cu veşminte strălucitoare, ca nişte crai şi împăraţi, au fost aşezaţi în capul mesei, li s-au dat toată cinstirea şi respectul. Nuntaşii erau tare intrigaţi de faptul că străinii, în loc să bea vinul, îl turnau pe veşminte. Nunul cel mare şi-a luat inima în dinţi şi a întrebat de ce fac acest lucru, iar sfântul Petru se zice c-ar fi spus:

— Când am venit în haine ponosite nu ne-aţi primit, bogaţilor, ci ne-aţi izgonit de la poarta voastră, iar acum ne cinstiţi, dar nu pe noi ne cinstiţi, ci hainele noastre. De aceea turnăm vinul pe veşminte, că lor li se cuvine toată cinstea, nu nouă.

Dacă îl întrebam pe Ion de ce este frig în luna martie, el răspundea ca din carte:

— Martie n-ar fi lovit cu bâta dacă n-ar fi împrumutat două zile de la februarie.

— Câţi coţi de pânză ai ţesut? întreba pe câte o fată.

Fata îi răspundea:

— Am ţesut destul, bădie Ioane.

Ion râdea şi zicea:

— He! Fata mea a ţesut mai mult.

— Care fată? N-ai fată, nu eşti nici însurat...

— Am o fată pe care o ştii şi o vezi, dar nu ştiu dacă-i poţi nimeri numele... Pânza pe care o ţese fata mea acoperă pământul, dar nu acopere marea... Îi albă la faţă fata mea şi pe cine-l strânge-n braţe, îl îngheaţă, nu-l încălzeşte...

Mă munceam şi eu să ghicesc, dar nu ştiam. În cele din urmă tot Ion spunea râzând, cum se numeşte fata lui:

— Iarna se numeşte fata mea. Îi albă şi rece.

Ion se purta curat, îngrijit şi nu avea păduchi. Când vedea pe unul cu păduchi, îmi spunea:

— A intrat în rândul oamenilor mari şi păduchiosul ista. Va muri mâncat de păduchi cum a murit şi Irod!

Arunca snopii de grâu în căruţă şi zicea câte o oraţie de nuntă, învăţată din cărţi ori de pe unde umblase şi slujise:

Ascultaţi, ascultaţi,
Dumneavoastră, cinstiţi nuntaşi,
Şi dumneavoastră împrejuraşi,
Că noi acestor părinţi ne-om ruga
Şi dumnealor pre fii i-or ierta.
Dumneavoastră, cinstiţi părinţi,
Care sunteţi rânduiţi,
Ca şi pomii cei rodiţi
Ce-şi fac roadă
Din ramurile lor
Şi din răcoare
Rădăcinile lor.
Căutaţi spre fii dumneavoastră,

Care au îngenuncheat,
Şi vă milostiviţi
Cu duhul blândeţelor să-i iertaţi,
Şi să-i binecuvântaţi
Că nu sunt fii să trăiască
Şi părinţilor să nu greşească;
Că şi părinţii mult se năcăjesc
Până pe fiii lor îi cresc
Şi de toate îi feresc.

Discuţia dintre potcovar şi nevasta lui stârnea, la clăci, cel mai mare haz. Era ştiut, când venea Ion, lumea se pregătea de râs, de petrecut.

— Ce faci cu cuiele şi potcoavele, omule?

— Le vând.

— Dar cu banii ce faci?

— Cumpăr găini.

— Dar cu găinele ce faci?

— Le las să facă ouă.

— Şi cu ouăle ce faci?

— Le pun sub cloşcă şi scot pui.

— Dar cu puii ce faci?

— Îi vând şi cumpăr o scroafă

— Şi cu scroafa ce faci?

— O duc la vier şi-mi fată purcei.

— Şi cu purceii ce faci?

— Îi vând şi cumpăr o turmă de oi, mă las de foi şi de ciocan şi devin bogat.

— Dar cine are să pască oile?

— Tu.

— Eu nu le pasc.

— Ba ai să le paşti!

— Ba nu!

— Ba ai să le paşti!

— Nu le pasc!

— Paşte-le, fă!

— Nu le pasc!

— Nu le paşti?

— Nu!

Potcovarul, scos din fire, izbi cu ciocanul în capul nevestei, care trăgea la foi, zicând:

— Na! Satură-te, dacă n-ai vrut să le paşti!

Ion sfârşea una şi începea alta. Lumea îl ruga să cânte *Balada lui Radu*. Toţi tăceau şi ascultau. Ion povestea mai mult decât cânta.

Ion ştia povestea cu mătuşa Eva, la care s-o dus sfântul soare s-o ceară de nevastă pe sora sa, Ileana Cosânzeana, zâna florilor:

Foaie verde de cicoare,
În prunduţ de mare
Iată că-mi răsare
Puternicul soare,
Dar el nu-mi răsare,
Ci vrea să se-nsoare;
Că mi-a tot umblat
Lumea-n lung şi lat,
Ţara Românească
Şi Moldovinească
În lungiş,
În curmeziş,
De nouă ori,
Pe nouă cai,
Pe patru i-a ciumpăvit,
Pe cinci i-a omorât...

Ion se oprea şi povestea cum pe vremea aceea soarele înconjura pământul, nu pământul alerga în jurul soarelui.

— Ştiţi unde şi-a găsit soţie sfântul soare? întrebă Ion.

— Unde? întrebau mai mulţi deodată.

— La noi în ţară... A dat de Ileana Zânzâiana, doamna florilor şi a garoafelor, sora soarelui, spuma laptelui. A văzut-o şi i-a plăcut. Pe atunci nu era pe cer, era doamna florilor şi a garoafelor...

Zâna îi spunea soarelui, certându-l pentru îndrăzneala lui:

Unde s-a văzut
Şi s-a cunoscut,
Unde s-a auzit
Şi s-a pomenit
Să ia sor' de frate
Şi frate pe soră?
De mi-i arăta
Atunci te-oi lua,

Atunci, nici atunci!

Zâna i-a spus că-l ia numai dacă face un pod peste Marea Neagră:

Eu că te-oi lua
Cum vrei dumneata,
Viteaz mare-ai fi
Şi te-ai bizui
De mi-i isprăvi
Pod pe Marea Neagră,
De fier şi oţel,
Iar la cap de pod,
Două mănăstiri,
Chip de pomeniri,
Chip de cununie,
Să-mi placă şi mie,
C-o scară de fier
Pân' la naltul cer.

Soarele şi-a luat mireasa. Mergeau pe podul de peste Marea Neagră, la cele două mănăstiri de la capătul podului, unde preoţii îi aşteptau să se cunune. Dar n-au ajuns la capăt. Zâna s-a aruncat în Marea Neagră. S-a aruncat şi pe loc s-a transformat într-o mreană cu solzi de argint şi de gheaţă, căci avea puterea de-a se transforma în ce voia. Moşu' Adam a ieşit la pescuit şi a prins mreana în năvod. O curăţea de solzi şi solzii se transformau în stele sclipitoare, care împânzeau cerul nopţilor senine. Atunci moşu' Adam a aruncat mreana în sus, zicând:

— Du-te! de azi înainte vei lumina nopţile şi vei tainele de iubire ale îndrăgostiţilor. Nu vei mai fi doamna florilor şi a garoafelor... Numele tău nu va mai fi nici Ileana Cosânzeana... Lună va fi numele tău. Du-te...

Mătuşa Eva a zis atunci:

Luna cât o fi
Şi s-o pomeni
Nu vă-ţi întâlni
Nici noapte, nici zi;
Soare când o sta
Către răsărit,
Luna s-o vedea
Tot către sfinţit;

Luna de-o luci
Către răsărit,
Soarele mi-i fi
Tot către sfinţit!

— Iată, zicea Ion, de ce soarele nu se întâlneşte niciodată cu luna şi luna cu soarele... Şi mă-ncălecai pe-o şa şi v-am spus povestea aşa...

5

Nu ştiu ce i-o fi trecut prin gând mamei, dar m-a chemat la dânsa în cuhne într-o zi şi mi-a spus că s-a hotărât să-şi vândă cei doi galbeni, pe care îi moştenise la măritat, iar cu banii căpătaţi, şi cu ce o mai pune din vânzarea recoltei, brânzei şi câtorva miei, să-mi cumpere o pereche de bouţi, pe care să mi-i dea la însurătoare. Până atunci să muncesc lângă casa părintească: să ar, să samăn pământul pe care îl aveam şi să fiu în rând cu lumea. Cu un gând m-ar fi dat la învăţătură, dar se gândea că nu va avea cu ce-mi purta de grijă, cum n-a avut cu ce-l purta la Şcoala normală nici pe fratele meu mai mare, Costică. Acesta plecase din sat şi de ruşine, dar mai ales de gura mamei. Acum îi părea rău. Mă putea pierde şi pe mine şi n-ar fi vrut să rămână ograda fără parte bărbătească.

Într-o duminică dimineaţa s-a dus la târg. M-a lăsat dormind şi nimic nu mi-a spus de cu seară.

Pe la amiază a intrat în ogradă cu bouţii. Erau doi bouţi potriviţi la păr şi la trup, hulubi, cu câte un smoc de păr între coarnele care abia se zăreau. Ce să spun... Mi-au plăcut de cum am deschis poarta şi i-am văzut. I-am gâdilat sub bărbie şi ei au întins boturile şi mi-au lins palmele. Erau blânzi.

Mama nu era nici veselă, nici supărată. Pe de o parte îi părea rău că şi-a vândut galbenii şi porumbul, iar pe de alta se bucura că a cumpărat doi bouţi, care vor creşte şi se vor face cât taurii de puternici.

— Să-i îngrijeşti ca ochii din cap, mi-a spus mama. Era averea de la mămucuţa mea... Galbenii îi păstram să vi-i las vouă după ce mor. De-amu, ce să fac? I-am dat, i-am dat şi bună pace! Dacă crap într-o zi, nici de îngropăciune nu o să aveţi. Iar dacă o da Dumnezeu şi Maica Domnului şi oi mai duce-o o bucată de vreme, tu să ai grijă de sufletul mamei, să nu mă laşi să aştept pe lumea cealaltă, să mi se usuce sufleţelul după o bucăţică de colac, după o lingură de grâu fiert. Coliva s-o îndulceşti cu miere de albine, că aşa îi plăcea şi mamei mele, şi bătrânicăi, mama mamei, bunica mea!

Mama începu să plângă. Îşi ştergea lacrimile şi zicea:

— Mila de la copchii îi ca umbra ciritelului din cimitir.

Surorile mele au pregătit două canafuri de tort colorat. Am botezat bouţii. Pe unul l-am numit Joian, iar pe altul l-am botezat Duman, Pentru a-i deosebi – căci semănau ca două picături de apă, de parcă ar fi fost gemeni – am legat lui Joian un canaf roşu, iar lui Duman i-am legat unul albastru. Le-am dat şi apă şi mâncare, le-am pieptănat cozile şi coamele nenăpârlite.

A doua zi n-am mai aşteptat să mă scoale mama şi m-am dus cu bouţii la păscut. Mama mi-a pregătit trăistuţa cu de-ale mâncării. Mi-a pus un boţ de mămăligă, câteva cozi de ceapă şi usturoi, o mână de brânză într-o frunză de brustur. Plouase câteva zile în şir. Başeul şi Bodeasa se revărsaseră din matcă. Pământul încă nu se zvântase, iar apa acoperise o bună parte din iarba mlaştinilor.

Deşi era luna august, totuşi aerul dimineţii era rece. Începea să miroasă a toamnă. Noroc că prinsesem o bucată de vară. Mă puteam scălda, mă puteam juca prin stuf, puteam face case şi animale din glod. Toată ziua mă zbenguiam prin nămol şi smârcuri, umblând după raţe şi lişiţe sălbatice, după şarani şi bâtlani. Uitam şi de foame şi de tot. Bouţii stăteau locului: aveau ce paşte în bahnă şi pe urmă le era greu să fugă prin mlaştini. Bouţii se îngrăşau, iar eu slăbeam în fiecare zi. Mă sugea apa, nămolul. Mama mă întreba ce fac de slăbesc. Nu-i spuneam că fur dovleci din ogoarele oamenilor, îi scobesc şi pregătesc prinderea raţelor sălbatice, a lişiţelor. Întâi am pus nadă, fel de fel de plante, de câmp şi de apă, seminţe şi flori, porumb şi orz. După câteva zile am pus un dovleac scobit pe cap şi am intrat în gârlă. Înaintam pe suprafaţa apei, călăuzindu-mă prin ferăstruica pe care o făcusem în coaja dovleacului. Mă apropiam de nadă, de cârdul de raţe şi lişiţe; dar, ca un făcut, când să pun mâna pe câte una, ele zburau şi nu mai veneau zile în şir. Trebuia să aştept până ce vedeam alte raţe şi alte lişiţe. O luam de la capăt, dar lighioanele dracului nu se lăsau prinse de mine, trase de picioare... O singură dată am reuşit să prind o raţă sălbatică. Am stat o zi întreagă cu dovleacul pe cap lângă un pâlc de papură. Raţa a venit şi s-a aşezat lângă mine. Am prins-o şi am tras-o la fund. N-a avut vreme nici să măcăie. Am tăiat raţa şi am adus-o acasă, dar mama n-a vrut s-o gătească şi a dat-o la câini. Nici câinii n-au vrut s-o mănânce, aşa de tare mirosea a nămol, a bahnă şi peşte. În felul acesta mi-a pierit şi mie pofta de-a mai umbla după raţe şi lişiţe, după bâtlani şi alte orătănii de baltă.

M-am trezit cu toamna pe nebăgate de seamă. Începuseră ploile. Parcă se spărsese cerul şi putreziseră norii. Cernea şi picura şi nu se mai sfârşea. Ploua ziua, ploua noaptea. Nu înceta nici la amiază. Câteva zile am dus bouţii pe mirişti, printre glugile de popuşoi tăiaţi. Erau lăptuci, mohor şi pălămidă. Orzul şi grâul căzut de pe spice la cosit şi secerat încolţise, crescuse de parcă era semănată mirişte a. Stam în colibă ori în gluga de popuşoi şi priveam

cerul de plumb, norii trecători. Unde călătoreau norii? Aş fi vrut să călătoresc şi eu cu dânşii, să văd lumea de la un capăt la altul, să mă întorc în sat şi să am ce povesti. Să nu mai sfârşesc de povestit pe unde am fost şi câte am văzut.

Îmi părea rău după zilele frumoase de pe mirişti şi popuşoişti.

În acele zile am cules haldani de vară de pe dealuri şi mi-am făcut un harapnic şi i-am pus un şfichi de borangic, din mătase de la mămuţa bătrână.

Umblam şi pe mirişti, şi pe otăvi, şi pe porumbişti. Făceam focul, coceam popuşoi, bostani şi cartofi. Săream prin pară şi făceam trânte ciobăneşti cu băieţii, care erau cu vitele, oile, caii. Puneam să se bată berbecii, jucam oina şi poarca şi treieram pământul ca un cârd de porci mistreţi. Ne trăgeam unul pe altul în cărucioare cu roţi de bostani porceşti. Mi se părea că trăim un vis frumos, visul unei copilării adevărate. Dar bucuria n-a ţinut mult.

M-am dus, din nou, cu bouţii în bahnă, în mlaştinile Başeului. Parcă mă trăgea un păcat...

Ud, cu sacul în spate, mă îndreptam iar spre bahnă, în mlaştină. De când se răcise, iarba crescuse mai mare şi mai frumoasă în mlaştină. Pământul era încă cald din timpul verii. Se vedeau cum ies aburii din pământ, de pe gârlă, din ochiurile de apă stătută. În pustiul de apă, glod şi stufărie nu rămăseseră decât raţele sălbatice. Plecaseră bâtlanii, lişiţele, pescăruşii. Era trist.

Bouţii păşteau cu lăcomie. Până la pântece erau înfundaţi în nămol. Mi-am aruncat haina şi am început să sap glodul de la picioarele lor, dar mi-am dat seama că bouţii se afundau încet, încet, şi în clipa aceea m-am speriat, m-am înfricoşat. Auzisem cum înghite bahna vite şi oameni. Te duci în fundul pământului, la zece metri adâncime. Te scufunzi şi nimeni nu mai ştie unde eşti, unde ai dispărut. Nimeni nu te mai poate scoate din fundul pământului.

Joian şi Duman au început să mugească. Auzeam vorbindu-se prin sat că vita simte primejdia. Eu i-am adus în bahnă. Mama îmi dăduse de grijă să nu-i duc, să nu-i înec. N-am ascultat-o. Am mânat bouţii. I-am mânat cu ciomagul. Ei nu voiau să intre în nămol. Fugeau şi mugeau. Aveam un ciomag făcut dintr-o tulpină de salcâm, scos din pământ cu rădăcină cu tot, pârlit la capete. De frica ciomagului au intrat bouţii în nămol. Eu i-am mânat, eu i-am silit. Pâlcul de iarbă verde m-a scos şi pe mine din minţi. Lângă acest pâlc de iarbă verde, în ochiul de apă, înfloreau vara cei mai frumoşi nuferi.

Începusem să mă scufund şi eu. Intrasem până la brâu în nămol. Unde puneam piciorul, iarba se rupea, pământul se scufunda şi apărea apă, nămol.

Duman şi Joian găseau vreme să se joace. Se împungeau, se loveau cu boturile, ca şi cum s-ar fi mângâiat, s-ar fi sărutat.

Îmi venea să plâng. Mi-era ciudă pe pojghiţa înşelătoare de pământ verde. Dedesubt era iadul, moartea, veşnicia. Cu cât mă munceam mai tare să

salvez bouţii, cu atât nămolul îi trăgea mai adânc. Nu li se mai vedeau decât capetele.

Umezeala şi răceala îmi pătrunseseră în oase. Am început să strig:

— Ajutor! Ajutor! Ajutor!

Glasul meu era înăbuşit. Era înăbuşit de noroi, de ploaia deasă şi iute. Am lăsat bouţii şi am plecat. Voiam să ies la drum şi să strig, să fug în sat. Nu se vedea nimeni. Era pustiu.

Însera. Mi-am căutat hainele, dar nu le-am găsit. Mă gândeam că le-a înghiţit mlaştina. Îmi părea rău după cuţitaş şi după cureluşă. Un cuţitaş cu plăsele, cumpărat de mine din oraş. Avea şi magnet cuţitaşul meu. Ridica peniţele şi acele. Din cauza asta fugeau de lângă mine băieţii şi fetele de pe deal când începea să tune şi să fulgere. Ziceau că fulgerul trage la magnet şi-i poate trăsni. În clipa aceea aş fi dorit să mă trăsnească şi să nu mai fiu, dar cerul spart, cerul putrezit nu mai avea nici fulger, nici tunet. Totul era numai nor şi apă. Nu mai era soare, nu mai era cer.

Bouţii începuseră să mugească după mine. Parcă mă strigau. Aveau privirile stinse, ca şi glasurile. Am început să fug. Alergam, săream peste bălţoace, cădeam şi iar mă ridicam. Am văzut pe drum o căruţă, un om. Am răcnit. Omul s-a speriat. M-a privit şi a dat bici cailor. S-a speriat şi ţăranul de mine când m-a văzut cu pielea goală şi plin tot de glod. „Nu mă duc acasă! Nu mă duc acasă!" strigam şi îmi auzeam glasul singur. Parcă vorbea un străin, un duşman, nu eu. Glasul era gros, fioros. Îmi auzeam şi gândul, nu numai vorbele. „Mama a vrut să mă facă gospodar. Şi-a vândut cei doi galbeni. Eu trebuia s-o apăr de griji la bătrâneţe, să-i fac pomene după moarte. Dorinţa ei, săraca, era să aibă trei preoţi la înmormântare. Cine îi va plăti trei preoţi şi cine îi va griji sufletul ei?"

Se învârtea pământul cu mine. Trupul îmi ardea ca o flacără. Pielea frigea ca în zilele de vară, când mă tăvăleam prin nămol şi fugeam după bâtlani şi raţe sălbatice.

Am deschis uşa şi am intrat în casă. Toţi au ţipat. Au înlemnit. După ce şi-au revenit, mă întrebau care mai de care:

— Ce ai păţit?

— Te-a bătut careva?

— Unde-s straiele?

— Ţi-au furat bouţii?

— Ţi-au închis bouţii că i-ai scăpat la glugile de popuşoi?

— Cine i-a dus acolo?

— Pute a peşte, mamă, Truţă!

Mama a scos balia şi a turnat apă să mă spăl. Mi-a turnat oţet pe cap şi m-a doftoricit cum ştia ea. Mi-a dat o ceaşcă de rachiu cu ardei şi piper şi m-a lăsat învelit cu toate aşternuturile din cuhne. A ieşit pe uşă şi a dat de grijă:

— Eu mă duc după bouţi, să nu faceţi şotii, să nu vă jucaţi cu chibriturile şi tăciunii, afurisiţilor!

Uşa s-a izbit cu putere. Mama plecase.

Auzeam vorbele surorilor mele ca prin vis. Am adormit adânc şi am început a visa. O vedeam pe mama care se repezea la mine şi mă întreba:

— Unde-s bouţii?

— S-au... S-au... în... îne...

— Ce?

— Bouţii s-au înecat, mamă. S-au înecat! I-a înghiţit mlaştina.

Când am deschis ochii era lumină în cuhne. Ardea lampa în cuiul din perete. Surorile mele dormeau. Mama stătea la căpătâiul meu. Torcea. Se vede că auzise vorbele mele prin somn. Lăsase de tors şi pusese mâna pe bardă. Mă gândeam că vrea să mă taie în bucăţi. A scos un dovleac de sub pat şi l-a spintecat dintr-o singură lovitură. Mi se părea cum se repede la mine, cum zice: „Îi pentru tine pregătită barda!"

Dar mama nu m-a tăiat. Eu am închis ochii şi am gemut. Simţeam cum obrazul mi se udă de lacrimi. Mama a luat iar furca de tors şi s-a aşezat lângă mine. Mi-a pus mâna pe frunte. Mă netezea. Mâna ei aspră, butucănoasă, era ca un leac pentru inima mea înfricoşată, pentru trupul meu cuprins de friguri.

Am sărit din aşternut. M-am spălat, m-am închinat.

Mama plângea. Mi-a pregătit o legăturică. Mi-a spus cu glas înecat de lacrimi:

— Dragul mamei, nu mai ai la ce sta lângă casa mea. Du-te, dragul mamei, unde-i vide cu ochii, numai acasă să nu stai. Să fugi de lângă casă cum a fugit şi frăţâni-tu Costică.

— Mamă! Mamă! Unde să mă duc, mamă?

— Du-te unde îi şti şi unde îi putea!

— Nu mă duc în străini, mamă!

— Ai văzut şi ai cunoscut mila şi de la neamuri.

Îi cumpărasem mamei un bariz frumos din banii câştigaţi de la moşu' Neculai şi de la vecinii noştri. Păstram barizul să i-l dau de ziua ei.

I-am dat barizul. Mama m-a sărutat, a plâns. Văzându-mă desculţ, a adus din casa cea mare ciuboţelele ei cu bumbi pe care le încălţa numai la sărbători mari şi mi le-a dat zicând:

— Să-ţi încălzească picioruţele când o da bruma şi zăpada, dragul mamei.

Mama a rămas plângând şi privind în urma mea.

M-am oprit pe vârful dealului de la Hăneşti şi am privit în sat. Vedeam casa, grădina, salcâmii cei mari şi groşi.

Îmi părea rău după vişini, după pruni, după livada mămuţei bătrâne. Îmi venea să mă întorc înapoi şi să cer iertare mamei, surorilor, satului întreg, dacă le greşisem. De ce mă alungau? Ce le făcusem? Unde voi merge? Ce voi mânca şi unde mă voi culca? Îmi tremurau buzele şi ştiu că am pornit mai departe vorbind singur, dar nu mai ştiu ce vorbeam. Erau vorbe fără şir, fără noimă: casă... bouţii... livada... harbujii... oile şi ogorul... Başeul şi Bodeasa...

CAPITOLUL V
STĂPÂNII

1

Iubeam libertatea mai mult decât zgarda pe care mi-o prindea de gât meşterul sau patronul. De aceea nu prindeam muşchi într-un loc şi plecam mai departe cu traista-n băţ în lumea necunoscută şi necuprinsă de mine. Cu gândul de a învăţa carte înduram foamea şi frigul, răutatea şi umilinţa. Nu ceream adăpost decât oamenilor necăjiţi ca şi mine, căci cei avuţi mă alungau de la porţile lor. De multe ori dormeam pe câmpuri, prin lanurile de semănături, prin ierburile unduite de vânt sau la umbra sălciilor şi plopilor de pe marginea drumurilor. Mă hrăneam cu ce găseam pe câmpuri: susai, baraboi, măcriş, mierea-ursului, barba-ţapului, seminţe de dovleac, de floarea-soarelui şi de haldani, boabe de grâu şi porumb copt.

Cutreieram viile şi pădurile de la Socola şi spre Ungheni, vizitasem Golia şi Trei-Ierarhi, pe unde umblase Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir, vizitasem bojdeuca în care a trăit marele povestitor şi culegător de basme Ion Creangă.

2

Domnul Stănescu stăpânea „Magazinul universal" de pe strada Alexandru Lăpuşneanu. La atelierul de mode al magazinului lucrau peste cincisprezece muncitoare şi ucenice, lucrători şi meşteri, iar în prăvălie avea zeci de vânzători şi vânzătoare, băieţi de prăvălie, servitori.

Muncitoarele cele frumoase de la „Magazinul universal" serveau şi ca manechine în prăvălie şi atelier, dar mai cu seamă la expoziţiile anuale de mode. Cel mai bun manechin, care avea corpul cel mai frumos, era domnişoara Ghizela. O cunoscusem pe când umblam gură-cască prin Iaşi, întrebând pe trecători unde este cutare şi cutare şcoală. „Dacă a reuşit să înveţe carte domnul Turcu, de ce n-aş reuşi şi eu?" mă întrebam.

Domnişoara Ghizela a dat peste mine pe una din uliţele Iaşilor, rătăcit, neştiind pe unde să mai apuc pentru a da de Liceul militar, ultima şcoală rămasă necercetată de mine... Am întrebat-o şi am mers cu dânsa până la piaţă, unde ne-am despărţit. I-am spus de ce şi cum venisem la Iaşi, iar ea mă întrebase:

— Îţi place să te faci ofiţer?

— Nu mai ştiu ce-mi place şi ce nu-mi place... Ştiu numai că vreau să învăţ carte, dar nicăieri nu mă primesc şi râd de mine.

— Atunci de ce mergi la Liceul militar?

— Nu v-am spus? Vreau să învăţ carte!

— La Liceul militar se învaţă carte?

— La celelalte am învăţat de-amu...

— Cine te-a adus la Iaşi?

— Fratele mamei.

— Eşti orfan de război?

— Orfan de război...

— Şi eu sunt orfană de război. Am fost crescută la un orfelinat. Dacă nu te primeşte la Liceul militar, vină şi întreabă la „Magazinul universal" de mine, domnişoara Ghizela. Ţii minte?

— Da.

— Pe strada Lăpuşneanu... Succes... La revedere...

Aş putea spune că am ajuns-o din urmă la „Magazinul universal".

La Liceul militar nu mă primiseră. Cu ajutorul unchiului şi al domnişoarei Ghizela am intrat băiat de prăvălie la firma „Stănescu".

Rar când veneam prin prăvălie. Stăteam mai mult la locuinţa domnului Stănescu de pe strada Sărărie, nu departe de bojdeuca lui Creangă, unde mă repezeam mereu, căci îmi plăcea s-ascult povestea vieţii lui, să văd masa pe care a scris şi a mâncat cu tovarăşul lui de suferinţă, Mihai Eminescu, să văd bolobocul în care stătea vara şi se răcorea în apă.

Înainte de a pleca de la domnul Stănescu am trecut pe la domnişoara Ghizela să-i mulţumesc pentru strădania ei şi să-i spun că mă cheamă alte drumuri, că nu mai pot spăla de o mie de ori aceeaşi duşumea.

Cârduri de studenţi şi de derbedei umblau cântând pe străzi. Se trăgeau obloanele la ferestrele şi uşile prăvăliilor. În dreptul unui atelier de lăcătuşărie am văzut un muncitor care privea şi înjura în urma manifestanţilor gălăgioşi.

— Ce s-a întâmplat? l-am întrebat.

— Tu trăieşti în lună? N-auzi cum strigă „ziariştii?"

Vânzătorii de ziare fugeau în toate părţile şi strigau:

— Asasinarea prefectului de poliţie!

— Crima din faţa tribunalului!

— Starea de asediu!

Omul m-a lămurit că fasciştii au ucis pe prefectul de poliţie.

— L-a omorât un student.

— De ce l-a omorât? am întrebat.

— Aşa se omoară cei de la putere. Burghezia are nevoie de ucigaşi plătiţi. Aţâţă pe unii contra altora. Ca să poată stoarce mai mult bogătaşii.

M-am dus la gară cu gândul la cele văzute şi auzite din gura muncitorului. Bani nu aveam de bilet, dar m-am agăţat de tampoanele unui vagon şi aşa

am călătorit o noapte întreagă punându-mi fel de fel de întrebări şi căutând să desluşesc lucrurile încâlcite şi neînţelese.

3

Mă simţeam cel mai fericit muritor din lume când îmi găseam un culcuş uscat şi cald şi când fărâmam în palme un spic de grâu, un capăt de haldan cu seminţe sau o bucată de pălărie de floarea-soarelui. Mă opream în câte o vâlcea, culegeam cioate şi vreascuri şi aprindeam focul. Pârpăleam, în grabă, câţiva popuşoi, beam o pălărie de apă şi ascultam cum cântă ciocârlia. Ascultam cum susură izvoarele şi foşnesc frunzele copacilor. Dacă fântâna n-avea ciutură, nu stăteam mult pe gânduri şi coboram până în fund, din piatră în piatră, mă răcoream şi cântam de fericire. Cântam cuvintele care îmi veneau atunci în minte:

Mi-i casa sub bolta cerească
Patul pe un câmp cu flori,
Când văd pe câmp un cârd de fete,
Mă poartă gândul la surori...

Cântând am intrat în târguşorul Ştefăneşti, unde era măritată sora mea cea mai mare. Bărbatu-său, vara, făcea grădinărie, iar iarna făcea pe harabagiul şi chirigiul, cărând mărfuri şi negustori dintr-un loc în altul. Umbla cu chirie la Iaşi, Botoşani şi Truşeşti. Târguşorul începuse să se învioreze cu negustoria. În Ştefăneşti nu trăiau numai negustori de trei parale, ci angrosişti adevăraţi, care exportau vite, cereale, ouă, păsări, ulei rafinat, lumânări, piei de miel, lână şi brânză, unt şi fructe. Era o vorbă: cine vine la Ştefăneşti, se pricopseşte... Poate de asta s-a măritat şi sora mea aici... Numai că unii se pricopseau şi alţii sărăceau. Ca în orice parte a ţării.

Soră-mea se mândrea cu orăşelul şi îmi spunea:

— Avem două fabrici de oloi, o moară cu valţuri, o fabrică de lumânări şi două de sifoane, o biserică făcută de Ştefan cel Mare, subprefectura, poşta, judecătoria şi poliţia.

Crâşmele erau pline de beţivi, iar în zilele de iarmaroc chefurile şi cântecele ţineau toată noaptea.

Negustorii aveau clubul lor, banca lor de credit; meseriaşii aveau banca şi corporaţia lor; agricultorii aveau şi ei o bancă... Băncile erau înşirate ca nişte laţuri de prins păsări... Aici era banca, aici era crâşma... Luai banii dintr-un loc şi-i dădeai în alt loc. Credit era berechet, vorba aceea: ce-am avut şi ce-am pierdut! Că mai bine se vinde agoniseala cu tobă decât fără tobă...

Se trăia aşa de bine în Ştefăneşti, încât sora şi cumnatul meu m-au convins să intru ucenic la un meşter. Meşterul era domnul Marcu, stoler de mobile, care-l rugase pe cumnatul meu să-i găsească un ucenic bun, un pui de ţărănuş. Şi puiul de ţărănuş căzuse tocmai la vreme, cum cade musca în oala cu lapte. Pentru a o susţine pe soră-mea, zicea şi cumnatul:

— Niciodată n-a fost meseria mai bănoasă ca în ziua de azi! Bine a zis cine a zis că-i brăţară de aur meseria, sireaca. Cine trăieşte mai bine în Ştefăneşti decât meşterul şi negustorul?

— Toţi îşi fac mobilă, se vâră în vorbă ţaţă-mea.

— Meşterul, care are atelierul lui, o duce domneşte, zicea cumnatu-meu. Ucenici, calfe, lucrători... Le dai ce le dai, îi zămoreşti, îi chiorăşti, iar tu bagi bumăştile în tăşulcă... Materialul îi ieftin, mâna de lucru este ieftină... Numai mobila de lux este scumpă... Eu asta nu pricep. Mă uit că scândură şi furnir este şi pe drumuri...

— Tu nu ştii, bărbate, îl probozea ţaţa... Cum să nu fie scump ce este de lux? Tot ce este lux se plăteşte scump.

— Întâi eşti ucenic, pe urmă călfiţă, calfă, lucrător şi după asta te faci meşter, mai mare peste toţi, stăpân cu atelierul tău, clienţii tăi, lucrătorii şi ucenicii tăi, căuta să mă convingă cumnatul. Scapi atunci de bătaie şi poţi să-i baţi tu pe alţii. Aşa se învaţă meseria! Meseria este ca şi milităria.

— Ne-am face şi noi mobilă la tine, începu ţaţa. Dar, bineînţeles, ca la neam, ca la soră şi cumnat...

— Frate, frate, dar brânza-i cu bani, râdea cumnatul.

— Nouă ne lasă mai ieftin, ne face pe gratis, căci nu va uita că de la noi i se trage fericirea care a dat peste dânsul, se răţoia soră-mea la bărbatu-su.

— Nu-mi place meseria, răspundeam surorii şi cumnatului meu care nu mai ştiau cum să mă convingă.

Vorbele lor mă ajutau întocmai ca frânghia pe spânzurat. Tot ce spuneau nu făcea decât să-mi producă scârbă şi dezgust.

Vorbeau când soră-mea, când cumnatul:

— Unde vrei să mergi?

— Unde vrei s-ajungi?

— Eşti mare.

— Judeci singur. Ai destul cap.

— Stoleria de lux nu-i muncă grea şi nici murdară.

— De ce nu-ţi place?

— Doctor n-ai să te faci!

— Să te uiţi numai cum o duce domnul Marcu!

— Umblă cu guler tare la gât, ca advocaţii.

— Poartă cravată de mătase naturală.

— Pantofi de lac şi pălărie ca a domnului subprefect.

— Ce lanţ şi ceas de aur poartă la brâu!

— Nu ţi-ar plăcea să fii şi tu ca dânsul?

La avalanşa lor de vorbe, le-am răspuns:

— Nu! Nu mi-ar plăcea să fiu ca dânsul. Vreau să fiu ca mine şi nu ca dânsul. Aţi înţeles? Asta vreau!

După izbucnirea mea se făcea linişte. Pe urmă iar începeau:

— Poate vrei să te faci popă? întrebă ţaţa.

— Popă, nu, dar măcar dascăl ca fratele meu, ziceam în batjocoră.

— Crezi că-i rău c-a făcut dăscălia? zicea cumnatul. Au trecut trei ani de când a început-o. Trebuie să fi sfârşit.

— O scris că mai are un an, zise soră-mea.

— Crezi că-i rău să fii cântăreţ la biserică? se întreba cumnatul. Leafa-i leafă; pomana, pomană; liturghia, liturghie. Nu merge, picură. Picătură cu picătură face lacul mare. Şi nu mergi la biserică decât duminica, iar în celelalte zile îţi vezi de afaceri şi de gospodărie. Pe lângă dăscălie mai învârţi şi-o şmecherie. Mai vinzi lumânări, undelemnul din candele, vinul din împărtăşanie. Curge de la acatiste, de la Paşti şi Crăciun, de la morţi şi de la vii. Unul moare, altul se naşte. Un botez, o cununie. Cine stă în capul mesei? Popa şi dascălul. O duce greu dascălul de la noi, de la sfântul Neculai?

— N-o duce rău nici cel de la mahala, întărea ţaţa spusele lui bărbatu-su. Crâşmele şi bisericile sunt pline de lume.

— Numai să vezi ce casă şi ce atelier are domnul Marcu! zise cumnatu. Stă în rând cu subprefectul, iar în fund, spre Stânca, stă rabinul cel mare, care l-a binecuvântat pe lemnar să-i meargă în plin. Numai să vezi, în camera din faţă are atelierul, iar în cele din fund stă cu familia: el, nevasta şi un copil de ţâţă. Domnul Marcu mi-a spus că dacă-mi pică cineva bun, îmi dă şi mie ceva. El dacă te ia, te ia cu acte prin corporaţie şi judecătorie. Vrea să fie sigur că stai la dânsul patru ani de zile. Că nu te hrăneşte şi te îmbracă degeaba.

Cumnatu' şi-a luat căciula şi s-a sculat de pe pat, zicând parcă anume să scape de mine:

— Nu mai ai de ce te gândi, hai să vedem.

L-am găsit pe domnul Marcu în atelier, dar nu avea nici pantofi de lac, nici cravată de mătase naturală, ci o şapcă slinoasă pe cap, un şorţ dinainte şi era asudat şi plin de vopsea pe mâini. Măsura nişte scânduri, trăgea linii cu un creion roşu, gros cât un băţ. După fiecare ureche ţinea câte un creion, iar buzunarul şorţului scorţos era plin de linii, triunghiuri, dălţi şi şurubelniţe.

Mirosea a clei topit, a spirt şi a şerlac. Atelierul nu era arătos. Chiar mic pentru atâţia lucrători şi ucenici. Pereţii erau plini de unelte; scândurile erau clădite în stive, unele tăiate, altele geluite; schelete de mobile încheiate şi

încleiate; unii răşpăluiau, unii geluiau cu rombancul: nu se auzea nici în cer, nici pe pământ. Fiecare îşi vedea de treaba lui.

Un băiat punea talaş într-o sobă de fier şi mesteca cleiul pus la topit. Domnul Marcu a întins mâna şi l-a întrebat pe cumnatul meu:

— Ai adus?

— Am adus.

— Îi bun?

— Îi fratele nevesti-mii.

— Ascultă? Se supune?

— Ascultă, se supune, răspunse cumnatul.

— Nu fuge?

— Nu, zise cumnatul şi se uită duşmănos la mine.

— Am dreptul să-l aduc legat cu jandarmii după ce facem contract prin corporaţie. Meşterul are dreptul asupra ucenicului său. Timp de patru ani de zile eu îi sunt şi mamă şi tată.

„Naţi-o bună, că ţi-am dres-o, mă gândeam eu. Tocmai unde trebuia să alerg pentru a-mi găsi naşul..."

— Contractul de ucenic e sfânt, întări domnul Marcu.

— Unde are să fugă, meştere? N-are unde... zise cumnatul, ca şi cum ar fi vrut să se convingă că nu voi fugi.

— Îl iau pe garanţia dumitale, zise domnul Marcu.

— Nici vorbă, răspunse cumnatul.

Meşterul a strigat după nevastă:

— Roză! Vină olecuţă în atelier.

— Numaidecât vin, s-a auzit glasul femeii.

În atelier a intrat o femeie destul de tânără şi drăguţă, cu faţa albă ca laptele şi părul negru ca mura coaptă.

Se vede treaba că madam Roza îşi alegea ucenicii, nu domnul Marcu. Madam Roza m-a privit şi m-a întrebat:

— Câţi ani ai?

— Merg pe paisprezece.

— Eşti respectos?

— Da.

— Eşti cinstit?

— Da.

— Furi?

— Nu.

Madam Roza mă luă cu întrebările după cele zece porunci bătute la uşă. În atelier se făcuse linişte. Toţi ascultau şi priveau la mine şi la soţia meşterului. L-am auzit pe domnul Marcu vorbind:

— Lasă-l aici, fac eu om din el, dacă n-o fi cumsecade.

— Să fie într-un ceas bun! a zis cumnatu, şi a ieşit pe uşă.

— Să fie într-un ceas bun! a răspuns meşterul, privind şi închizând uşa în urma cumnatului meu…

Madam Roza m-a introdus în tainele primei ucenicii: aveam de ajutat la bucătărie şi de îngrijit copilul din leagăn.

Domnul Marcu mi-a spus ce am de făcut în atelier, la meseria de lemnar: să mătur atelierul de talaş, să car gunoiul la gârlă cu sacul, să car mobila la clienţi şi să aduc scânduri de la depozitul de cherestea.

Ucenicii din ultimul an erau ridicaţi la gradul de călfiţe şi calfe, după cum credea meşterul de cuviinţă. Acestea erau grade impuse de corporaţie, după care urma carnetul de lucrător, care se obţinea cu mare trudă şi cu multe bacşişuri. Dacă n-aveai bani de plătit pleşcarii corporaţiei, puteai sta mult şi bine fără carnet de lucrător.

Legănam copilul, spălam pelincile, puneam pe foc şi măturam prin casă. Eram bucuros că meşterul nu mă bătea ca pe ceilalţi ucenici. Mâncam ce-mi da şi cât îmi da. Nu-i ceream mai mult. Dacă-mi da mult, nu lăsam nimic în strachină, iar dacă îmi da puţin, mâncam tot. Eram mai bucuros să car gunoiul la gârlă, să aduc scânduri de la depozitul de cherestea şi să merg cu mobila la clienţi, decât să stau la legănat copilul. Când mă lua domnul Marcu să ajut la dus mobila la clienţi, era cea mai mare bucurie pentru ucenici. Rar se întâmpla să nu ne alegem cu bacşişuri şi să avem cu ce cumpăra seminţe prăjite, mere murate şi susan. Din pricina banilor pe care îi căpătam de la clienţi, intram în conflict cu lucrătorii şi calfele. Pretindeau ca bacşişurile să le împărţim cu dânşii, zicând că ei au lucrat şi ei ne învaţă meseria.

În primăvară a mai venit un ucenic, iar eu am scăpat şi de copil şi de bucătărie. Domnul Marcu începuse să mă înveţe cum să dau lustru la mobilă, cât spirt şi şerlac se toarnă pe burete şi cum se stropeşte cu untdelemn şi apă, cura se pune furnirul. Tăind o scândură după linia de creion, mi-am crâmpoşat degetul şi m-am lecuit de tăiat scânduri. Dar de cărat gunoi la gârlă tot nu scăpasem. Treaba de dârvală din atelier o făceam eu. Fierbeam cleiul, mestecam vopselele, lacurile, aduceam scânduri de la depozit.

Vederea Başeului îmi trezea dorul de casă, de bulboanele în care mă scăldam, de nada pusă la raţele sălbatice. Parcă mă vedeam cu dovleacul pe cap plutind deasupra apei şi privind, prin găurica pe care o făceam, orice mişcare a lişiţelor şi raţelor sălbatice, apropiindu-mă înconjurat de papură şi rogoz.

Mi-aducea aminte de câmpul care mirosea a cimbru şi a sânziene. Priveam Lunca Prutului, verde, îmbietoare, şi auzeam cântând cucii şi

privighetorile. Şi eu căram gunoiul în gârla Başeului! Miroseam a ulei şi spirt denaturat, a vopsele şi talaş de brad.

Toată primăvara n-am făcut decât lăzi de împachetat ouăle. Mergeam de la negustor la negustor. Parcă pe apa Prutului n-ar fi venit decât ouă de găină!

Lăzile pentru exportat ouăle era mobila cea mai de lux pe care învăţasem s-o fac. Într-un fel era mai bine. Scăpasem de atelier, de ochii maistrului şi lucrătorilor. Puteam respira în voie. Puteam să citesc şi să recit poezii, să cânt şi să fluier. Cu un cuvânt, mă simţeam în largul meu, în libertate. Într-o zi a intrat în şura în care citeam şi recitam un omuleţ slăbănog, puţin şchiop. S-a oprit în uşa şurii şi mă privea. M-a întrebat şi m-a descusut cine sunt şi ce fac, ce cărţi am citit şi ce poezii ştiu. M-a întrebat:

— Cunoşti toate poeziile lui Eminescu?

— Nu ştiu... Am o carte de poezii de el.

— Ce autori ai mai citit?

— Tolstoi, Boccaccio, Balzac, Gogol, Creangă, Maupassant...

— Cine ţi le-a dat?

— Le-am avut de la o rudă.

— Sunt studentul Popescu. Am să-ţi dau cărţi de citit. Tu nu eşti născut să faci lăzi de ouă la negustori. Tu trebuie să mergi la liceu. Îţi place lemnăria?

— Nu.

— Atunci cu atât mai bine.

Domnul Popescu avea multe cărţi. De la dânsul am citit *Quo vadis,* dar nu mi-a plăcut şi am luat pe Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul,* pe care am mistuit-o în câteva zile.

Studentul îmi dăduse ideea de a mă înscrie să dau liceul în particular. El începuse să-mi dea lecţii de franceză şi matematică. Vorbise şi cu domnul Marcu, care, din ziua ceea, nu mă mai scotea din „domnu' advocat". Cum mă vedea, şi începea cu batjocora:

— Domnu' advocat, câte lăzi de ouă ai făcut azi?

— Domnu' advocat, ce cărţi mai citeşte?

— Învăţaţi franţuzeşte, domnu' advocat?

— Nu vă place meseria, domnu' advocat?

— Vă pot aduce cu jandarmii, domnu' advocat. Aveţi contract prin corporaţie. Nu puteţi călca legea.

În ziua ceea am mâncat primele palme de la domnu Marcu, căci nu am vrut să-i lustruiesc pantofii. I-am spus:

— N-ai ciolane în pântec, te poţi pleca şi singur.

— Crezi că te hrănesc şi te îmbrac degeaba? Na! Na! Poc! Poc! Să nu-ţi iei nasul la purtare, mucosule!

Calfele, ucenicii şi lucrătorii râdeau şi-mi ziceau:

— Domnu' advocat a mâncat papară. Ha! ha! ha! Ha! ha! ha!

Din ziua ceea n-am mai dat pe la domnul Marcu. Am fugit şi m-am înfundat în codrii verzi.

Mă scăldam în apa limpede a Prutului, mă urcam în copacii din pădure şi priveam şoseaua Bivolarilor, care duce la Iaşi. Pândeam să văd dacă nu vin să mă prindă jandarmii şi să mă ducă la domnul Marcu.

4

La Botoşani am ajuns în luna august, când toţi pomii îşi îndoiau crengile de greutatea fructelor coapte. Oraşul îmi părea destul de frumos şi de atrăgător. Poate că unde are curţile şi livezile asemănătoare cu cele din Iaşi.

La marginea oraşului m-am oprit şi m-am spălat pe picioare în pârâul Sihna. Mi-am încălţat ciuboţelele mamei şi am pornit la deal cu paşi de cocostârc.

Lumea se oprea şi se uita după mine ca la urs.

Cineva a strigat după mine:

— Ai dezgropat-o pe mă-ta şi i-ai luat scrafoagele din picioare! Nu te strâng tocurile?

Când intri în horă, n-ai ce face, trebuie să joci, dacă vrei să nu te faci de ocară...

Odată intrat în oraş... unde să fugi? Lumea s-ar uita mai mult la mine şi mi-ar putea striga:

— Uite iepuroiul! Uite iepuroiul!

Dacă nu s-ar întâmpla şi mai rău: să fugă haldăii după mine şi să strige:

— Puneţi mâna pe el! Puneţi mâna pe el!

Hei! Atunci să te văd pe unde scoţi cămaşa, Truţă! Că numai la primejdie se cunoaşte ce poate omul şi cât îl ţin băierele.

Până la şcoala de cântăreţi bisericeşti era o bucată bună de mers şi am avut destul hai pe drum.

Era duminică dimineaţa şi începuseră să sune clopotele de la toate bisericile. Când am ajuns în dreptul bisericii catolice, cuvintele „Ave Maria" străbăteau peste toate livezile. Mă gândeam: „Fericiţi credincioşi că nu mai înţeleg ce citeşte popa". Am dat cu ochii de Liceul Laurian. „Măi, ziceam în gând, la o şcoală ca asta să învăţ eu... Aici am să învăţ!"

Ograda şcolii de cântăreţi era ca o pădure, cu tei şi salcâmi bătrâni pe margini. La mijloc era biserica.

Se vedea cum intră şi ies babele, cucoanele. Cerşetorii stăteau cu mâinile întinse, închinându-se şi zicând:

— Fie-vă milă! Îndurați-vă! Ajutaţi-ne!

Nu ştiu de ce m-am gândit în clipa aceea c-aş putea ajunge şi eu ca aceste fiinţe silite la cea mai josnică umilinţă. Şi mi-am zis: „Până acolo nu merg. Viaţa nu mă va târî ca pe un buştean după dânsa. Nu-s tăvălug de sfărmat bolovanii de pe jos. Mă pot umili atâta cât vreau eu, cât pot să-mi ajung scopul de-a mă lumina, de-a învăţa carte, mai mult – nu! În voia sorţii nu mă voi lăsa. Soarta sunt eu! La pământ cu soarta! Nu mă voi lăsa călărit de nimeni şi voi şti să-i izbesc de-o să le crape fierea, dacă vor încerca să se urce pe mine." Fără să vreau am strâns pumnii ca şi cum aş fi tras de un hăţ, de un frâu nevăzut.

Şcoala de dascăli era în nişte prelipci stricate din fundul curţii. Tabla de pe acoperiş era mâncată de rugină, ruptă, iar pereţii, umezi şi plini de bureţi verzi. La uşă era un zăvor ca la hâjul mămuţei. Un perete era proptit cu un par, să nu cadă casa. Ce să zic, dacă ar fi pus mâna liţa Domnica şi ar fi clătinat-o, s-ar fi dus toată şandramaua dracului, ca o colibă de paie. Ascultam să aud ceva cântări înăuntru... ori huruitul unei râşniţe.

„În moara asta părăsită, în oloiniţa aceasta se învaţă carte?" Numai când vedeai clădirea îţi pierea pofta de-a mai intra înăuntru, de-a învăţa „glasurile" şi slova bisericească.

Mi-am spălat picioarele prin rouă şi m-am lungit sub un tei, la umbră. Am adormit cu ciuboţelele mamei sub cap, în loc de pernă.

Fratele meu, care făcea practică la biserica din ograda şcolii de dascăli, sau, mai bine zis, şcoala de dascăli din ograda bisericii, ieşise în grădină şi mă văzuse dormind. A aşteptat puţin şi m-a trezit. Eram zăpăcit de oboseală şi de foame. Mi-a adus pâine, colaci şi slănină. Întâlnirea, pe care o dorisem atât de mult, mi se părea că fusese destul de... cum să zic... Mă schimbasem eu? Se schimbase fratele meu? Ceva se întâmplase şi cu mine şi cu dânsul... Sufletele noastre oare rămăseseră neschimbate? Nu mai era vesel nici el ca înainte... Faţa i se făcuse aspră, de bărbat în vârstă. Nici privirile nu-i mai erau aceleaşi.

— Ţi-aduci aminte cum umblam împreună, iar mama zicea că suntem ca doi bouţi înjugaţi la car? am vorbit pentru a-i trezi amintirea copilăriei noastre.

— Ai păţit-o cu bouţii tăi, răspunse el şi se scufundă într-o tăcere grea. Mi-au spus-o oamenii din sat, care vin la târg la Botoşani.

— Ce-ai făcut cu dăscălia? l-am întrebat.

— În loc s-o leg de gard, m-a legat ea pe mine şi am luat diploma de răgător la strană.

Am aflat că trăise umilit, gol şi flămând, slujind la boieri pentru un culcuş şi o coajă de pâine.

— Unde stai? l-am întrebat.

— La doamna Mihăescu, răspunse el în silă, codindu-se parcă, ferindu-se de mine.

— N-o fi fost fosta mea profesoară?

— Ba ea este. Îi funcţionară la o bancă din oraş.

— Cum de...

— Bine. M-a întâlnit şi m-a luat la dânsa. Nu vrei s-o vezi? Vorbim de tine de multe ori.

— Eu nu doresc s-o văd... Tu... Treaba ta.

Fratele meu a schimbat vorba. M-a întrebat:

— Ce ai de gând acum?

— Dar tu?

— Eu plec acasă.

— Te numeşte dascăl?

— Nu-s posturi.

— Ce ai să faci?

— Mă apuc de plugărie. Mai este fata de la Ulmu?

— Nu mai este. A plecat în lume. Frumoasă mai era şi tu ai lăsat-o ca un prost. Vorbea tot satul cum vă întâlneaţi pe câmp şi stăteaţi toată noaptea în iarbă... A plecat din sat şi de ruşine, de gura lumii.

— Dragoste nu şagă! Dacă aş şti unde s-o dus, m-aş duce s-o caut şi aş lua-o de nevastă.

— Chelului tichie de mărgăritar îi mai lipseşte!

— Cum se însoară alţii, mă pot însura şi eu.

— Să nu zici: vai de noi, în loc de: vai de mine!

— Tu ai venit pentru dăscălie, ori pentru ce?

— Eu am venit pentru liceu, dar până la toamnă...

— Până la toamnă vorbesc eu cu popa Melesteu. Îţi face rost de „gazdă", cum mi-a făcut şi mie. Sunt destui pleşcari în oraş care vor să le munceşti pe degeaba. Orfanii de război sunt căutaţi. Fiecare vrea ca „s-ajute" un orfan de război, gol şi flămând...

L-am aşteptat pe popa Melesteu până ce a ieşit din biserică.

— Aista-i gâliganul de frate-tu? a întrebat popa.

— Aista, sfinţia-ta, a răspuns fratele meu.

— Să vii mâine dimineaţă la mine, auzi? se răsti la mine.

Popa Melesteu a plecat fluturându-şi poalele largi ale antereului de mătase neagră.

— Ce om mai este şi popa Melesteu! m-am mirat eu.

— Asta i-i-porecla, căci îl bate, din vreme în vreme, preoteasa cu melesteul de mestecat mămăliga. Dar îi om bun... Îţi face rost de „gazdă" şi te primeşte şi la şcoala de dăscălie.

Am dormit în chioşcul din grădina publică în noaptea aceea.

— Am dormit şi eu de multe ori aici, îmi spuse fratele. Îi vară, nu-ţi trebuie pat şi plapumă.

— De ce nu mai stai, frate, la Botoşani?

— Plec, că nu mai am unde sta. Doamna Mihăescu se duce la Bucureşti.

— Nu te duci cu dânsa?

— Zice să mă duc, dar nu vreau...

Înainte de-a merge în chioşc am hoinărit pe străzi, pe maidane.

— Uite-o pe doamna Mihăescu! a strigat fratele. Tu rămâi aici, căci vreau să văd dacă mă ia la Bucureşti.

M-am dat la o parte şi am văzut-o pe doamna Mihăescu cum mergea la braţ cu fratele meu şi vorbea, râdea şi se bucura.

După puţină vreme m-am revăzut cu fratele meu care mi-a spus:

— Mă duc la Bucureşti şi eu...

Am pornit spre chioşcul din grădina publică. Mergeam tăcuţi, trişti. Parcă mi se făcuse un gol în inimă şi mă temeam de nu ştiu ce primejdie viitoare. Cu fratele meu mă simţeam bine, mai curajos, mai puternic. Gândul că voi rămâne, din nou, singur începuse să mă îngrozească.

— Te-nveţi cu de toate, începu el, ghicindu-mi gândul parcă. Ai trecut prin mai multe. Aici e floare la ureche... Doar nu-i fi vrând să fie ca pe cuptor la mama. Dacă n-ai să intri la liceu, ai să înveţi dăscălia şi tu. Am dat şi eu în particular la liceu, dar m-au trântit şi m-am lăsat păgubaş. Din patruzeci de elevi particulari n-au trecut decât zece. Dăscălia e mai uşor de învăţat. Numai să munceşti la cine te-o duce popa... Peste trei ani ai să ragi şi tu în strana în care am behăit şi eu, în buzunar cu un petec de hârtie pe care scrie *„Diplomă de absolvire”*. Petecul acesta de hârtie face trei ani din viaţa ta, ani de tinereţe. Dumnezeu, biserică, credinţă. Fleacuri! Din gură cânţi troparul şi-n gând sudui de cruce! Ţi-e silă de tot ce cânţi, când îţi dai seama de prostiile pe care le-ndrugi.

— Nu crezi în Dumnezeu?

— Cât am stat la şcoala de dascăli m-am convins că nu cred în Dumnezeu. În trei ani m-am îndopat cu atâta credinţă, că îmi vine s-o dau afară ca pe-o mâncare proastă.

— Atunci n-ai să poţi cânta la biserică.

— Dacă voi face-o vreodată, voi face-o în silă, voi face-o să nu mor de foame.

— Dar ai spus că te duci la plugărie!

— Cred că n-am să pot face nici plugărie... Cine pribegeşte prin lume, şi nu ştie unde să-şi pună capul seara, uită să se închine de multe ori. Şi când uiţi o dată, uiţi şi a doua oară... Tu te mai închini?

— Nu prea mă închin. Negustorii, meseriaşii nu se duc de multe ori la biserică.

— Biserica este sub bolta cerului. Luncile şi poienele din păduri sunt cele mai frumoase altare. Nu-i mai frumos?

— Nici vorbă...

— Care om cu mintea la cap va iubi mai mult un „Doamne, miluieşte!" mârâit de un dascăl la strana, decât un fluierat de mierlă şi un cântec de dor din frunză? Dacă e vorba de har dumnezeiesc, atunci harul acesta îl întâlneşti la mii şi mii de oameni care muncesc şi care ard ca o flacără nevăzută în sufletul lor...

N-am putut dormi toată noaptea în chioşc. Auzeam vorbe, paşi. Aproape de ziuă m-am dus în grădină bisericii, adormind sub acelaşi tei unde mă găsise fratele meu.

5

Mi se lungeau ochii privind cuhnea popii Melesteu. Aşteptam, doar-doar s-o auzi clanţa şi s-o deschide uşa.

Răsărise soarele. Ograda se umpluse de lumină.

În şură răgea vaca. Găinile cârâiau şi cotcodăceau, fugărite de un cocoş pintenat.

În loc de răspuns la „bună dimineaţa" mea, popa m-a întrebat:

— Eşti ca frate-tu de muncitor?

— Mă pricep la muncă... Din asta am trăit... Nu avem moşie acasă...

— Cinstit eşti?

— N-am furat cai, nici boi...

— Cine fură azi un ou, mâine va fura un bou. Ştii proverbul?

— Care copil nu fură un măr, o pară din pom?

— Scriptura spune să nu furi.

„Măi! să fie al dracului! îmi ziceam în gând. Şi ăsta mă ia cu cele zece porunci de la Moise."

Priveam la stiva de lemne din ograda popii şi îmi frământam mintea cât de greu trebuie să se taie lemnul de carpen.

Popa Melesteu m-a întrebat:

— Ştii să tai lemne?

— Ştiu.

— La cine ai mai fost?

— Ucenic, băiat de prăvălie.

— De ce n-ai stat?

— Mi-i dragă cartea, părinte.

— La mine se învaţă şi carte. Vacile ştii să le mulgi?

— Mulg şi vacile şi caprele. La noi în sat o babă mulgea un meliţoi şi-i da câte o doniţă plină cu lapte.

— Fă-ţi cruce. Era lucru necurat.

— Avea şi doi motani negri...

— Doi motani negri?

— Da, avea doi motani negri, pe care i-a găbjit căţeaua noastră şi i-a fărmat.

— N-o păţit nimic căţeaua?

— O turbat... Pisoii cei negri erau turbaţi şi fugiseră de-acasă...

— Ce-a făcut pe urmă?

— A murit şi baba.

— Nu baba!

— Da' cine?

— Căţeaua.

— O spânzurat-o Mihai a lui Sitaru de răchita din fundul grădinii noastre. Aveam şi noi o pisică neagră şi mama i-a dat-o lui Mihai să-i facă de petrecanie.

Popa rămăsese cu gura căscată la cele ce îi povesteam din sat. Noroc c-a ieşit preoteasa cu doniţa şi l-a întrebat pe popă:

— Ştie să mulgă?

— Ştie, a răspuns popa.

— Să-l vedem, a zis preoteasa.

Popa părea ca mucenicii zugrăviţi pe pereţii bisericii. Un băţ cu anteriu, un cap mic şi ascuţit, cu o barbă tunsă, şi ochelari pe nas. Avea dreptate să-l bată preoteasa cu melesteul de mestecat mămăliga.

După ce s-au convins că ştiu să mulg, am rămas singur în şură. Storceam ultimele picături de lapte.

Preoteasa mi-a luat doniţa, iar popa mi-a spus:

— Hei! Acum să vedem dacă eşti bun de dascăl... Ştii să cânţi *Doamne-miluieşte?*

Mie îmi venea să zâmbesc. Cântam acasă *Doamne, miluieşte,* dar nu-mi venea să-l cânt şi aici. Când îl vedeam pe popa din sat, fugeam în grădină şi strigam:

Doamne, miluieşte,
Popa prinde peşte!

— Nu ştii, zise popa. Te ruşinezi, ştiu... Ia să încercăm să urcăm o gamă muzicală... Să cânţi, după mine, până la zece, aşa: unu, doi, trei, patru, cinci, şăse, şăpte, opt, nouă, zăce. Urcăm şi pe urmă ne coborâm la vale, tot aşa

cum am urcat: zăce, nouă, opt, şăpte, şăse, cinci, patru, trei, doi, unu... Hei! Ai văzut că nu-i greu?

Am început a cânta singur, numărând ca în clasa întâia primară:

— Unu, doi trei, patru, cinci, şăse, şapte, opt, nouă, zăce...

— Numără şi înapoi, dar porneşte de la tonul de sus, de unde ai lăsat!

— Zăce, nouă, opt, şăpte, şăse, cinci, patru, trei, doi, unu...

Uşa şi ferestrele de la bucătărie erau deschise. Am auzit-o pe preoteasă strigând:

— Bine, părinte! Bine! Îi bun de dascăl! Are destul buhai. Nu ne face de ruşine.

„Ce dracu tot spune preoteasa, de nu înţeleg?"

Mai târziu, am aflat că preoteasa măsurase laptele şi striga că i-a ieşit măsura, că sunt cinstit şi nu se face de ruşine dacă mă dă la cineva în ogradă.

— Ai răuşit la examen, repetă şi popa după preoteasă.

Am ieşit afară din şură. Popa a scos o capră de lemn, mi-a dat un ferăstrău şi mi-a spus:

— Dacă reuşeşti să tai şi lemnele astea până la amiază, atunci ştiu că eşti vrednic de neamul lui Chirică cel fără de frică şi să ştii că te duc la o casă de să te lingi pe buze! Am să te duc la un deputat. Are nevoie de cineva în ogradă. Până amu a avut ordonanţa trimisă de ginerele său, de la regiment. Să munceşti, să munceşti şi iar să munceşti! Să nu mă faci de ruşine, dacă îţi dau un aşa chilipir, o pleaşcă...

La amiază erau gata lemnele, gata şi eu de zile. Parcă îmi tăiase cineva mâinile din umeri. Am mâncat un covrig, am băut o cană cu apă şi mi-a venit inima la loc.

Porneam în altă parte, unde avea să mă ia de odihnit, căci popa mă lepăda de ostenit ce eram.

6

Domnul deputat Pironescu locuia pe strada Boian, într-o casă încăpătoare, clădită în mijlocul unei ogrăzi de om înstărit, cu florărie, cu grajd, cu livadă în fund şi grădină de zarzavat în spatele bucătăriei, cu pompă de apă în curte, cu garduri de ostreţe vopsite cu ulei de culoare vişinie. Avea vacă cu lapte şi o mânzată, porci, găini, curci şi raţe.

Într-un cuvânt, venisem la o casă de om cu stare, gospodăros.

Domnul Pironescu ştiuse să se facă cunoscut într-un orăşel ca Botoşanii. Se ridicase din treaptă în treaptă şi punea piciorul cercetând locul, să nu alunece, să nu se prăbuşească şi nu călca decât atunci când era sigur că-l ţine scara. Aşa ajunsese şi pe front la gradul de maior, pe urmă colonel de rezervă. Nu c-ar fi făcut cine ştie ce vitejii! Nu! Dar domnul ştia să

vorbească... Ştia să se poarte... Condusese un serviciu de aprovizionare şi generalii erau mulţumiţi şi nu-l mai slăbeau cu „domnule profesor". Îşi făcuse relaţii şi aceste relaţii, cimentate pe front, „sfinţite cu sânge", aveau să-i folosească mai târziu. Căci munte cu munte se întâlneşte, dar om cu om? Se întorsese din război cu atâtea planuri, atâtea visuri frumoase! Domnul deputat pornise de la coarnele plugului ca fecior de chiabur. Şi nu era uşor să te ridici până la gradul de colonel, când nu erai nici moşier, nici fiu de bani-gata. Un mic profesoraş de liceu din Pomârla nu îndrăznea, să-şi ridice ochii prea sus. Dar, ca orice ţăran îndrăzneţ, el şi i-a ridicat, a îndrăznit şi a putut să-şi facă loc în lume, dând din coate unde nu mergea cu vorba blândă, cum îi era firea. Cu greutate a făcut liceul, pe urmă s-a însurat şi s-a dus la Universitate, ieşind profesor de latină şi greacă. Primul război mondial l-a găsit la Pomârla, îngropat, uitat.

Războiul îl trezise ca pe fecioara adormită. Sabia războiului fusese pentru dânsul ca un Făt-Frumos. Îl scotea din monotonie, din obscuritate.

Ca ţăran ce era şi se socotea, nu putea intra decât într-un partid care se numeşte „al ţăranilor". Aşa ajunsese deputat destul de repede. Nu-i plăcuseră niciodată liberalii şi conservatorii. Zicea că aceste partide erau formate din moşierime şi nu făceau decât să se bată pentru putere, să pună armata să ucidă ţăranii la 1907. Pe urmă, nu voia să intre într-un partid şi să stea la uşa mai-marilor ca o rudă săracă. El voia democraţie. Ţăranul să fie egal cu boierul... Să stea ţăranul cu regele la masă... Asta era adevărata democraţie! Aşa se gândea.

Lui Pironescu îi părea rău că se însurase de tânăr şi îşi legase un pietroi de gât, cum zicea el... Ce-i drept, luase o fată de mare bogătaş, şi i-a folosit atunci însurătoarea. Dar după ce se văzuse omul la mal, nu-i mai plăcea nevasta pe care o luase. Căci el se conducea după proverbul: fă-te frate cu dracu' până treci puntea... Şi cum ştia drumul corăbierilor greci din antichitate, ştiuse cum să treacă pe punte cele două capre şi trei verze. Nevasta sta acasă cu plozii, iar el petrecea prin crâşme şi la cramele Hârlăului, amintindu-şi cum trăgea cotnarul Dabija-vodă.

Încercase să scape de câteva ori de nevastă, dar nevasta se ţinea de dânsul ca scaiul de oaie, cu un copil în braţe şi altul pe drum.

La Pomârla s-a potolit. Juca cărţi, bea un pahar de vin, mergea la împuşcat iepuri şi porci mistreţi, bursuci şi lupi, iar toamna stătea la pândă în glugile de popuşoi, aşteptând să apară dropiile. Începuse s-o ajungă pe nevastă-sa, care se lăţea şi se îngrăşa după fiecare naştere, căci era din acelea: anul şi plodul.

Domnul Pironescu poate că tot şi-ar fi lăsat soţia, copiii, dacă n-ar fi iscălit o foaie de dotă când s-a cununat. Averea se irosise şi nu mai avea ce da înapoi.

Până la primul război mondial, Pomârla era o mândrie pentru dânsul, căci de aici au pornit mulţi oameni de vază. Venise profesor unde fusese elev. Liceul îi da şi casă şi masă, iar leafa, dacă îi ajungea la cărţi şi pe hainele copiilor şi nevestei.

Ofta când se uita la nevastă şi îşi aducea aminte de studenţie, de fetele acelea frumoase şi subţiri pe care le ţinuse în braţe.

Plecarea pe front i se păruse o salvare, ca o eliberare din sclavia căsătoriei nepotrivite. Nu mai era nici avere, iar nevastă-sa se trecuse ca o cireaşă pe care nici n-ai văzut-o când s-a copt şi când s-a zbârcit... Duduca Adela se mulţumea să fie lăsată în pace să-şi vadă de copii şi de gospodărie. N-o prea durea capul de ce face şi unde se duce bărbatul.

Madam Aspazia, bucătăreasa de la domnul Pironescu, ştia ce au în burtă stăpânii ei. Era de mulţi ani în serviciu la ei, de după război, de când se mutase domnul Pironescu de la Pomârla la Botoşani. Bucătăreasa o descosea pe o soră vitregă de-a domnului deputat, care venea cu lapte, ouă şi brânză pentru a le vinde la târg. Era din Cucorăni. Aştepta în bucătărie ceasuri întregi, căci duduca Adela n-o suferea în casă.

Bucătăreasa era o femeie aprigă la vorbă şi la treabă. Trăncăneau toată ziua, ca o moară de apă, şi vrute şi nevrute. Spunea că domnul Pironescu nu se lăsase de ţărănia lui nici când a ajuns om mare. Prin ajutorul unui general se mutase la Botoşani. Împrumutase bani din bancă şi îşi cumpărase casa, grădina şi livada; reparase, clădise. Devenise om cu vază, respectat şi căutat în tot judeţul. Veneau la dânsul generali, comandanţi de regimente, mari negustori, avocaţi, ţărani cu jalbe.

Se făcuse multă vâlvă în jurul dărâmării casei lui Eminescu din Ipoteşti. Ca deputat, el reuşise să stăvilească mânia moşierilor şi să amâne o vreme nenorocita întâmplare. Moşierii nu voiau să fie „supăraţi" de vizitatori veniţi din toate colţurile ţări.

Bucătăreasa mi-a spus cum să mă adresez stăpânilor:

— Boierul nu-i pentru tine „domnu", ca la negustori, că nu-i măcelar la hală, iar stăpâna nu-i „doamnă", că nu eşti aici la şcoală. Lui îi spui „cucoane", iar ei îi spui „duducă". Boierului cel tânăr, avocatul, îi zici „cuconaşul", iar la fete le zici „duduie". Ai înţeles?

— Am înţeles, mătuşă.

— Eu nu-s mătuşă! Mie să-mi spui „madam", să ştii! Nu-s soră cu mă-ta ori cu tat-tu. Eu n-am venit aici ca bucătăreasă. M-am tocmit menajeră, nu servitoare. Că nu-s ţăran ca tine. Eu sunt din oraş şi am fost cineva în viaţa

mea. Sunt şi croitoreasă, dar nu mai văd bine şi nu mai pot trăi din ac. Aşa, să-mi zici „madam Aspazia”, dacă vrei să mănânci pâine la boieri. Să-mi porţi respect. Să faci cum zic eu, dacă vrei s-avem pace şi să fie bine. Să nu-ţi vâri nasul unde nu-ţi fierbe oala. Auzi?

— Aud, cum să nu aud! Că doar nu-s surd.

— Hei! Ce zici?

— Ce să zic... Nimic... Ursul nu joacă de voie...

— Cu mine ai s-o duci ca-n sânul lui Avram, dacă...

— Bine, bine.

— Eu vreau să ştiu tot, tot ce se petrece în casa asta, aşa se cuvine să ştie o menajeră, care-i ca o stăpână la boieri.

Într-adevăr, madam Aspazia era ca o stăpână... Mergea gătită, înzorzonată, cu poşeta pe braţ, iar eu duceam coşul încărcat de cumpărături, în urma ei...

Îmi spunea să merg în urma ei şi să nu vorbesc nimic dacă mă întreabă cineva, s-o fac pe prostul. Căci se întâlnea cu prietene şi cunoscuţi şi se dădea drept „cucoană mare”, cu servitor în urma ei. Pentru asta îmi da mâncarea cea mai bună şi câte un „bacşiş” de bomboane.

Era muncă destulă în ograda domnului deputat. Îmi sfârâiau călcâiele de atâta alergătură. Şi aici era de muls vaca şi de dus la cireadă, de măturat, cărat gunoi, spălat pe jos şi curăţat cartofi, de îngrijit porcii şi păsările, florăria şi zarzavaturile. Când sfârşeai de făcut una, ţipa alta s-o faci. Lăsai de măturat şi te apucai de greblat; găteai de prăşit şi te apucai de udat varza şi conopida, vinetele şi chipăruşii, napii şi prazul; numai bine te aşezai jos, te striga duduca, madam Aspazia, duduile şi cuconaşul. Fiecare voia ceva; fiecare te chema şi nu ştiai la care să te duci mai întâi. Bucătăreasa striga să-i aduc lemne de foc, duduca să alung găinile din florărie şi din zarzavaturi, cuconaşul striga că moare de sete, că n-are cine să-i dea un pahar cu apă rece: duduile cele tinere mă chemau, pe ascuns, să le duc şi să le aduc scrisorile de dragoste sau să le pregătesc câte un culcuş în lucerna din grădină...

La şcoala de dascăli mă duceam din an în paşti. Deprinsesem gama bisericească şi eram la glasul întâi din *Psaltire*. Literele slavoneşti le citeam ca apa.

În oloiniţa în care era şcoala de dascăli era ca în casa de nebuni, când începea fiecare a bate tactul cu palma şi a zice:

— Pa, che, di, ga...

— Vu, pa, di...

— Pa, vu, ga, di, zo, ni, pa...

— O tendimă, două tendime, ipsilon.

Pe urmă începeam a cânta *Doamne, strigat-am către tine* pe glasul întâi. Unul cânta pe glasul întâi, altul pe glasul al şaptelea şi ieşea o harababură de nu se auzea nici în cor, nici pe pământ. Ajunsesem să fiu mai bucuros să îngrijesc de porci şi de vaci, decât să vin la şcoala de dascăli.

Hamul nu m-a slăbit nici la ucenicie, nici ca băiat de prăvălie, nu mă slăbise nici aici. Mi se părea că mă născusem să trag la ham, la jug. Când nu duceam sacii la moară pentru uruială, căram gunoiul la capătul străzii Agafton. Se întâmpla să-mi înţepenească săniuţa şi atunci mergeam pe trotuare, ţinându-mă cu mâinile de garduri şi pomi, pentru a avea putere mai mare.

Gândul de a învăţa carte nu mă părăsise. Învăţam în cărţile de liceu la flacăra focului când făceam toamna povidlă şi când fierbeam dovleac şi urzici pentru porci; când coseam lucerna din grădină şi când tăiam lemne; când scoteam cartofii şi când culegeam fructele din livadă. Veşnic, veşnic numai lucru, numai alergătură!

Erau mulţumiţi de mine şi stăpânii mei, şi madam Aspazia. Pe boier îl mulţumeam că învăţasem să-i curăţ puşca de vânătoare şi să-i încarc tuburile cu alice. Bucătăreasa era fericită că închideam ochii la tot ce vedeam că face. Zicea:

— Corb la corb nu-şi scoate ochii! Mână pe mână se spală, şi cu amândouă te speli pe obraz!

Duduca mi-a dat o pereche de bocanci şi o haină groasă de-a boierului, căci hainele mele se făcuseră ferfeniţă.

Vara dormeam afară, în livadă, iar iarna mă culcase madam Aspazia în bucătărie, cu Fulgeratu, câinele de vânătoare al boierului. Mai intrase în serviciu şi o ţărancă din Frumuşica, una Aglaia.

Aglaia intrase servitoare numai pentru trei luni, pentru a-şi plăti în felul acesta avocatul la procesul de divorţ, căci era fată săracă şi nu avea bani şi nici nu mai voia să trăiască cu bărbatul după care o măritaseră părinţii cu sila, numai fiindcă acel bărbat avea pământ şi casă...

În bucătărie erau două paturi: pe unul dormeam eu şi Fulgeratu, iar pe altul dormea Aglaia. Madam Aspazia trecuse pe patul din sufragerie, o sofa moale, pe care se odihnea domnul deputat după fiecare masă.

Când m-am trezit prima noapte cu Fulgeratu lângă mine, m-a apucat arţagul şi am vrut să-l muştruluiesc pe domnu' câine cum ştiam eu de la ţară. Dar Fulgeratu m-a făcut să înţeleg că nu mă pot juca cu dânsul. În asemenea caz nu-mi rămânea decât să-l rog pe Fulgeratu să nu mă mai cuprindă cu labele şi să nu mă mai lingă pe obraz. Patul de lângă sobă era un drept al lui, nu al meu. Acolo dormea de mulţi ani în timpul iernii. Îşi ştia locul, cum îşi ştie pasărea cuibul.

Aglaiei i se făcea milă de mine şi mă întreba, când mă vedea stând pe marginea patului, privindu-l pe Fulgeratu:

— Nu ţi-i frig?

— Nu.

— Nu poţi dormi lângă câine?

— Nu.

— Vină la mine... Este loc...

Rămâneam pe marginea patului neclintit. Aglaia se supăra şi zicea:

— Dormi atunci cu cotarlele!

Aglaia începuse să mă tulbure. Trupul ei mirosea a sudoare şi busuioc. Purta busuioc în sân pentru noroc... Îmi povestea cum se măritase, cum fugise de la bărbat, căci o bătea şi o lega de pociumbul camerei, făcând-o de batjocura satului. Îmi povestea cum se legase de dânsa întâi domnişorul cel tânăr, fiul domnului Pironescu, avocatul, care trebuia s-o divorţeze, apoi bătrânul deputat, făgăduindu-i o pereche de cercei de aur.

Într-o zi au venit părinţii şi bărbatul şi au luat-o acasă pe sus.

*

Nu ştiam cum să-i spun domnului deputat că vreau să dau examene în particular la liceu şi că aş avea nevoie să-mi aducă aprobare de la minister, căci aşa mi se spusese de la secretariat.

Era după-amiază. Servisem masa, iar boierul se culcase pe canapeaua din sufragerie. Madam Aspazia m-a trimis să-i duc cafeaua turcească. I-am pus cafeaua pe măsuţă şi stăteam, neştiind cum să încep. Domnul Pironescu citea ziarul şi trăgea tacticos din pipă...

— Ce vrei să-mi spui? m-a întrebat.

— Aş vrea, cucoane, să dau liceul în particular. Muncesc oricât la dumneavoastră, dar vă rog să-mi căpătaţi aprobarea de-a mă înscrie pentru sesiunea iunie-septembrie.

— Trebuie carte, nu glumă, la liceu! Franceza, istoria, geografia, latina, matematica.

— Nu mă tem.

— Să încercăm, căci văd că eşti muncitor şi cuminte.

— Vă mulţumesc!

— Ai auzit de profesorii de la liceu? Nu te joci cu cel de franceză şi matematică.

Am intrat în bucătărie ca o vijelie. Strigam:

— Ura! Ura! Madam Aspazia, mă înscriu la liceu pentru examene!

Şcoala de dăscălie nu mă mai interesa. Puteam trece clasa şi numărând până la zece. Mai greu era de învăţat cartea de franceză pe dinafară, cu toate

verbele şi cuvintele. Căci, de frica profesorului, m-am apucat să învăţ lecţiile pe dinafară, ca un papagal.

Când mi-a venit rândul, în septembrie, la lecţia de franceză, mă simţeam mai rău ca în faţa comisiei din Vlăsineşti, când am atestat şcoala primară. Profesorul de franceză nu era un om bătrân. Nu arăta nici rău să fie. Totuşi, lăsa trei sute de corigenţi pe an. Parcă se întrecea cu profesorul de muzică. Numai că nu se potrivea o dexteritate cu o materie ca franceza...

Profesorul de franceză m-a prins cum am învăţat şi m-a întrebat:

— Ai învăţat cartea pe de rost?

— Da.

— Toată?

— Da.

— Din scoarţă în scoarţă?

— Din scoarţă în scoarţă!

Pentru a se convinge, mi-a pus încă câteva întrebări, deschizând cartea la întâmplare.

Trecusem şi această probă. Am ştiut să-i spun şi rezumat şi rând cu rând.

— Ajunge, a zis profesorul, dându-se jos de pe catedra, şi punându-mi mâna pe frunte. Să nu înnebuneşti. Du-te acasă!

— Am învăţat, domnule profesor! am strigat disperat.

— Te-am trecut. Văd c-ai învăţat. Să nu mai înveţi cărţile pe dinafară altă dată!

Peste câteva zile s-au afişat listele. Mă uitam să-mi văd numele. Nu vedeam decât: repetent, repetent, repetent.

Mi-am văzut, în sfârşit, numele, pe urmă am citit în dreptul numelui: promovat.

Nu mai ştiam pe unde merg de bucurie. Voiam să împărtăşesc această bucurie şi altora. Aş fi vrut să-i dau de veste mamei, surorilor, fratelui, neamurilor.

În loc să mă duc pe strada Boian, am apucat pe la Uspenie şi am coborât pe lângă cofetăria unui turc la care veneam şi mâncam baclavale şi alviţă, iar când nu aveam destule parale mă mulţumeam şi cu o bucată de dovleac copt, care nu costa decât cincizeci de bani.

Era zi de iarmaroc. Târgul era plin de căruţe, de cai, de ţărani. Numai căciuli de tot felul: albe, negre, brumării, cu toate că era în toiul verii încă. Căutam cu privirile pe cineva de la mine din sat. Tot umblând printre căruţe am dat cu ochii de Toadere şi de moşu' Vasile. I-am sărutat mâna lui moşu' Vasile pe-o parte şi pe alta şi m-am îmbrăţişat cu vechiul şi bunul meu prieten.

— Tocmai te căutam, a spus moşu Vasile. Mă-ta te boceşte şi crede că te-ai prăpădit pe undeva, că ai murit.

— Ce faci în oraş? m-a întrebat Toadere.

— Tai frunze la câini, i-am răspuns râzând. Învăţ la liceu. De behăit la biserică nu-s bun, cu toate că ştiu să cânt *Doamne, strigat-am către tine,* şi de aceea am legat dăscălia de gard, am pus căciula în par şi am zis: mai rămâi sănătoşel, dascăle Truţă, că eu unul îmi iau tălpăşiţa de la biserică şi fug cum fuge dracu' de tămâie!

Le-am povestit cum am intrat argat, cum am răbdat orice numai să nu rămân cu mintea întunecată. Din vorbă în vorbă am ajuns la mama, la surori, la neamuri. Ce n-am întrebat! Până şi de căţel am întrebat! Ce a semănat mama în grădină şi dacă s-au făcut vişine şi cireşe. Murise mămuţa şi bătrânica. Toadere se însurase şi o ducea în sărăcie, iar moşu Vasile se tocmise cioban la chiaburii din sat.

Ne-am oprit în dreptul liceului. Am spus:

— La şcoala asta învăţ eu carte!

— Măi! s-a minunat moşu' Vasile.

Le-am arătat listele pe care era numele meu, iar moşu' Vasile a scos o sută de lei din chimir şi mi-a dat-o zicând:

— Dacă-i aşa, atunci na, să ai cu ce-ţi cumpăra cărţi! Eu, dragul moşului, nu ştiu carte, dar tu să înveţi, că alt drum ţi-i face în viaţă!

M-am despărţit de Toadere şi de moşu' Vasile în faţa liceului.

I-am privit cum stau şi se uită nedumiriţi când la clădirea cea mare, când după mine.

7

M-am înscris la liceu, la curs de zi, fără ştirea şi aprobarea stăpânilor.

Duduca Adela a aflat repede şi s-a făcut foc şi pară. M-a chemat şi mi-a pus în vedere să nu mă mai prindă că mă duc la liceu.

Pentru a învăţa carte răbdasem toate umilinţele şi acum îmi vedeam ruinat tot visul pe care mi-l făurisem.

Duduca Adela îmi rupea caietele şi cărţile şi mi le arunca în foc când le găsea pe masa din bucătărie. Dacă a văzut şi a văzut că nu mă las de liceu, m-a chemat într-o zi, pe când boierul era la Bucureşti, şi mi-a spus că nu mai am dreptul să dorm în bucătărie. M-am mutat în şură.

Veniseră ploile reci de toamnă.

Dormeam în fânul din pod, citeam la flacăra focului de sub cazanul cu dovleac şi urluială. Vaca mugea şi mă privea, aşteptând să-i dau de mâncare.

— Îi rea stăpâna? întrebam vaca. Nu-i aşa? E rea! De ce nu mă lasă la liceu? Ce i-am făcut? Dar eu n-am să mă las şi am să merg la şcoală! Am să

învăţ carte... Tu eşti mai deşteaptă decât dânsa! Ea n-a învăţat carte şi vrea să nu înveţe nimeni, în afară de copiii ei. Dar eu am să învăţ! Şi am să spun odată şi odată oamenilor cum am învăţat carte!

Începuse să ningă afară. Când am venit de la liceu, duduca m-a chemat la dânsa, pe balcon.

— Dezbracă-te de jachetă! mi-a strigat.

Am dezbrăcat jacheta şi stăteam cu ea în mână.

— Pune aici jacheta, jos. Acum descalţă bocancii!

Am descălţat bocancii şi am rămas desculţ.

— Ieşi afară din ograda mea! a strigat duduca Adela. Eu nu te-am luat să stai la şcoală. Eu te-am luat de milă, că eşti orfan şi nu ai unde sta şi ce mânca. Eu nu am nevoie în ogradă la mine de elevi de liceu! Am nevoie de argat, nu de doctor...

Fulgeratu m-a petrecut până la poartă.

Trotuarul se albise de fulgii proaspeţi de omăt. Mergeam fără să ştiu unde.

Inima îmi bătea tare. Mă stăpâneam să nu izbucnesc în lacrimi, în hohote de plâns. O ţărancă bătrână s-a oprit şi s-a uitat la mine. A zis:

— Unde mergi, dragul mamei? Să nu-ţi îngheţe picioruşele. De unde te-a alungat?

Îi auzeam cuvintele ca prin vis şi o vedeam ca prin sită. Mi se întunecase privirea. Şi cât de mult semăna bătrâna cu mama!

Fulgii de zăpadă îmi cădeau pe ochi, pe obraz. Simţeam cum arde pământul sub picioarele mele.

CAPITOLUL VI
COPIL DE TRUPĂ

Tremuram sub zidurile cimitirului izraelit. Dincolo de ziduri se auzeau plânsete şi glasuri sfâşietoare de femei, care se tânguiau şi plângeau după morţii lor.

În apropierea cimitirului era o văgăună în care hingherii omorau şi jupuiau câinii prinşi vagabondând prin oraş.

Un lătrat: ham! ham! m-a făcut să tresar. Era un hămăit cunoscut. Era hămăitul lui Fulgeratu... „Cum? Fulgeratu în cuşca hingherului? Nu era cu putinţă!" Auzul nu mă înşelase. M-am apropiat de căruţa hingherului şi am privit în cuşcă.

Fulgeratu stătea cu botul pe labe, parcă venise de la vânătoare, obosit. Mă privea, iar din ochi îi curgeau lacrimi.

Hingherul era în fundul văgăunii şi nu mă văzuse.

Dinspre pădure bătea un vânt rece, pătrunzător.

Stăteam cu sufletul la gură. Îi venea rândul lui Fulgeratu. L-aş fi scăpat, aş fi deschis uşa, dar nu se putea fără să mă vadă arătania din fundul văgăunii, fără să mă fi suit în căruţă.

Hingherul sfârşise rachiul şi începuse a muşca cu lăcomie dintr-o pâine întreagă, pe care o ţinuse lângă el, pe-o bucată de jurnal.

Îmi ziceam: „Acum îmi umple şi mie pielea cu paie!" Se vedea că îşi face planul cum să-l doboare pe Fulgeratu. Şi-a luat măciuca de fier şi s-a apropiat de cuşcă. Când a dat cu ochii de mine, a strigat:

— Ce caţi aici? E câinele tău?

— Nu e al meu, dar îl cunosc. E câinele de vânătoare al domnului Pironescu, deputat. A fost şi prefect. Dacă află că...

— Nu-mi pasă! Nu cunosc niciun deputat, niciun prefect. Eu sunt mai mare aici, în „Valea Plângerii"!

— Hingherii nu au voie să ia câini de vânătoare! i-am răspuns.

— Ce? Nu au voie? m-a întrebat strângându-şi pumnii şi făcând doi paşi spre mine, parcă să mă sugrume cu mâinile.

Omul acesta mă înfricoşa şi am început a ţipa, a striga.

— Nu ţipa! a răcnit latine. Aude lumea şi crede că omor pe careva. Nu omor decât câinii.

— Mă duc să-i spun domnului deputat că i-ai ucis câinele! am strigat începând a fugi spre oraş.

— Stai! a răcnit. Stai! Nu-l ucid, dacă-i adevărat.

M-am oprit, m-am întors din drum.

— E adevărat? m-a întrebat, străpungându-mă cu privirile.

— Adevărat.

— Nu te cred.

— Jur.

— N-am nevoie să juri, că nu-s popă... Eu nu mă duc la biserică. Mă duc la crâşmă. Ha! ha! ha! La crâşmă! Asta-i biserica dracului şi eu acolo merg... La cealaltă să se ducă popa şi să citească sfinţilor de pe pereţi... Şi să-l audă cucuvăicele. Ha! ha! ha!

Când râdea, te treceau fiorii prin trup. Avea un cap mare şi un nas cât o sfeclă roşie de borş, cu faţa stricată de vărsat, bărbos şi mustăcios.

— Nu te cred, a zis el, până nu bagi mâna printre gratii. Dacă nu te muşcă şi te cunoaşte...

— Fulgeratu! Fulgeratu! am strigat şi am băgat mâna până la umăr în cuşcă.

Câinele mi-a lins mâna şi a făcut de două ori: ham! ham!

— De unde pot eu cunoaşte ai cui sunt câinii din oraş? se dezvinovăţi hingherul. Dracu s-o ia de treabă! Când crezi că ai făcut ceva acătării, atunci o plesneşti mai rău. Ce să fac cu mânzul acesta? Noroc că n-am apucat a-l ucide. Boierul s-ar fi dus la serviciul de ecarisaj şi m-ar fi descoperit, chiar dacă nu erai tu. M-ar fi dat de gol acei care au văzut când i-am prins câinele. Dumnezeu te-a trimis la mine!

Mă uitam la hingher cum îşi scoate căciula şi cum îşi face cruce, cuvios ca un sfânt din cei zugrăviţi pe pereţii mănăstirilor.

— Ai slujit la domnul depotat?

— Am slujit.

— Mult timp?

— Un an şi două luni.

— Şi ţi-a dat ceva?

— Mi-a dat.

— Dar îmi pare că eşti cam gol...

— Straiele nu erau ale mele.

— Ha! ha! Dar ale cui?

— Ale boierului.

— Ha, ha! ale boierului. Şi ţi le-a luat?

— Mi le-a luat.

— Şi te-a dat afară?

— M-a dat afară.

— Şi tu îi faci un bine!

— Nu-i fac lui binele, ci câinelui.

— Ce spui să fac cu javra?

— Îl duci şi-i dai drumul de unde l-ai luat.

— Dacă mă vede careva?

— Nu te vede. Te opreşti aproape de casă. Nu-i dai drumul din cuşcă chiar la poartă. Dacă te prinde boierul, nu mai scapi teafăr şi nici nu mai vezi lumina soarelui de unde te-o duce el.

— Mergi cu mine?

— Merg.

Hingherul s-a urcat pe capră, a dat bici cailor şi i-a îndemnat:

— Hi, căluţilor, hi! Hai, gloabelor, mânca-v-ar ciorile!

Mergeam pe lângă căruţă, pe jos.

— Nu te urci pe capră? m-a întrebat hingherul.

— Nu. Merg pe jos, i-am răspuns.

— Cum vrei, a zis şi a dat bici cailor. Voia îi la tine ca la măria-sa...

Caii începuseră să meargă într-un trap mărunt, iar eu fugeam în urma căruţei. Hingherul râdea şi mă chema:

— Hai, mânzul popii, feciorul iepii, hai! Trii, trii, trii! Dacă nu vrei în căruţă, fugi după căruţă.

În oraş, căruţa mergea încet, iar eu vorbeam cu hingherul, care începuse a filosofa şi a mă întreba:

— Te-a alungat. Aşă-s boierii. Te-alungă când nu mai au nevoie de tine. Ce ai făcut?

— Nimic rău. Am vrut să învăţ carte.

— Unde să înveţi carte?

— La liceu.

— Tu eşti la liceu?

— Da.

Hingherul m-a privit şi pe urmă a izbucnit:

— Hi! hi! hi! Hi! hi! hi! Bată-te norocul să le bată de băiat! Mă faci să şi râd. Tu, elev de liceu! Hi! hi! hi! Hi! hi! hi!

Ajunsesem pe bulevardul Mihai Eminescu. Rar când se vedea câte un om.

Continua să fulguie, să bată vântul. Frunzele îngălbeniseră strada.

Hingherul şi-a fluturat mâna la cap, ca şi cum ar fi spus: „Îi lipseşte o doagă; eşti sărit rău, băiete!"

A dat bici cailor şi a zis:

— Acolo nu învaţă un picioare-goale ca tine. Hi, hai, căluţilor, hai! Mânca-v-ar ciorile să vă mănânce!

Ne-am oprit aproape de strada Agaftonului. Hingherul a deschis uşa la cuşcă. Fulgeratu nu ştia ce să facă. L-am strigat:

— Fugi acasă, Fulgeratu, ce mai stai?

Câinele a fugit fără să se mai uite în urmă.

— Şi ce faci amu? m-a întrebat hingherul. Eu te-aş lua la mine şi te-aş învăţa meseria, dar am nevastă, copii şi n-am unde te primi. Unde dormi la noapte? M-ai scăpat de la mare bucluc cu câinele boierului şi aş vrea să-ţi fiu şi eu recunoscător.

— Nu ştiu, i-am răspuns.

— Ştiu cu un loc uscat şi călduţ, în spatele spitalului militar.

„Fiara asta pare a fi miloasă, îmi ziceam în gând. Are şi nevastă şi copii. Cu mâinile care ucid ştie să dezmierde."

— Dar te ieu la mine mai bine, făcu hingherul.

— Nu, mulţumesc. Nu merg la dumneata.

— Nici nu te poftesc de două ori, zise rânjind. Tot acolo te duc atunci. Ţi-arăt! Hi! Mânca-v-ar ciorile de tălani afurisiţi şi răpciugoşi!

Am trecut pe lângă moara unde veneam la măcinat şi de unde căram şi tărâţe de grâu pentru vaca de lapte. „M-am prins de pomul acesta, m-am ţinut de parul acela", îmi ziceam în gând, recunoscând fiecare părticică pe unde umblasem.

Începuse să amurgească. Aproape de spitalul militar ne-am oprit.

— Pârr! Pârr! a strigat hingherul la cai şi a sărit jos de pe capră. Aici este.

Am intrat în curtea bisericii, prin cimitirul vechi. Mergeam de-a dreptul şi ne împiedicam de cruci căzute, de morminte înţelenite, care aproape nu se mai cunoşteau. Am trecut nişte bălării şi am sărit un gărduleţ răsturnat, sosind în faţa unei clădiri joase, părăsite.

— Este casa spitalului militar, mi-a spus hingherul. Am mai adus şi pe alţii să doarmă aici.

Ne-am oprit în faţa uşii. Hingherul a împins-o cu piciorul şi am intrat înăuntru.

— E liber, a zis beţivanul, uşurat parcă. Nu-i nimeni. Bine că nu-i nimeni. Poţi să te odihneşti liniştit. Nu te ninge, nu te bate vântul. Dacă nu vrei să te învăţ meseria!

Vântul izbea uşa. Se auzea cum vâjâie printre crengile dezgolite ale salcâmilor de-afară.

— Crezi în stafii? m-a întrebat bărbosul.

— Nu.

— Dar în draci?

— Nu.

— Nu-i nici drac, nici stafie. Omul este şi una şi alta. Dacă ţi-o fi frică, să-ţi faci cruce cu limba în cerul gurii.

A ieşit hohotind:

— Hi! hi! hi! Hi! hi! hi! Zice că-i la liceu! Bată-te norocul să te bată!

N-a făcut decât câţiva paşi şi s-a întors zicând:

— Am uitat, cu vorba, să-ţi dau o bucată de pâine care mi-a rămas. Ţi-o fi foame, săracul băiat! Când eşti gol, şi foamea e mai straşnică.

„E om adevărat, nu-i fiară". îmi ziceam în gând.

Hingherul a început să-şi destăinuie inima:

— Lumea fuge de mine ca dracu' de tămâie. Am o meserie greţoasă, dar alta n-am găsit. Îmi mureau copiii de foame. Fără rachiu nu pot face nimic în „Valea Plângerii".

Omul plecase. Am aruncat pâinea jos şi m-am zgârcit într-un colţ, lângă un perete. Mi s-a părut că se aude uşa. M-am dus şi am pus zăvorul. Îmi ardeau obrajii ca focul. Am aţipit, dar m-au deşteptat nişte hodorogituri, nişte zdupăituri. Din vreme în vreme auzeam: lap! lap! lap! Se auzeau şi un fel de mârâituri şi chiţcăituri. Horcăia parcă un om înjunghiat.

— Care-i acolo? am întrebat sărind în picioare.

S-a făcut linişte. Linişte de mormânt. Ascultam. Îmi ciuleam urechile ca un câine de vânătoare. După câteva clipe iar s-a auzit: zdup! zdup! Lap! lap! Uu! uu!

— Care-i acolo? am întrebat, cu glasul plin de groază.

Aşteptam să văd ce se va mai întâmpla.

N-am închis ochii toată noaptea. Casa era plină de şobolani, de şoareci şi de broaşte. Pentru a-i fugări şi a-i îndepărta, a trebuit să strig şi să tropăi din picioare până s-a făcut ziuă.

În zori, arătam ca un om care a învârtit la râşniţă, nu ca unul care a dormit.

În încăpere se făcuse lumină. Am privit, am cercetat. Pereţii afumaţi, cu varul coşcovit, erau mânjiţi de pete de sânge negru, închegat. Duşumeaua era putredă, cu aceleaşi pete înnegrite. Guzganii scoseseră moviliţe de pământ pe unde duşumeaua era spartă. O broască râioasă stătea într-un colţ şi îşi mişca guşa ca apucată de năbădăi. Era înfricoşată. Ea era stafia, dracul de peste noapte, pentru care îmi făcusem de câteva ori cruce cu limba în cerul gurii.

Simţeam că mă sufoc. Era un miros greu, de cadavru. Am ieşit afară. Nişte copii, care erau cu oile, s-au speriat când m-au văzut şi au început a fugi strigând:

— Mortul! Mortul! A ieşit mortul din morgă! Mortul!

După câteva clipe, întrebam pe o bătrânică:

— Mătuşică, vrei să-mi spui ce a fost în casa asta?

— Cum nu, a răspuns bătrâna. Este fosta casă mortuară a spitalului militar, dragul mămuţei. În timpul războiului era plină şi nu mai dovedeau să-i îngroape. Mureau de tifos exantematic şi-i aduceau în casa asta. Amu nu

mai mor atâţia. Numai în timp de război mor mulţi oameni. Clădirea a fost părăsită după război.

*

La liceu învăţau mai mulţi copii de trupă. M-am întâlnit cu unii dintre ei aproape de cazarmă. Unul era în clasă cu mine, iar altul era în clasa a III-a B. Copiii de trupă mi-au dat curaj pe de o parte, iar pe de alta m-au înfricoşat. Dar aveam spinarea tare şi pielea destul de tăbăcită pentru a răbda şi alte umilinţe. Păţania mea i-a înduioşat şi mi-au spus că puteam intra şi eu „ciorbagiu", „pomanagiu", cum li se spunea întreţinuţilor de regiment la şcoală şi în cazarmă.

Am mers cu tovarăşii mei până aproape de liceu.

— Eşti orfan de război? m-a întrebat cel din clasa a II-a B.

— Orfan de război, am răspuns.

— Atunci ai putea intra copil de trupă, a zis altul.

— Ai mai stat la carceră vreodată? m-a întrebat cel din clasa a III-a B.

— Nu.

— La cazarmă vei sta, a hotărât cel din clasa a III-a B.

— Staţi la carceră? Vă bate? i-am întrebat.

— Disciplină cazonă, armată la cataramă, răspunse unul din soldăţei. Toţi te batjocoresc şi strigă la tine: „Borşarule! Îţi cad obielele de la opinci!" Iar noi le răspundem, dacă sunt grade inferioare, mai jos de sergent: „Nu mâncăm borşul adus de tine, nici de mă-ta! Mâncăm borşul statului!" Un măr dacă iei din grădina regimentului, colonelul te dezbracă şi te bate până te duce cu targa la infirmerie. Când le loveşte cu varga pe pielea goală, strigă: „Nici de hoţ nu eşti bun! Ce fel de hoţ eşti dacă te prinde? Hoţul care e prins nu-i hoţ, şi acela degeaba mai trăieşte pe lume! Să furi, dar să nu te prindă nimeni! Vreau să fac din voi oameni ageri..." După cum vezi şi tu pe noi „ne agereşte" destul la cazarmă. Abia am ieşit din infirmerie. La dirigenţie am spus că am avut râie. Aşa ni s-a ordonat să spunem. Singuri facem curăţenie, singuri ne spălăm rufele, singuri ne facem focul în sobă şi cărăm lemnele, facem de corvoadă şi instrucţie la câmp, cu puşca, iar plotonierul-major strigă într-una şi înjură: „Sus puşca de la pământ, crucea şi cei patru mii de sfinţi câţi sunt în ceruri! Sus patul puştii, nafura mamei voastre! Borşarilor! Pomanagiilor!" Cel mai al dracului este sublocotenentul de la a opta de mitralieră. Când încăpem pe mâna lui la instrucţie, peticele ne merg, nu alta!

— Când dai de dânsul şi-i în toane bune, colonelul este un om ciudat, începu alt copil de trupă. Numai să ai noroc să-l găseşti în toane bune şi să poţi vorbi cu dânsul. Îl aştepţi la poarta regimentului şi îi raportezi. Să-i spui că eşti orfan de război, că tat-tu a murit la Oituz, unde a luptat şi regimentul

colonelului. Aşa să-i spui. Iar dacă te întrebă ce vrei să te faci, să-i răspunzi: „Ofiţer, domnule colonel! Vreau să mă fac ofiţer!" Şi să strigi tare, că lui îi place copilul de trupă vioi şi milităros. Îi plac băieţii dezgheţaţi, inimoşi. Dacă te pricepi cum să-i vorbeşti... s-ar putea să intri şi tu copil de trupă!

În ziua ceea m-a izgonit sentinela din faţa porţii regimentului, cum a poruncit comandantul gărzii, dar eu am stat ca un câine care aşteaptă stăpânul.

Priveam cum în faţa corpului de gardă se aliniaseră soldaţii, cu puştile, gata să dea onorul, cum alergase ofiţerul de serviciu, cum inspecta ţinuta soldaţilor comandantul gărzii, un plotonier. Ofiţerul de serviciu înjura de toate bisericile din lume.

Se ivise trăsura comandantului regimentului. Din calea lui fugeau şi soldaţii, şi gradaţii, de la mare până la mic.

— Drepţi! Pentru onor prezentaţi arm'! a strigat plotonierul.

S-a auzit o răpăitură de puşti.

Trăsura ajunsese la poartă.

— Să trăiţi! am strigat din toţi rărunchii. Sunt orfan de război, domnule colonel!

— Derbedeule! a strigat colonelul. Ce ţii calea la oameni?

Trăsura a intrat în curtea regimentului.

Gornistul suna onorul pentru comandantul regimentului, iar ofiţerul de serviciu îi da raportul.

„Nu-i în toane bune", mi-am zis şi am plecat să mă ascund în „Valea Plângerii".

Am mai dormit o noapte în casa mortuară a spitalului militar din Botoşani. Mi se părea că orice speranţă de-a învăţa la liceu se prăbuşise. Nu mai puteam dormi nici în morga spitalului militar. Locul acela începuse să mă îngrozească. Mă îngrozea ca şi „Valea Plângerii".

Dimineaţa următoare iar l-am aşteptat pe colonel.

— Trăiţi, domnule colonel! am strigat alergând după trăsură. Sunt orfan de război! Tata a murit la Oituz!

— Opreşte! a strigat colonelul soldatului de pe capră.

Colonelul m-a luat în trăsură, lângă el, întrebând:

— Unde a murit tatăl tău?

— În război, domnule colonel! La Oituz!

— De unde ştii?

— Aşa mi-a spus mama...

— Sunteţi mulţi copii acasă?

— Şăpte, domnule colonel.

— Nu aveţi destul pământ să munciţi?

— Puţin pământ de arătură, domnule colonel. Sunt elev de liceu şi vreau să învăţ carte. Vă rog să mă primiţi şi pe mine copil de trupă!

— Dacă nu-i adevărat ce spui, te spânzur de poarta regimentului meu!

— E-adevărat, domnule colonel!

— Orfan de război?

— De război, domnule colonel!

— Elev de liceu?

— În clasa a II-a B, domnule colonel!

Am urcat în cabinetul colonelului. Urcând scările i-am spus cum o cheamă pe mama, cum îl chema pe tata şi cum mă cheamă pe mine.

— Ce vrei să te faci? m-a întrebat plin de înverşunare.

— Ofiţer, domnule colonel! i-am răspuns tot atât de înverşunat.

L-am văzut cum învârte manivela unui telefon şi l-am auzit zicând:

— Alo! alo! Aici comandantul regimentului de infanterie... Domnul director? Bună ziua!

Au vorbit pe urmă în limba franceză şi înţelegeam şi eu ce a uitat altul... L-am auzit pomenindu-mi numele.

Convorbirea cu directorul l-a făcut mai blând. A pus receptorul în furca telefonului şi m-a întrebat:

— Unde ai stat până acum?

— La domnul deputat Pironescu.

— Şi te-a dat afară când te-ai înscris la liceu?

— Da.

Glasul colonelului tremura. A luat un clopoţel de pe biroul său şi a sunat plantonul de la uşă. Plantonul a intrat şi a înţepenit strigând:

— Trăiţi! La ordin!

— Cheamă ofiţerul de serviciu la mine!

Plantonul a dispărut ca o furtună.

După câteva clipe a intrat ofiţerul de serviciu.

— Trăiţi! La ordin, domnule colonel!

Ofiţerul de serviciu stătea tot atât de înţepenit ca plantonul.

— Îl vezi? făcu colonelul şi mă arătă cu mâna.

— Da, domnule colonel!

— Bine... L-am primit copil de trupă la regimentul nostru... De mâine va merge la liceu şi va învăţa carte. Du-l la compania de depozit şi spune-le să-l cureţe şi să-l îmbrace imediat! Să-i cumpere cărţi şi caiete şi să-mi raporteze căpitanul mâine dimineaţă de executarea ordinului!

Stăteam şi eu în poziţie de drepţi, înţepenit. Colonelul mi-a spus:

— Să înveţi! Directorul zice... Dar o să vedem. La fiecare sfârşit de trimestru să vii cu notele la mine! Ai înţeles?

— Da, domnule colonel!

— Plecaţi acum! a ordonat comandantul regimentului.

A doua zi dimineaţă eram în uniformă de copil de trupă şi mergeam la liceu.